

УДК 008  
ББК 63.5+74+82.3+85.31  
Т65

**Редакційна колегія:**

*Т.В. Іщенко* – заступник директора Департаменту культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації, начальник управління туризму, доцент, кандидат економічних наук

*О.Г. Бугайченко* – завідувача відділом інноваційних технологій соціально-культурних проєктів обласного організаційно-методичного центру культури і мистецтва

*Н.М. Роман* – доцент, кандидат педагогічних наук

Адреса редакційної колегії: 61002, Україна, м. Харків, вул. Пушкінська, 62; Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва. Тел +380 (57) 700-26-62

**Т65 Традиційна культура в умовах глобалізації: регіональні особливості та розвиток туризму:** матеріали науково-практичної конференції (24-25 травня 2013 року). – Харків, 2013. – 271 с.

У цьому виданні зібрано тези та доповіді учасників науково-практичної конференції «Традиційна культура в умовах глобалізації: регіональні особливості та розвиток туризму», яка відбулася в м. Харкові 24-25 травня 2013 року. Роботу конференції було спрямовано на пошук нових шляхів збереження традиційної культури та актуальні проблеми розвитку туризму в умовах конкретного регіону. В конференції взяли участь провідні науковці та досвідчені фахівці в галузях туризму, народної культури і мистецтва.

Для широкого кола дослідників, практиків, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями збереження традиційної культури і мистецтва та перспективами розвитку туризму в різних регіонах України.

Матеріали друкуються в авторській редакції українською та російською мовами з незначними коректорськими правками.

УДК 008  
ББК 63.5+74+82.3+85.31

Обласний організаційно-методичний центр культури і мистецтва, 2013

**А.А. Агишева,**  
научный сотрудник  
отдела использования информации документов  
Центрального государственного научно-технического  
архива Украины, г. Харьков

## **РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА НА ПРИМЕРЕ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАРОДНОГО АРХИТЕКТОРА УКРАИНЫ ТАМАРЫ ФЕДОТОВНЫ ПАНЧЕНКО**

Туризм как массовое социальное явление получил широкое развитие в нашей стране уже после Второй мировой войны. Туризм стал не только областью практической реализации путешествий, но и особой отраслью знания, сферой теоретической деятельности [1]. Развитие курортного лечения, различных форм отдыха и туризма во второй половине XX столетия вызвало появление многочисленных проектно-планировочных и научных работ в области организации отдельных туристических учреждений и их комплексов, крупных зон и районов отдыха, национальных природных парков и, наконец, работ регионального уровня [2, с. 7].

Деятельность специалистов в области туризма сложна и многогранна. Развитие туристической сферы требует наличия высококвалифицированных кадров и серьезной профессиональной подготовки. Проблемами организации и создания курортов, зон отдыха и туризма на протяжении многих лет занимались многие специалисты данной сферы – архитекторы, планировщики. Об одном из таких людей, которые занимались созданием особого курортно-развлекательного мира и внесли свой большой вклад в развитие туризма, и пойдет речь в настоящем докладе.

Тамара Федотовна Панченко – Народный архитектор Украины, доктор наук, профессор, руководитель кафедры архитектурного проектирования населенных мест и промышленных комплексов Киевского инженерно-строительного института, действительный член Украинской

академии архитектуры, Почетный работник туризма. Десятилетие являлась членом правления и руководителем Союза архитекторов Украины, ученым секретарем архитектурной секции Украинского общества дружбы и культурных связей с зарубежными странами.

Человек исключительной работоспособности, таланта и целеустремленности, Т.Ф. Панченко – автор более 50 проектов курортов, мест отдыха и туризма. Простой перечень проектов и научных работ Тамары Федотовны занимает десятки страниц.

Тема ее кандидатской диссертации «Принципы планирования организаций бальнеологических курортов (на опыте Украины)», защищенной в конце 1960-х не потеряла актуальность и сегодня. Эта работа была первой в Украине попыткой изложения основных принципов проектирования курортных районов и комплексов как новых градостроительных образований.

В 1986 году в своей докторской диссертации «Градостроительные основы комплексного формирования курортов», архитектор развивает концепцию строительства курортных комплексов, курортных центров в городской среде, комфортных, с разветвленной инфраструктурой.

Одной из первых в нашей стране заговорила Т.Ф.Панченко о таком новом виде отдыха, как экологический туризм, настаивая на целесообразности развития уникального рекреационного потенциала украинских сел.

Сейчас в НИПИ градостроительства Тамара Федотовна возглавляет научное направление в области градостроительства, планировки и застройки курортов, зон отдыха и туризма, территориальной организации природно-заповедного фонда. Как обычно, Т.Ф.Панченко – в центре дискуссий по самым острым вопросам градостроительства, организации туризма и охраны культурного наследия, таким как развитие рекреационного потенциала малых городов, организация частных туристических предприятий на базе памятников архитектуры.

За годы творческой, научной и преподавательской деятельности у Тамары Федотовны накопилось немало документальных материалов. Часть своего наследия она

передала на государственное хранение в Центральный государственный научно-технический архив Украины (г. Харьков). Теперь здесь хранятся личные документы архитектора: автобиографии, фотографии, материалы докладов, выступлений на конференциях, семинарах, статей и книг.

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Макаренко С.Н., Саак А.Э. История туризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://tourlib.net/books\\_history/makarenko.htm](http://tourlib.net/books_history/makarenko.htm)
2. Градостроительные основы развития курортно-рекреационных районов СССР / В.Я. Городской, Т.Ф. Панченко, А.А. Мазуркевич и др.; редкол.: Е.Е. Ключниченко (отв. ред.) и др.; Н.-и. и проект. ин-т градостр-ва в г. Киеве. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 7; ф. Р-228, оп. 1, к. 14, ед. хр. 17, 1990 г.
3. Методические рекомендации по проектированию курортов и их центров, зон отдыха и туризма в системах населенных мест / Под. ред. Панченко Т. Ф. – Киев.: НИИП градостроительства, 1988. – 74 с.
4. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень / Мінінвестбуд України. – Офіц. вид. – К.: ОВПП Укртиппроєкт, 1992. – 68 с.
5. Рекомендации по проектированию бальнеологических комплексов в условиях реконструкции сложившихся курортов. М.: Стройиздат, 1977. – 47 с. (ЦНИИЭП лечебно-курортных зданий)
6. Планировка и застройка курортов / НИИП градостроительства. – К.: Будівельник, 1969. – 216 с.

**Н.Л. Акімова,**  
методист Центру дитячої та юнацької творчості №1  
Харківської міської ради,  
майстер народної творчості

**ДЕКОРАТИВНИЙ РОЗПИС МАЙСТРА  
ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА  
УКРАЇНИ, ЧЛЕНА НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ  
МАЙСТРІВ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ  
Н.М. ГУРОВОЇ**

Далеко за межами України славиться її самобутнє декоративне мистецтво з його, чи не найбагатшим у світі, народним розписом. Українське народне мистецтво виникло в сиву давнину серед чарівної природи, краса якої наповнювала душу працюючого народу мрією про щастя, дарувала творчу наснагу. Український декоративний розпис поряд з іншими видами народного мистецтва – це наша гордість, безцінне духовне надбання народу.

Народний декоративний розпис увійшов яскравою сторінкою в історію культури українського народу. До нього належить: настінний розпис культових приміщень (церков), житла і надвірних господарських споруд, багатобарвні декоративні малюнки на папері, відомі як мальованки, станковий народний живопис і графіка, оздоблення олійними фарбами дерев'яних виробів (скринь, мисничків, вуликів, віялок, дерев'яного посуду, іграшок, музичних інструментів), писанкарство, розпис тканин, малюнки на склі (поширені переважно в західних областях України). Ці види народного розпису виникли в різні часи й пов'язані з різними сторонами народного побуту. В розписі відбилися місцеві особливості, що позначилися на різноманітності орнаментальних мотивів, колориту і композиції.

Протягом століть народне мистецтво, зберігаючи сталу, традиційну основу, розвивалося і вдосконалювалося. Кожне нове покоління майстрів, запозичивши все краще у своїх попередників, додавало власні знахідки у його скарбницю. Майстерність художників із народу

передавалася від батька до сина, зберігаючи основні характерні особливості орнаменту, композиції, колориту, сюжету.

Матеріалом для творчості служило все, що оточувало народних майстрів: дерево, глина, кістка, камінь, метал, нитка, тканина. Майстерність, працьовиті руки народних умільців створювали вироби, які красою, естетичним смаком і технікою виконання й сьогодні зачаровують нас.

Звернення до дослідження творчості майстра традиційного народного мистецтва України, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України Гурової Ніни Миколаївни надзвичайно своєчасне і актуальне.

Мета дослідження – представити якомога повніше багатолітню творчість знаної не тільки на Харківщині, а й в Україні талановитої художниці. Вона, разом з іншими майстрами, а саме: родиною Вакуленків (Олександром, Тамарою); Є.К. Поставничим – Заслуженими майстрами народної творчості України, починаючи з 90 років ХХ ст. зробила значний внесок у відродження і розвиток декоративного розпису на Харківщині. Це покоління поступово йде із нашого життя, тому дуже важливе для молоді спілкування з майстрами такого рівня, вивчення і пропагування їх творчого доробку.

Гурова Ніна Миколаївна (дівоче прізвище Ямпільська) народилася 21 березня 1952 року в м. Харкові. Потяг до творчості Ніна Миколаївна відчула з раннього віку. «В шість років навчилася малювати. На білу тканину наносила простим олівцем малюнок, розфарбовувала, а потім вишивала гладдю, хрестиком, пізніше – подвійним хрестиком і петельками», – згадує художниця. Після закінчення десятого класу була прийнята технічним працівником у лабораторію, а фактично працювала художником-оформлювачем під керівництвом художника Чувакіна Бориса Івановича, який навчив її техніці роботи з гуашшю, олією, темперою, пастеллю.

Перші свої орнаменти вона почала малювати, коли їй було десять років. Ніна Миколаївна ходила в ізо студію при БК «Залізничників». Там знову почала малювати орнаменти, але вони нікому не були потрібні. Жінка не могла не

малювати їх, вона жила в світі різнокольорових орнаментів, бачила можливість передавати через орнамент свою душу, думки, світосприйняття. Художниця вважає себе жінкою дуже схожою з жінками сходу: вірменкою, грузинкою або азербайджанкою. За характером – людина Світу.

Першою людиною, що звернула на неї увагу і високо оцінила майстерність Ніни Миколаївни, була Тамара Степанівна Лисенко, яка на той час працювала директором музею народного мистецтва Слобожанщини. Вона запропонувала виставити роботи майстрині у Центрі народної творчості, що знаходився по вул. Пушкінській, 62.

Тамара Степанівна часто повторювала Н.М. Гуровій: «Відроджуй минулу техніку орнаментів, необхідно зберегти ті деталі орнаменту, які малювали люди в минулому столітті». Але Ніна Миколаївна не прагне малювати минуле, вона – сучасна жінка, котра живе в 21 столітті, й малює те, що відчуває. Новий активний період малювання орнаментів розпочався у 2008 році. Художниця завжди перебуває в пошуку нових виражальних засобів, хоча виробила власний почерк. Роботи Н.М. Гурової знаходяться у Харківському художньому музеї.

Ніна Миколаївна Гурова – учасник багатьох виставок. Її талант і наполегливу працю відзначено грамотами та дипломами. Захоплюючись декоративним розписом Ніни Миколаївни, ми вирішили познайомитись з автором, взяти у художниці інтерв'ю, проаналізувати її твори. Художниця почала малювати свої розписи з 1990 року. Разом у Н.М. Гурової. 846 робіт. Вона малює елементи квітів, листя різної форми, травинки. У її творчості немає грибів, звірів, рідко малює образи людей.

Умовно роботи можна поділити на такі групи: тарелі; чоловічі та жіночі образи; вазони; трикутники; птахи; волошки; тюльпани; космічні кораблі; квіткові; калейдоскоп.

Проаналізуємо деякі роботи. При виконанні своїх робіт художниця використовує такі форми: круг, трикутник, квадрат, прямокутник по горизонталі та по вертикалі (формати А3 та А2) 40 на 60 см. Від краю роботи автор залишає по 5 см. білого паперу – це поля (паспорту). Основний фон у робіт білий або кольоровий: голубий, жовтий, синій, темно-синій, рожевий, вохра червона.

Н.М Гурова. виконала лише одну роботу на чорному фоні. Основні кольори у роботах: червоний, жовтий, жовтогарячий, фіолетовий, бузковий, голубий, салатовий, а взагалі, за словами художниці, її око бачить більш ніж 2,5 тисячі відтінків. На запитання: «Чому у роботах мало зеленого кольору?» – автор відповіла, що зелений колір не гармонує з основними кольорами. У своїх роботах Ніна Миколаївна використовує кольорову гамму – розтяжка по кольоровому спектру від червоного до рожевого з додаванням бордовий та жовтий кольори. Або малює від голубого до бузкового, або від бузкового до персикового.

Таріль «Сананда та квіти» виконана з дерева. У колі зображений Сананда – рідний брат Ісуса Христа. Декоративні космічні кораблі над ним у небі. Жовтий фон – сонце. Освітлення, аура цієї людини божественна. Зелена квітка знизу роботи. Тюльпани усі різні символізують владу. Лозунг цієї роботи: космічна людина принесла нам світлу енергію та показує нам, що поряд із земними квітами є космічні. Переваг космічних квітів немає. Одежа у Сананди світла, легка, мов повітряна. Голуба одежа космічна. Світле волосся Сананди символізує духовну чистоту. Борода символізує чоловічу стать. Ця таріль подарована Харківському художньому музею. Образ людини автор використовує у творчості рідко. Усього чотири роботи. Ніна Миколаївна каже, що не відчуває образи людей.

«Відродження». Образ Масляної. Розкрите яйце. Масляна стоїть на бутоні, який символізує зародження нового життя. У роботі ми бачимо жіночий образ. Декоративні прийоми: форми у вигляді краплі та пів краплі.

«Букет у вазі 2». У роботі ми бачимо елементи руського орнаменту XVII-XVIII століть. Цей орнамент зустрічався на прядках та скринях. Основні кольори композиції: світло-коричневий, жовтий, рожевий, світло-зелений, чорний для акценту.

В основі композиції глечик низький, з опуклими боками. Дерево-квітка. Зображений букет квітів, який символізує дерево життя. Глечик гармонує з «руськими квітами». За словами автора роботи: квіти засихають. Це підкреслює чорний колір у розпису. Намальована чорна решітка у середині квітів теж підкреслює, що квіти в'януть.

Стеблі квітів теж намальовані чорним кольором. Частина квітів опущена донизу. Інші ще тягнуться догори.

«Птаха в квітах». У роботі використані вірменські та українські орнаменти декоративного розпису. Тулуб птаха розмальовано вірменськими орнаментами, а листя рослини як український рушник. Жук виповзає з квітки. У композиції багато рослин із бутонами, що символізує гармонію та початок життя.

Робота «Різнокольорові дзвіночки». Автор поставила перед собою завдання намалювати різні орнаменти, заповнюючи форму дзвіночка. Робота виконана з використанням зеленого кольору.

Волошки. Улюблена тема художниці. Холодний тон, розтяжка вохра та рожеві кольори. Літо. Композиція у вазоні. Багато ягід.

Гурова Ніна Миколаївна – унікальна, рідкісна, самобутня художниця, яка ніколи нікого не повторює, не наслідує чийсь манери декоративного розпису. Художниця – гарний колорист: в роботах ми бачимо поєднання декількох яскравих кольорів, або один колір виступає як домінантний, а інші кольори підпорядковуються йому. Її роботи яскраві, радісні, життєстверджуючі, несуть світлу енергію добра.

Роботи вражають різноманітністю кольорової гами та форм. Жінка багато та плідно працює над собою. До своєї творчості відноситься дуже критично. Якщо у художниці поганий настрій, а вона малює роботу, розпис може бути темний, гнітючий. Роботи, які не подобаються Н.М. Гуровій, вона швидко знищує. Одного разу автор працювала над темою «Мій біль – Чорнобиль». Роботи вийшли дуже темні, похмурі, викликали сумні думки. Гурова наступного ранку роздвинулась їх та знищила.

Мистецтво Ніни Миколаївни потрібно вивчати. З художницею дуже приємно спілкуватись. Вона дуже чуйна, яскрава людина. Розробила своє авторське бачення у станковому декоративному живописі. Життя майстрині складне, але, на здивування, цілеспрямоване. Через усі життєві прикрощі і трагедії пронесла вона неугасиму любов до українського народного мистецтва. Декоративний живопис Ніни Миколаївни Гурової – це явище у народному мистецтві України.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Буряк М.П. Марія Буряк: Альбом / Авт.-упоряд. Є Шевченко. Вступ. стат. Є. Шевченко, В. Щербак. – К.: Народні джерела, 2005. – 72 с., іл. – Перекл. на англ. мову І. Пошивайло.
  2. Ганжа П.О. Таємниці українського рукомесла. – К.: Мистецтво, 1996. – 192 с., іл.
  3. Гурська А.С. Мова та граматика українського орнаменту: навчально-методичний посібник. – К.: Альтернативи, 2003. – 144 с., іл.
  4. Марія Примаченко: Альбом / Авт.-упоряд. Н.І. Велігоцька. – К.: Мистецтво, 1989. – 132 с., іл.
  5. Марфа Тимченко. Альбом-каталог /Автор-упорядник Є. Шевченко. Вступ. стат. Є. Шевченко, В. Щербак. – К.: Народні джерела, 2007. – 152 с., іл.
  6. Поліщук Олена Символіка українського декоративного розпису. – Умань, 2007. – 6 с.
  7. Скарби народного духу. – Харків, 2001.
-

**Д.В. Бадаев,**  
старший научный сотрудник  
Харьковского исторического музея,  
организатор исторического фестиваля  
«Игорев Полк»

## **ИСТОРИЧЕСКИЙ ФЕСТИВАЛЬ «ИГОРЕВ ПОЛК-2013»**

27 апреля в посёлке Карачёвка Октябрьского района г. Харкова прошёл Девятый исторический фестиваль «Игорев полк». Этот фестиваль проводится ежегодно в конце апреля – начале мая на территории историко-археологического памятника «Донецкое городище» VI века до н.э.-XIII века н.э. в честь годовщины похода князя Игоря Северского 1185 года и «Слова о полку Игореве», с которыми Донецкое городище непосредственно связано [2, с. 92-94]: сюда, в древнерусский град Донец, как свидетельствует летопись [7, с. 342], князь Игорь бежал из половецкого плена летом 1185 г. [10, с. 257] или же, по мнению М.Ф. Гетманца, в 1186 г. [4, с. 132].

Городище расположено на правом берегу реки Уды возле Карачёвского шоссе в 500 м к северу от автостанции «Бабаи» или к востоку от платформы «Карачёвка». Оно представляет собой обрывистый холм 20 м высотой, площадью 70х38 м, который пересечён рвом, отделяющим цитадель-детинец от посада, основной части городища. Совместно с расположенным в 10 км к югу Хорошевским городищем Донецкое городище в скифскую, раннеславянскую и древнерусскую эпохи контролировало путь из задонецких степей в Приднепровье. В X веке городище взяли штурмом печенеги. Во времена Киевской Руси оно было отстроено, на юго-востоке его появился детинец, окружённый стеной из деревянных клетей. Детинец служил резиденцией местной феодальной администрации, военной и судебной власти в округе.

Археологические исследования засвидетельствовали высокий уровень хозяйственного развития городища: тут

знали пашенное земледелие, выращивали просо, горох, пшеницу, лён, позднее также ячмень, гречку, мак, овёс, были распространены скотоводство, рыболовство, охота и ремёсла – ткачество, гончарство, металлургия, кузнечное и слесарное дело, ювелирное литьё, резьба по дереву, кости и камню. Здесь впервые в археологических исследованиях Древней Руси были обнаружены останки домашней кошки и производство шиферных пряслиц за пределами Волыни [13, с. 331-360].

В древнеславянские времена жители городища обитали в полуземлянках, в древнерусские – в избах. Донецкое городище играло роль значительного центра торговли и денежного оборота. Население оставило его в XIII-XIV веках, после Батыева погрома. Донецкое городище можно считать старейшим оплотом градостроения и городской цивилизации на территории современного Харькова, прообразом нынешнего города в эпоху Средневековья [15, с. 94].

Донецкое городище упоминали «Книга Большому Чертежу» [6, с. 71] начала XVII века и «Описание Харьковского наместничества» конца XVIII века [9, с. 39 и 96]. История археологических исследований городища насчитывает около двухсот лет: раскопки на его территории проводили многие видные археологи: в XIX веке друг Александра Герцена Вадим Пассек, в первой половине XX века – В.А. Городцов и А.С. Федоровский, в послевоенные годы – Б.А. Шрамко [14, с. 32-33]. Проводятся они и в настоящее время [3, с. 19].

Фестиваль «Игорев Полк» проводится на Донецком городище ежегодно с 2005 года. Его цель состоит в сохранении и углублении исторической памяти нашего края путём популяризации его истории и традиционной культуры [1, с. 6-8], военно-исторических и художественно-культурных традиций восточнославянских народов, народного творчества и этнокультурных связей края, в частности, между славянскими и тюркскими народами – наследниками Древней Руси и Дешты-Кыпчак (половецкой степи), содействии развитию культурного обмена и толерантных отношений между народами, привлечении внимания общественности к охране исторических

памятников и включении Донецкого городища в культурную жизнь Харькова.

В фестивале участвуют туристы-краеведы, историки, археологи, литературоведы, самодеятельные творческие коллективы. Впервые он был проведен 29 апреля-1 мая 2005 года как костюмированный историко-мемориальный фестиваль, посвященный 820-й годовщине «Слова о полку Игореве» и 60-й годовщине Победы в Великой Отечественной войне. Разработка концепции и программы фестиваля опиралась на опыт фестиваля славянской и скандинавской культуры «Коровель», который проходил на древнерусском Шестовицком городище на Черниговщине.

Кроме действа на городище в программу первого «Игорева Полка» входил поход по территории Харьковского и Змиевского районов – через посёлки Бабаи и Хорошево к железнодорожной станции Соколово. Так было положено начало соединению действа на «стационарной площадке» городища с костюмированным переходом вдоль реки Уды (некогда Малого Донца, рубежа древнерусских земель), символично объединяя два элемента средневекового военного дела – поход и битву. Последнюю имитировала постановка боевых эпизодов или, впоследствии, проведение турнирных состязаний на городище. Но одними боевыми элементами фестивальное действо не ограничивалось: проводились лекция-экскурсия по городищу и традиционные народные игры.

В последующие годы совершенствовалась как походная, так и стационарная части программы. Костюмированный поход проходил по маршруту от Карачёвки до Хорошево (либо в обратном направлении) и включал посещение в посёлке Бабаи хаты Якова Правицкого, где жил Григорий Сковорода. Это позволило фестивалю не замыкаться на узкой древнерусской проблематике, расширило его тематику и укрепило краеведческий аспект мероприятия.

В число организаторов фестиваля в разные годы входили: Русское национально-культурное общество Харьковской области, Харьковский союз коллективов и мастеров русского народного творчества «Талица», Харьковский военно-исторический клуб им. генерала

П.С. Котляревского. На фестивале побывали воспитанники Октябрьского районного Центра детского и юношеского творчества, гости из Киева и Винницы. В 2008 та 2011 годах в программу фестиваля был включен турнир по историческому фехтованию под руководством Александра Субботина, представителя Федерации исторического фехтования Украины. В 2010 году активное участие в фестивале принял военно-исторический клуб «Ратибор – Северская Русь» во главе с Алексеем Журбой. Постоянными участниками фестиваля стали кандидат исторических наук, сотрудник национального литературно-мемориального музея Г.С. Сковороды, писатель Дмитрий Дудко и мастерица вышивки Татьяна Костова, лауреат многих выставок и фестивалей.

Ежегодное проведение фестиваля привлекло внимание общественности [12, с. 8 и 8, с. 2], прессы и администрации Октябрьского района во главе с Р.С. Веприцким и Т.А. Цибульник, которые активно его поддерживали. Перед фестивалем на территории Донецкого городища проводились субботники, а весной 2011 года была ликвидирована расположенная по соседству свалка. При участии автора статьи в администрации района была разработана программа меморальных и памятникоохранных мероприятий. Тогда же в фестивале впервые приняли участие творческая мастерская «Дана» под руководством Натальи Афанасьевой и музыкальный ансамбль «Восьмой день» (солист Леся Коханова), и с того времени они вошли в число его постоянных участнков, а основная аудитория фестиваля стала детской.

В нынешнем году программу фестиваля открыла лекция, посвящённая истории существования и исследования городища, его связи с событиями «Слова о полку Игореве». Дмитрий Дудко рассказал об особенностях религиозного мировоззрения воинского сословия древней Руси – дружинников и бояр, отражённых в «Слове», Татьяна Костова познакомила участников фестиваля со своими работами, а продолжило программу выступления Натальи Афанасьевой и её коллектива. Звучали старинная музыка и авторские песни, фрагменты «Слова о полку Игореве» и древнерусских летописей. Для ребят была

устроена восходящая ещё ко временам языческой Руси игра «Золотые ворота» [11, с. 160-161], в которой Дажбог и Перун (в исполнении Дмитрия Дудко и молодого кобзаря Андрея Барсука) с помощью «Велесова волхва» набирали себе дружины, попеременно загадывая загадки.

Фестивальная программа на Донецком городище была в этот раз непродолжительной: нас ждал поход «тропой князя Игоря» через дубравы у посёлка Бабаи к Сковородиновской кринице, где состоялась вторая часть фестивального «тандема» – фестиваль «Философия сердца». Его девизом стали слова Григория Сковороды: «Станьте с хором все собором», в которых видится прямое развитие идеи единства «Слова о полку Игореве». Много интересного приготовили устроители этого фестиваля для его гостей. Автору этих строк случилось прочесть там басню Сковороды «Оленица и кабан» и собственное её стихотворное продолжение «Суд Сковороды». Студия «Дана» представила прекрасный спектакль на сюжет из индийской мифологии.

Нынешний фестиваль посетили зарубежные гости: Роод Боут из Нидерландов и делегация «Профсоюза граждан России» из Белгорода. На следующий, юбилейный фестиваль приглашено Харьковское городское объединение казахстанцев «Бирлик». Также мы надеемся найти средства на организацию передвижной выставки археологических материалов Донецкого городища, хранящихся в музее археологии и этнографии Слободской Украины.

Сегодня, когда фестивали традиционной культуры на Украине один за другим превращаются в «фестивали друзей пива», а в качестве альтернативы «традиционным музеям» предлагаются «средовые» музеи, «що сучасними засобами відтворюють історико-культурне середовище» [5, с. 11], однако на деле не сохраняют историческую среду, а имитируют её «сучасними засобами» псевдоисторической «реконструкции» и не слишком притязательных шоу-программ, наш «Игорев Полк» сознательно отдаёт предпочтение непосредственности культурного общения перед «массовкой», подлинности исторического памятника перед шаблоном «реконструкции». От фестиваля к фестивалю меняются формы работы и состав участников: мы стремимся избежать застоя, замкнутости, ищем новые

подходы, расширяем аудиторию, привлекаем к участию в фестивале историков, краеведов, народных мастеров – и главное, детей. Ведь культура детства – самая традиционная из культур, ибо её главные приоритеты – жизнеспособность и рост, которым дано преодолеть любые «умови глобалізації».

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Бадаев Д.В. Исторические фестивали и литературно-исторические ролевые игры как современный способ существования традиционной культуры // Традиційна культура в умовах глобалізації: культурна ідентифікація та інформаційне суспільство: матеріали науково-практичної конференції 18-19.05.2012 р. – Харків, 2012 – С. 6-8
2. Бадаєв Д.В. Місця Харківщини, пов'язані з походом князя Ігоря Сіверського проти половців у 1185 р. // Шості Сумцовські читання. Збірник матеріалів наукової конференції. 14. 04. 2000 р. – Харків, 2000 – С. 92-94
3. Білоус А.П. Результати розкопок на Донецькому городищі у 2003 р. // Програма міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять Слобожанські читання». 11-15. 04. 2011 р. – Харків, 2011 – С. 19
4. Гетманец М.Ф. Тайна реки Каялы. –Харьков, Изд-во ХГУ, 1989 – 166 с.
5. Жукова О.В. Перспективи розвитку музейного ландшафту України у створенні музеїв середовищного типу (на прикладі музею «Парк Київська Русь») // Вісімнадцять Сумцовські читання. Збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства» 18.04.2012 р.– Харків, «Майдан», 2012 – С. 11-15
6. Книга Большому Чертежу. – М., Л., Изд-во АН СССР, 1950 – 230 с.
7. Літопис руський / пер. Л.Є. Махновця – К., «Дніпро», 1989 – 608 с.
8. Минаков Сергей. Древню Русь раскопали под Харьковом. // «Русь Триединая», 20 июня 2012, №5 (49) – С. 2
9. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К., «Наукова думка», 1991 – 220 с.
10. Рыбаков Б.А. «Слово о полку Игореве» и его современники. – М., «Наука», 1971 – 294 с.
11. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М., Наука, 1988 – 784 с.

12. Чепижный Сергей. Нельзя застраивать древности новостроями // «Время», декабрь 2011, №14 – С. 8

13. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. – Харьков, Изд-во ХГУ, 1962 – 404 с.

14. Шрамко Б.А., Михеев В.К., Грубник-Буйнова Л.П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. – К., «Наукова думка», 1977 – С. 32-33.

15. Шрамко Б.А., Скирда В.В. Народження Харкова: монографія. – Харків, Східно-регіональний центр гуманітарних ініціатив, 2004 – 118 с.

**Д.В. Богданов**

старший науковий співробітник  
Харківського історичного музею

## **МУЗЕЇ М. ХАРКОВА ЯК СКЛАДОВІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ**

Останнім часом ринок туристичних послуг у світі стрімко розвивається. Україна не стоїть осторонь цих процесів. У кожному регіоні нашої держави існує туристична інфраструктура, що представлена сукупністю закладів, діяльність яких спрямована на задоволення потреб туристів та місцевого населення. Особливу роль серед таких закладів відіграють музеї, як найцікавіші об'єкти екскурсійно-маршрутного та факультативного туризму. Поступово туристи формують один із найчисельніших сегментів музейних відвідувачів як загалом у світі, так і в Україні зокрема. Це помітно на прикладі Харківського історичного музею влітку, коли основний контингент організованих відвідувачів музею (учні, студенти, курсанти) на канікулах, туристи складають значну частку клієнтів. Але організовані туристичні групи, нажаль, залишаються рідкістю.

На сучасному етапі розвитку туристичної галузі України у музеїв є можливість більш активно співпрацювати з туристичними фірмами для залучення відвідувачів. Така співпраця вигідна обом сторонам, оскільки музеї мають привабливий для туриста пізнавально-атрактивний ресурс, а туристична фірма має потенційних відвідувачів. Завдяки такій співпраці ефективніше поширюється інформація про музеї регіону, а туристична фірма може запропонувати більш різноманітне дозвілля для своїх клієнтів без вкладання коштів у підготовку й утримання екскурсіводів. Часто сама можливість вибору клієнтом форм дозвілля підвищує конкурентоздатність туристичної фірми. Найпродуктивнішим варіантом співпраці музеїв і туристичних фірм є розробка культурно-пізнавальних маршрутів за спільної участі представників цих організацій.

Порядок співпраці туристичних фірм і музеїв визначаються відповідними договорами.

Зацікавити туристів може екскурсія містом, складовими маршруту якої будуть декілька музеїв. Оскільки в центрі міста знаходяться Харківський художній, Харківський літературний музеї та Морський музей міста Харкова, то доцільним є об'єднання їх в один екскурсійний маршрут.

Оглядова екскурсія містом – екскурсія високої категорії складності й потребує від екскурсовода різнобічних знань. Оскільки оглядова екскурсія містом є важливим елементом туристичної індустрії, то останнім часом помітна тенденція залучення туристичними агенціями співробітників музеїв до проведення таких екскурсій.

Прикладом оглядової екскурсії містом є екскурсія, що проводиться співробітниками Харківського історичного музею – «Харків від фортеці до столиці». Ця екскурсія проводиться в основному за маршрутом: історичний центр Харкова, вулиця Сумська, площа Свободи, іноді додається відвідання меморіального комплексу в лісопарку. Історичний центр міста це територія, де була розташована харківська фортеця. Оборонні споруди не збереглися, тому екскурсоводові приходится відтворювати історичні обставини за допомогою розповіді. В такому разі доцільно показувати екскурсантам діораму «Харківська фортеця» в експозиції Харківського історичного музею.

У сучасних музеях поряд із традиційними, все частіше використовуються інтерактивні форми роботи. Туристичні групи можуть взяти участь в невеличких сценках за мотивами літературних творів у Харківському літературному музеї, рольових іграх у Морському музеї м. Харкова, в різноманітних квестах, майстер-класах, що організовуються музеями. Досвід взаємодії між музеями в Харкові існує, оскільки останні кілька років проводиться захід до Всесвітнього дня музеїв – «Ніч музеїв». Під час цього заходу організовані групи людей відвідують декілька музеїв та галерей між якими, за визначеним маршрутом, здійснюється рух автобусів та узгоджено час проведення культурно-просвітницьких заходів.

У підсумку слід зазначити, що музеї м. Харкова є частиною туристичної індустрії. Вони мають широкі можливості та зацікавленість у співпраці з туристичними фірмами на взаємовигідних умовах. Разом із тим, взаємодія музеїв (особливо комунальних) між собою та їхня співпраця з туристичними представництвами залишається на досить низькому рівні та має ситуативний характер. Для активізації співробітництва між усіма складовими туристичної галузі необхідно послідовно підвищувати рівень інформованості про діяльність одне одного. Доцільним є проведення «круглих столів», конференцій за участю представників усіх зацікавлених сторін.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Рутинський М.Й. Музеезнавство: Навч. посіб. / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
  2. Богданов Д.В. Нові підходи до науково-освітньої роботи у музеях Харківщини / Д.В. Богданов // Сімнадцяті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему «Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму», Харків, 18 квітня 2011 р. – С. 237-239.
  3. Богданов Д.В. Методика проведення оглядової екскурсії містом / Д.В. Богданов // Вісімнадцяті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства», Харків, квітня 2012 р. – С. 155-159.
-

**С.В. Виткалов,**

кандидат мистецтвознавства,  
доцент кафедри культурології  
Рівненського державного гуманітарного університету

**Ф.Ф. Васечко,**

директор КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості»

**В.Г. Виткалов,**

професор, кандидат педагогічних наук,  
завідувач кафедри культурології  
Рівненського державного гуманітарного університету

## **ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ РІВНЕНЩИНИ В УМОВАХ ДІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ**

Глобалізаційні процеси, як відомо, спрямовані на уніфікацію культурного розмаїття, створення «позанаціональних» територій, які б лише споживали масовий (і, відповідно, дешевий), у тому числі й культурний продукт. У цьому зв'язку кожна країна, яка хоче зберегти свою національно-культурну окремішність, повинна вжити, і постійно це підтримувати, відповідних заходів. Найбільш помітно протидія виявляється на регіональному рівні, адже саме регіони сьогодні демонструють значне культурне розмаїття; відносну культурну самостійність; саме тут функціонують оригінальні культурні практики і саме регіональною культурно-мистецькою діяльністю кожна область чи країна вирізняється від іншої. Адже позанаціонального мистецтва, як відомо, не існує.

Оригінальним тереном, який активно намагається протидіяти інонаціональним глобалізаційним впливам є, зокрема, й Рівненщина, що являє собою специфічну за географічними, кліматичними й ментальними ознаками територію, на якій достатньо яскраво виявляється зазначена вище протидія. Вона, на нашу думку, виявляється у наступному:

- в області запроваджено Програму збереження культурної спадщини (на період до 2015 рр.); програму підтримки творчих спілок тощо, мета яких – підтримка розвитку фольклору, збереження традицій поліського ткацтва, відродження численних народних промислів і ремесел;

- активізувався фестивальний рух, базований переважно на фольклорному чиннику (міжнародні фестивалі дитячої творчості «Котилася торба», «Древлянські джерела», «Весняні піснеспіви», «Коляда» та ін.) та розширено тематичне спрямування культурно-мистецьких заходів, в основі яких лежить патріотичне виховання («Дзвенить оркестрів мідь» – дитячий фестиваль-конкурс духової музики; «Встань, козацька славо! Засвіти знамена!» – конкурс козацької пісні та ін.);

- збільшено кількість та посилено тематичну спрямованість культурно-мистецьких заходів, в основі яких лежить розвиток дитячої літературної творчості з акцентом на регіональну проблематику («Перло многоцінне», «Дерманський світильник» та ін.);

- розширено практику вивчення народної культури за допомогою культурно-дозвіллевих заходів типу «Мистецтво одного села», «Мистецтво однієї вулиці» та ін.;

- покращено фінансові можливості методичних структур в особі ОЦНТ у справі закупівлі творів декоративно-прикладного мистецтва, виготовлених народними майстрами;

- запроваджено низку заходів етно-культурного спрямування, що проводяться у музейній мережі Рівненщини, включаючи й національні історико-культурні та меморіальні заповідники Острога, Дубна, Берестечка («Музейні гостини» – м. Рівне, «Замкові гостини» – м. Острог та ін.), в рамках проведення яких відбувається демонстрація зразків декоративно-ужиткового мистецтва, традиційних звичаїв і обрядів, художніх промислів і ремесел тощо, експонують тематичні виставки художніх творів народознавчої проблематики;

- за рішенням управління культури і туризму Рівненської облдержадміністрації впроваджується програма, спрямована на створення у кожному селі музею цього села,

мета якої – збереження пам'яток матеріальної і духовної культури. Особливо це актуально для північних районів області, що найбільше постарждали від Чорнобильської катастрофи;

- здійснюються значні організаційно-фінансові зусилля обласної держадміністрації в особі управління культури і туризму для розширення практики «зеленого туризму» в області, специфічною особливістю якого є створення чималої кількості таких садиб у відомих майстрів декоративно-ужиткового мистецтва. Серед пропонованих послуг – не лише готельно-гастрономічні, але й ознайомлення з різними видами ремесел (художня кераміка, ткацтво, вишивка, різні види соломо- та лозоплетіння, деревообробка, пісенна народна творчість та ін.), традиційна українська народна кухня тощо, що дає можливість не лише розширити практику ознайомлення зі зразками народної культури представників інших національностей, але й зайвий раз акцентує увагу місцевого населення на власних національних культурних зразках;

- розширено практику пошуку народних умільців, представників інших видів художньої діяльності через проведення спеціально-організованого конкурсу «Таланти твої, Рівненщина!»;

- поглиблено практику проведення народознавчих культурно-мистецьких заходів, провідною метою яких є відродження поважного ставлення до родини, формування високої поваги до сімейних традицій (обласні фестивалі «...І творчістю хата багата», м. Сарни);

- запроваджено в кожному районі області специфічні традиційні культурно-мистецькі заходи, які найповніше відображають культурну сутність району («Красносільські вітряки» – смт. Гоща; «Дерманський світільний» – с. Дермань; «Пісня – доля моя» – фестиваль-конкурс ім. Є. Кухарця – м. Дубровиця та ін.), до участі у яких залучаються усі художні колективи області, що дає можливість зберегти і примножити регіональну культурно-мистецьку спадщину і формувати на цій духовній підставі молодь;

- розширено «обмінні» заходи працівників галузі для ознайомлення з практичним досвідом діяльності установ культури (на регіональному та міжрегіональному рівнях);

- здійснюється широка пропаганда народної творчості за допомогою системи позашкільних закладів, зокрема Палацу дітей та молоді, клубної й бібліотечної мережі тощо, де функціонує чимала кількість подібних народознавчих і фольклорних гуртків;

- уведено в практику залучення майстрів народної творчості в розмаїтті їх виявів до національного художнього забезпечення численних культурно-мистецьких заходів, що проводяться в краї, у тому числі в Академічних театрах, органій залі, різноманітних мистецьких фестивалів, що організуються на Рівненщині тощо;

- здійснено відкриття в загально-освітніх школах області народознавчих класів, запроваджено дисципліни «Християнська етика», що дає змогу поглибити стан релігійності в області і таким чином відійти від різних типів асоціальної поведінки;

- у результаті проведених заходів з'явилися перші монографічні праці та колективні монографії зі сфери традиційної народної культури («Етнокультура Рівненського Полісся», «Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності», «Культурно-мистецька Рівненщина в особистостях: творчі портрети митців, художніх колективів та організаторів культурно-мистецького життя краю» та ін.);

- започатковано відкриття нових культурно-мистецьких пам'яток (меморіальних дошок К. Литвину, Г. Дем'янчуку) та пам'ятників (Марії Несвицькій, Уласу Самчуку, Климів Савуру та ін.), спрямованих на відновлення історичної справедливості, народної пам'яті та формування високої політичної культури молодого українського населення;

- відкрито у багатьох школах та навчально-виховних комплексах області секцій Малої академії наук, у рамках якої чи не найбільшою кількісно є саме народознавча секція;

- засновано нові центри збереження національної культурної спадщини та розширено їх діяльність з акцентом на поглиблення духовності місцевого населення (Культурно-археологічний центр «Пересопниця», в якому крім

поглибленої археологічної діяльності, спрямованої на вивчення історико-культурної спадщини, проведення відповідної історико-краєзнавчої діяльності, збирається унікальна колекція Біблій мовами інших народів);

- розширено практику встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків регіональним представникам національно-політичних та культурних рухів, що сприяє формуванню історичної свідомості населення, підвищує його політичну культуру;

- здійснюється формування і підтримка діяльності оригінальних мистецьких колективів («Едельвейс», муніципальний дитячий духовий оркестр «Смига», дитячо-молодіжна хореографічна агенція «Лайт-денс» та ін., які мають розвинену структуру художніх колективів і принципово інакше організують усі види навчально-організаційно-концертної діяльності, ніж це робить традиційна мережа закладів освіти чи культури), спрямованих на національну культурну спадщину, організаційно-фінансова підтримка їх концертної діяльності;

- розширено практику заохочення участі у творчій діяльності як молоді, так і художніх керівників мистецьких колективів за допомогою запровадження різноманітних форм стимулювання цієї участі (висування на звання лауреата відкритих рейтингів популярності «Гордість міста», створення «Алеї майстрів» під час організації численних святкувань із нагоди суспільно-політичних подій – День державної незалежності України, День міста тощо);

- запроваджено практику узагальнення цього досвіду, свідченням чого є поява перших монографічних праць, регулярне проведення всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференцій, під час організації яких функціонують спеціальні секції з вивчення регіональної культурної спадщини; розширено практику видання наукових збірників із національно-культурної проблематики («Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету», «Актуальні питання культурології»: альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології РДГУ та ін.; друк наукових записок національних історико-

культурних заповідників області та низки музейних установ Рівненщини);

- відбувається зростання чисельності членів обласної організації Національної спілки краєзнавців України, які активно працюють над проблемами збереження національних історико-культурних ознак;

- запроваджено відповідні спеціальності («Музейна справа і охорона пам'яток історії та культури», розширено ліцензійний обсяг спеціальності «Культурологія») у місцевих вищих навчальних закладах Рівненщини (РДГУ), фахівці яких спрямовуються на сферу культури, намагаючись розв'язувати ті гострі питання, які постають перед країною;

- збережено (чи запроваджено) до навчальних планів багатьох ВНЗ краю різних рівнів акредитації спеціальних дисциплін «Народознавство», «Народна творчість», «Регіональна культурна практика», «Діячі культури рідного краю», «Методика роботи з регіональними народно-оркестровими колективами», «Розшифровка народного музичного багатоголосся» тощо, що певною мірою покращує вивчення, а відповідно, і ставлення до національної історико-культурної проблематики молоді;

- розширено фінансову підтримку місцевих авторів, зокрема й за допомогою обласної програми «Забезпечення населення українською книгою», яка дає змогу публікувати чимало художніх, публіцистичних та наукових творів місцевих авторів;

- розширено практику друку наукових, літературно-художніх часописів в області, у яких друкуються різноманітні регіональні матеріали («Погорина» («Волинь», «Проріст», «Мистецькі грані» тощо);

- запроваджено на місцевих теле- та радіо-каналах спеціальні інформаційні передачі, типу «Азбука ремесел», День музею тощо, які знайомлять місцеве населення з народними майстрами, їх творчим доробком та технікою виготовлення тих чи інших виробів;

- здійснюється організаційно-фінансова підтримка органами місцевої влади різноманітних ініціатив гуманітарного університету (всеукраїнських науково-практичних конференцій, що організуються кафедрою

культурології; мистецького конкурсу «Шоу – Західний регіон», що проводиться кафедрою естрадного мистецтва; всеукраїнського конкурсу виконавців на духових та ударних інструментах ім. В. Старченка, що організується кафедрою духових інструментів; конкурсу виконавців на народних інструментах ім. О. Степанова, ініціатором якого є кафедра народних інструментів Інституту мистецтв РДГУ).

Тож лише у такий спосіб, тобто постійно акцентуючи увагу місцевих фахівців та широкого загалу на національній культурно-мистецькій проблематиці, підводячи під неї певне наукове підґрунтя та розширюючи форми організаційно-фінансової підтримки подібних заходів, на нашу думку, й можлива ефективна культурна протидія глобалізаційним чинникам і збереження України як країни з оригінальною культурно-мистецької спадщиною і яскравим національним художнім сьогоденням.

**О.Ю. Волох,**  
кандидат філософських наук,  
доцент кафедри психології, філософії і освітніх технологій  
Української інженерно-педагогічної академії

**ГРАНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ  
В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ  
КУЛЬТУР: ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО  
ВИХОВАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ  
СЕРЕДНЬОАЗІЙСЬКОГО РЕГІОНУ  
НА БАЗІ УКРАЇНСЬКИХ ВНЗ  
(філософсько-педагогічні аспекти)  
за матеріалами розробки держбюджетної теми**

Актуальність заявленої теми зумовлена доцільністю самовизначення гуманітарної культури східноукраїнського регіону в процесах інтернаціоналізації та глобалізації освіти, а також розробки системи ціннісно-методологічних пріоритетів естетичного виховання іноземних студентів середньоазійського регіону в рамках загально гуманітарної підготовки студентів інженерно-педагогічних спеціальностей за умов фактичної відсутності належної довузівської бази знань у царині естетичної теорії.

Новизна полягає у спробі осмислення проблем теорії та методології естетичного виховання іноземних студентів середньоазійського регіону в контексті формування сучасної парадигми міждержавних зв'язків України і країн середньоазійського регіону у процесах підготовки представників майбутніх інтелектуальних і управлінських еліт даного етнічно-культурного і геополітичного ареалу на базі українських ВНЗ.

Мета розкривається в окресленні проблемно-тематичного діапазону та дослідницького поля інноваційних підходів до розробки системи естетичного виховання студентів середньоазійського регіону за умов відсутності теоретичного курсу лекцій із дисципліни «естетика» в системі підготовки негуманітарних спеціальностей ВНЗ.

Чи не найвизначнішим чинником культурної глобалізації виступають процеси інтернаціоналізації і глобалізації освіти, що, в свою чергу, в цілому каталізують інтеграційні прагнення різних країн щодо глобального освітньо-наукового простору. Україна, яка, нажаль, попри потужний науковий потенціал, внаслідок багатьох, вельми суперечливих факторів опинилася на периферії згадуваних процесів, все ж поступово займає своє місце у глобальному контексті інтернаціоналізації освіти. Щороку дедалі більше іноземних студентів, передусім вихідців із країн, які раніше входили до складу колишнього СРСР розпочинають навчання в українських вишах.

Таким чином Україна, готуючи кадри майбутніх національних інтелектуальних та управлінських еліт, виступає в якості інтегратора до глобального наукового інформаційного простору країн які все ще перебувають на периферії глобальних взаємодій.

Одним із напрямів освітньо-виховної діяльності українських ВНЗ у рамках комплексної загальногуманітарної підготовки іноземних студентів виступає формування естетичної культури майбутніх спеціалістів.

Формування естетичної культури – одна з головних, комплексних за своїм характером цілей естетичного виховання, яка водночас поєднує засоби й методи виховної роботи з іноземними студентами, що репрезентують регіон, в якому поєднуються риси традиційного, але секулярного (світського) соціуму з досить сильним впливом ісламу, з одного боку, з чималою і вельми суперечливою спадщиною, пов'язаною з тривалим перебуванням у складі СРСР, з іншого.

Гармонійне розумове, трудове, морально-естетичне виховання і розвиток в єдиному процесі навчання й виховання ведуть до накопичення естетичної культури студентів та до посилення її впливу на інші складові формування особистості. Необхідно постійно формувати почуття прекрасного, високі художні смаки, вміння розуміти та давати правильну оцінку витворам мистецтва, цінувати красу і багатство оточуючої природи. Доцільно більше використовувати для реалізації зазначених цілей можливості кожної навчальної дисципліни гуманітарного циклу. Нажаль,

скорочення годин, що відводяться на викладання гуманітарних дисциплін та навіть повне вилучення частини гуманітарних предметів із навчального процесу у ВНЗ (особливо у системі підготовки студентів негуманітарних спеціальностей) суттєво ускладнює процес естетичного виховання студентів і, зокрема, іноземних студентів середньоазійського регіону, традиції художньо-естетичної культури якого суттєво відрізняються від європейських. Незнання художніх, естетичних традицій західної цивілізації аж ніяк не сприятиме розв'язанню проблеми інтеграції країн середньоазійського регіону в освітньо-науковий, економічний, і, в цілому, культурний простір сучасного глобального інформаційного суспільства (а саме ця мета є провідною у стратегії підготовки національних інтелектуальних еліт цих країн, майбутні представники яких навчаються в іноземних, зокрема, українських вишах).

Наявна довузівська базова підготовка з дисциплін гуманітарного профілю у студентів даного регіону є вельми недостатньою. Вивчення творів російської літератури в закладах середньої освіти не може компенсувати практично повну відсутність уявлення про все розмаїття художньо-естетичних напрямів і стилів в історії європейської і, ширше, світової культури.

Практичне вилучення з навчального процесу курсів лекцій з культурології та естетики, що відбулося у негуманітарних вишах України, звичайно суттєво ускладнить процес загально гуманітарної підготовки іноземних студентів-вихідців із середньоазійського регіону, зокрема щодо осягнення засад естетичної, культурологічної та мистецтвознавчої теорії. Певною мірою ці прогалини у загальногуманітарній підготовці можуть бути компенсовані роботою студентських наукових гуртків, проте діяльність цих гуртків, ясна річ, не може охопити не тільки всього контингенту іноземних студентів, а навіть більшої його частини.

За умов суттєвого скорочення кількості годин, відведених на дисципліни гуманітарного профілю, і не в останню чергу на естетику, в контексті комплексу питань, пов'язаних із естетичним вихованням, зокрема, іноземних студентів, значно зростає роль позааудиторної роботи зі

студентським колективом, різних форм гурткової діяльності. Особливо варто відзначити як вельми важливий фактор загального розвитку людини її ігрову діяльність, яка виступає опосередкованою формою для всіх інших процесів, що забезпечують, значною мірою, для молодого людини доступне пізнання оточуючого світу, опанування різних дій, в тому числі, пов'язаних із перетворювальною діяльністю.

Ігрова діяльність дозволяє засвоювати елементи культури дій, поведінки, дотримання порядку, спілкування з людьми. У практичній площині процесу естетичного виховання іноземних студентів середньоазійського регіону вельми ефективним засобом втілення ігрових начал естетичного розвитку, як було зазначено вище, можуть слугувати різні види позааудиторної роботи, наприклад, студентські театри моди, які сприяють розвитку креативно-естетичних складових дизайнерської справи тощо, гуртки художньої самодіяльності під керівництвом досвідчених педагогів (бажано з гуманітарною базовою освітою) можуть стати потужним інструментом естетичного виховання зазначеного студентського контингенту.

Закономірно виникає комплекс питань: за якими реальними напрямками відбувається формування естетичної культури студента, до того ж представника іншого типу духовно-ментальної організації з вельми своєрідним усталеним комплексом ціннісно-естетичних преференцій, та ще й за умов цілком природної неоднорідності об'єктивного розвитку його сенсорних процесів, процесів мислення та емоцій? Це передусім:

- опанування сенсорно-чуттєвих прийомів осягнення художніх та естетичних явищ, тобто набуття вмінь, навичок сприйняття та оцінки; збагачення емоційних реакцій;
- накопичення знань про художні та естетичні явища;
- засвоєння ціннісних орієнтирів, розвиток особистісних мотивів спілкування з естетичними й художніми об'єктами (емоційно-психологічні установки, поціновувально-смакові преференції);
- оволодіння розмаїттям способів образно-емоційного мислення в художній та естетичній сферах.

Тому під час реалізації достатньо обґрунтованої та зваженої роботи з виховання індивідуальної естетичної культури студентів, до того ж представників іншого культурно-цивілізаційного ареалу, слід зосередити увагу й зусилля педагога на вихованні культури:

а) почуттів (сприйняття, переживання, оцінки художніх та естетичних явищ), враховуючи той факт, що попри багатство й своєрідність художньо-естетичної культури народів середньоазійського регіону, все ж, художньо-естетичній культурі західної цивілізації притаманна значно більша різноманітність напрямів і стилів, сприйняття яких на рівні глибоких емоційних переживань потребує відповідної підготовки;

б) естетичного судження (висловлювань, елементарного розбору своїх вражень);

в) естетичного спілкування з оточуючими з приводу мистецтва та об'єктів дійсності (природи тощо). Не можуть бути повноцінними національні інтелектуальні та управлінські еліти, неспроможні до спілкування з представниками національних еліт інших країн на рівні світського обговорення тих або інших естетичних об'єктів;

г) естетичної творчості (творчого переосмислення, перетворення отриманих вражень, творчих дій).

За умов скорочення питомої ваги курсів із культурології та естетики в навчальному процесі, вельми доцільною стає розробка інноваційних підходів до створення нової парадигми комплексного естетичного та художнього виховання, в рамках якої актуалізується перетворювально-творча діяльність студентів – опанування народних промислів, художніх навичок виробничого характеру.

Так трудове виховання практично неможливе без розвитку естетичних навичок, поєднання з працею естетичною.

У специфічному вимірі позааудиторного життя студентів, що репрезентують середньоазійський регіон, нажаль, часто починають переважати деструктивно-примітивні форми дозвілля, пов'язані з пошуком гострих відчуттів у різних розважальних закладах, «зависанням» у соціальних мережах тощо. Це зумовлено різкою зміною соціокультурного середовища.

Формування естетичної культури особистості в умовах сучасного виробництва має своєрідний характер. Це виявляється, по-перше, в історичному аспекті, оскільки спеціаліст ХХІ століття глибше усвідомлює і більш цілеспрямовано на практиці реалізує свій творчий потенціал ніж його соціально-історичний попередник доби індустріального суспільства.

Глобалізація пред'являє жорсткі вимоги до всіх фігурантів перетворювальної виробничої діяльності, передусім, відносно ефективності та конкурентоспроможності, і, далеко не в останню чергу, у царині так званої промислової естетики. Продукція, створювана фігурантами виробничої діяльності доби глобалізації повинна відповідати жорстким вимогам щодо її комерційної споживацької привабливості, до того ж, на глобалізаційному рівні.

Цікавим прикладом у даному контексті можуть слугувати відомі у всьому світі мультфільми японського виробництва, персонажі яких мають абсолютно космополітичний, але вельми привабливий вигляд для споживача у будь-якому куточку світу. Цілком зрозуміло, що країна, які тільки розпочинають свій шлях інтеграції у глобальний ринок товарів та послуг мають турбуватися про відповідну підготовку, у першу чергу, власних інтелектуальних та управлінських еліт у царині естетики, в осягненні естетичних критеріїв та систем не тільки власних етнічно-культурних ареалів, але й того великого різноманіття естетичного світосприйняття, яке притаманне країнам-глобалізаторам західного світу. Достатньо високий науково-педагогічний рівень гуманітарних кафедр українських ВНЗ, в яких навчаються іноземні студенти з середньоазійського регіону, дозволяє успішно вирішити це непросте завдання.

Зокрема, неабиякий досвід освітньо-виховної діяльності у сфері осягнення іноземними студентами основ естетики як царини філософського знання та типу освоєння оточуючої діяльності напрацьований кафедрою психології, філософії і освітніх технологій Української інженерно-педагогічної академії. Процеси підвищення культурних потреб, збагачення духовної, особливо естетичної культури

представників майбутніх національних еліт іноземних країн та фігурантів перетворювальної діяльності стають, таким чином, одним із основних напрямів розвитку (зокрема, науково-педагогічного) самих трудових колективів гуманітарних кафедр, а також однією з форм їх педагогічного впливу на колективи іноземних студентів. Навчання великих контингентів іноземних студентів – вихідців із середньоазійських країн також може розглядатися як перспективний напрям розвитку туризму у східноукраїнському регіоні, такого його різновиду як освітній туризм (поряд із іншими різновидами, а саме традиційним туризмом заради відпочинку, фінансовим тощо).

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Шевченко Г.П. Художньо-естетичне виховання студентської молоді: монографія Г.П. Шевченко, Ю.А. Пастухова; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ: СЛУ, 2010. – 179 с.
  2. Мельничук С.Г. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект). С.Г. Мельничук, Кіровогр. Держ.пед.ун-т ім. В.К. Винниченка. – Кіровоград: КПДУ, 2006. – 247 с.
  3. Мухаметзянова Г.В., Карева Н.Н. Трудовое и эстетическое воспитание студентов. – Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1991. – 183 с.
  4. Эстетическое воспитание в техническом вузе: (сб. ст.) – М.: Высш. шк., 1991. – 205 с.
-

**О.І. Гвалтюк,**  
викладач кафедри психології, філософії і освітніх технологій  
Української інженерно-педагогічної академії

**АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ  
ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ РЕГІОНІВ  
ЯК БАЗИСНОГО КОНСОЛІДУЮЧОГО ФАКТОРУ  
СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ  
(філософсько-педагогічні аспекти)**

Актуальність заявленої теми зумовлена необхідністю відпрацювання достатньо ефективних сучасних алгоритмів формування ідейно-ціннісної парадигми кремації та рекреації традиційної культури регіонів як базисного консолідуючого фактору суспільної свідомості.

Новизна розробки даної теми постає в контексті осмислення концепту розвитку традиційної культури регіонів на тлі гомогенізуючи факторів культурної глобалізації.

Уніфікуюче-знеособлюючі тенденції глобалізації невпинно ведуть до втрати традиційними культурами власної автентичності. Особливо вразливими у цьому відношенні виступають економічно слабкі регіони, які, до того ж, в умовах глобальної фінансової кризи, змушені підходити до питань культуроохоронної роботи за залишковим принципом. Східноукраїнський регіон, попри переважання щодо інших регіонів країни промислового та науково-технічного потенціалів, нажаль, не може похвалитися великим різноманіттям туристично-привабливих об'єктів, що у поєднанні з недостатнім рівнем гуманітарної культури населення та релятивізацією традиційних національних цінностей, зокрема у середній школі та сім'ї, складає реальну загрозу традиційній культурній автентичності східноукраїнського регіону.

На рівні офіційної державної політики в Україні традиційно позиціонується як вища цінність загальнонаціональна єдність. Проте, надмірна формалізація заходів, пов'язаних із цією темою, на кшталт покладення

офіційними особами вінків до пам'ятників великих і видатних представників української національної культури та ідеї (Тарас Шевченко, Іван Франко та інші), перерізання стрічок та пишні промови під час різних масштабних презентацій тощо, здебільшого досягає зворотного результату. Пишний офіціоз, як правило, не в змозі достукатися до сердець звичайних людей. До того ж, завжди слід пам'ятати про те, що національна культурна самосвідомість кожного індивіда завжди безпосередньо починається з реалій традиційної культури його рідного регіону.

В осмисленні комплексу питань, що розглядаються у даній статті, доцільно звернутися до методу культурно-історичних аналогій, здійснюючі порівняльний аналіз соціокультурних ситуацій і процесів, а також ідейно-аксіологічних установок минулого і сьогодення.

Протягом останніх двох десятиліть в українському суспільстві відбулася зміна ціннісних парадигм. Контрастний характер цих змін, на наш погляд, більш відчутний у східноукраїнському регіоні, де традиційними складовими духовно-ментальної організації населення ще з радянських часів були патерналістські, етатистські, колективістські чинники, не надто репрезентовані в західноукраїнському етнічно-культурному середовищі.

Глобалізаційні процеси найбільш болісно відчуються також у східноукраїнському регіоні, безжально руйнуючи духовно-ментальні установки й увесь усталений життєвий устрій більшості населення, яке вельми неоднозначно сприймає нові для нього закони виживання, конкурентної боротьби, занепад системи соціальних гарантій, поширення деструктивного типу масової гомогенізованої культури тощо. Певною мірою ця ситуація подібна до тієї, що склалася в Європі на початку позаминулого століття.

Затвердження процесів формування етнонаціональних спільнот і розгортання процесів капіталізації Європи, які особливо посилювалися під час і після наполеонівських війн, із одного боку, затверджували пріоритети особистої ініціативи в умовах жорсткої конкурентної боротьби, а з іншого – породжували реалізацію відторгнення, зокрема – в елітних колах європейських країн. Прикладом тому може слугувати

філософія та мистецтво романтизму, які обслуговували ідею саморефлексуючої особистості, котра протиставляла себе світові чистогана.

У цілому ці дві протилежні тенденції, які являли собою по суті єдність і боротьбу протилежностей, робили одну і, взагалі, корисну справу: підвищували значення особистості як суб'єкту культурного розвитку і виводили самоформування особистості та соціуму в актах самосвідомості культури, формування філософських систем, культурно-художніх течій і художньо-естетичних напрямів на якісно новий рівень у перспективно-еволюційному вимірі, проводячи довгостроковий культурно-історичний процес виокремлення індивіда з колективу як самостійного (позакласового, позастанового, позакорпоративного) фігуранта соціокультурної еволюції.

Одним із результатів цих складних змін стало виникнення нової філософської концепції освіти, яка базувалася на ідеї становлення самосвідомості особистості, її самоформування в рамках еволюції самосвідомості культури, в тому числі й культур регіональних.

Ця установка в німецькій класичній філософії (Гердер, Гумбольдт, Гегель) об'єктивно підводила до гуманітаризації освіти, в контексті якої стверджувалося право індивіда на освіту. Віднині особистість, що розуміється як самосвідомість, формує себе як суб'єкт культури. Це стало важливим еволюційним кроком на шляху перманентної історичної креації та рекреації культури, починаючи з її первинних ланок – регіональних культур. Нова філософська концепція освіти і виховання стала основною для пошуку нових форм освіти і виховання, реформ системи освіти і виховання, зорієнтованих на гуманітарні пріоритети (прикладом могла б бути реформа освіти і виховання відповідно до програми В. Гумбольдта).

Проте, потужний розвиток емпіричних наук і техніки в середині та в другій половині XIX ст. вніс істотні корективи в освітньо-виховну теорію і практику. Суспільна потреба в спеціальній освіті та розвиткові природничих наук, яка особливо зросла в ті часи у Великої Британії і була задекларована такими видатними представниками точних наук як Фарадей, Гершель, Тиндаль, піднесла на вищий

щабель соціальної значущості саме природничу освіту. Подібна ситуація спостерігається в наші часи. Криза фундаментальної науки, падіння її авторитету у поєднанні з надіями, що покладаються на розвиток високих комп'ютерних, біологічних, нанотехнологій суттєво знизили суспільний інтерес до царин гуманітарного знання. Згортання об'ємів лекційних курсів загальних гуманітарних дисциплін (філософія, етика, естетика, культурологія), а то й повне їх вилучення з навчального процесу суттєво ускладняють проблему формування аксіологічної парадигми розвитку традиційної культури регіонів як базисного консолідуючого фактору суспільної свідомості, зокрема, в загальноосвітньому та педагогічному вимірах.

У сучасному українському суспільстві, зокрема у східноукраїнському регіоні, існують помітні відмінності між рівнем вищої освіти та станом розвитку науки, яка виявляється поставленою перед проблемою перепідготовки кадрів.

Глобалізаційні процеси призвели до раціональної зміни домінуючої концепції людини і світу. Зміни, які вельми відчутно відбилися й на кожній із регіональних культур та перспективах їх розвитку. Конкретно культурно-історичним виміром цієї зміни є постмодерн як стан сучасної культури з його фрагментарністю, мозаїчністю, ціннісно-сисловою аморфністю. Периферійні соціокультурні створення, до яких належать, на жаль, і регіональні культурні утворення України також, значною мірою увійшли у цей стан постмодерна, хоча й з власною специфікою.

Постмодерн перетворює культурний субстрат у подобу розбитого дзеркала, складені уламки якого вже ніколи не дадуть об'єктивно-цілісного відображення реальності. Швидкість дифузійних процесів завдяки надпотужним засобам комунікації дала підставу розглядати сучасну глобальну цивілізацію як «глобальне село», в якому практично скасовується саме поняття таємниці, де всі і кожен завдяки могутнім ЗМІ можуть відчувати себе причетними до подій глобального значення. Водночас, не слід забувати про ілюзорність цього відчуття причетності.

Споглядально-дистанційоване положення індивіда, який пасивно сприймає інформацію трансльовану ЗМІ

перетворює його на споживача, але аж ніяк не активного фігуранта соціокультурних процесів, здатного помітно впливати на культурну ситуацію. Мас-медіа постійно розширюють культурно-інформаційний простір, по суті створюють сучасний культурний потік, об'єктивно розвиваючи культурні взаємодії між соціальними, етнічними групами й окремими індивідами. Але якісний вимір цього культурного потоку і культурних взаємодій залишається сумнівним. Крім того, поширення медіапростору, розвиток комп'ютерних технологій приводять до стирання грані між дійсним і уявним, коли фантазія, створюючи віртуальну реальність, може реструктурувати явища навколишньої дійсності.

Ескапізм як явище духовної культури, що існує з глибокої давнини, в епоху Інтернету також набуває якісно нового рівня, хоча і раніше за допомогою фантазії допомагав людині переноситися у вигадані казкові світи. Просто віднині, наприклад, створена у фільмі «Аватар» віртуальна реальність завдяки Інтернету та комерційному інтересу може сприяти виникненню багатьох game-версій у найкоротші терміни, що зрештою призведе до «переселення» в цю віртуальну реальність геймерів у всьому світі, які втрачають, або вже втратили зв'язок зі своїм етнокультурним простором. У цій ситуації самоформування особистості в актах самосвідомості культури стає вельми проблематичним. Адже йдеться про відчуження індивіда (хай і неочевидне) від традиційної культурної спадщини конкретного культурно-територіального утворення, частиною якого є реальні (а не віртуальні) земні ландшафти, які породжували безліч міфів і легенд, створювали героїв і божеств, були безпосередньо пов'язані з конкретними історичними подіями.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Кутырев В.А. Пост-пред-гипер-модернизм: концы и начала / В.А. Кутырев // Вопросы философии. – 1998. – №5. – С. 139.
2. Кутырев В.А. Прогресс или возвращение к вечному? / В.А. Кутырев // Вопросы философии. – 1998. – №9. – С. 13.

3. Налимов В.В. Критика исторической эпохи: неизбежность смены культуры в XXI веке / В.В. Налимов // Вопросы философии. – 1996. – №11. – С. 70.
4. Хайдеггер М. Техника и культура / М. Хайдеггер. – М., 1998. – С.57.

---

**Л.В. Герасименко,**  
кандидат педагогічних наук, доцент  
кафедри психології, педагогіки та філософії  
Кременчуцького національного університету  
імені Михайла Остроградського,  
докторантка кафедри загальної педагогіки  
та педагогіки вищої школи  
Харківського національного педагогічного  
університету імені Г.С. Сковороди

### **ПРОГРЕСИВНІ ІДЕЇ П. КАПТЕРЄВА ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРИМНОЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ ЛЮДСТВА**

Сучасні процеси розбудови незалежної української держави, потреба у формуванні національної самосвідомості молоді, її гуманного ставлення до людей, активної життєвої позиції вимагають бережного ставлення до ціннісних, культурних, наукових досягнень минулого. Тому виникає потреба об'єктивної оцінки історичних реалій, вдумливого осмислення попереднього педагогічного досвіду, неупередженого вивчення історичних коренів сучасних ідей і концепцій. У такому контексті вивчення прогресивних поглядів видатного дидакта другої половини XIX – початку XX століття П. Каптерєва є актуальним.

У своїх фундаментальних працях «Дидактичні нариси» (1885, 1915) «Педагогічний процес» (1905), «Історія російської педагогії» (1910) вчений відзначав проблему саморозвитку, вдосконалення особистості учня найважливішою в дидактиці. П. Каптерєв переконливо

доводив існування внутрішніх (біологічних) та зовнішніх (соціальних, національних) факторів розвитку особистості, підкреслював їхній взаємозв'язок. Відзначаючи важливість вроджених особливостей учнів, педагог наголошував на важливості засвоєння ними соціально-культурного досвіду людства: «Культура – справа надто складна й надто важлива, щоб не піклуватися про поступове введення в неї нових поколінь, про залучення до неї. Залишити поза увагою культуру неможливо, тому що це означало б відмовитися від найбільш цінного, що створило людство. Слід зробити юні покоління справжніми спадкоємцями їхніх попередників, тобто готувати молодь до самого широкого користування благами культури. Такій меті й служить освіта....» [1, с. 351]. Тому матеріальна й духовна культура як результат діяльності багатьох попередніх поколінь визначалася вченим як основне джерело змісту освіти для навчальних закладів усіх типів.

Важлива специфічна особливість дидактики вченого полягала в тому, що на відміну від своїх попередників: А. Дістервега, В. Стоюніна, П. Каптерев відзначав не тільки важливість ознайомлення учнів із культурними надбаннями людства, а й наполягав на необхідності спонукання школярів до примноження духовного багатства, тим самим наполягаючи на виявленні суб'єктності в процесі навчання. Так, у статті «Про саморозвиток і самовиховання» (1897) П. Каптерев чітко визначав задачу для кожної освіченої особистості: використавши здобутки культури, засвоївши їх – у подальшому примножити. Тому вченим пропонувалися методи навчання, що сприяли виявленню індивідуальності школяра, спонукали його самостійність та творчість: аналітичний (грунтовний аналіз предметів і явищ навколишнього світу на основі тривалого, уважного спостереження за ними), генетичний, що передбачав пошукову діяльність школярів, спрямовану на самостійне оволодіння знаннями й вміннями для формування гнучких і дієвих знань, необхідних для примноження культурного спадку людства.

Таким чином, визначивши культуру «найвищим, найціннішим створінням людини», П. Каптерев розглядав педагогічний процес у школі як культурну діяльність, яка,

забезпечуючи засвоєння та примноження культурного багатства, сприяла саморозвитку особистості та її подальшому вдосконаленню. Заслуга П. Каптерєва полягала у введенні поняття «культурного посередника» між тими, хто жив раніше й тими, хто живе зараз завдяки вихованню, яке передає культуру від старшого покоління молодшому.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения / Петр Федорович Каптерев; под ред. А.М. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
2. Каптерев П.Ф. О саморазвитии и самовоспитании / Петр Федорович Каптерев // Педагогика – 1999. – №7. – С. 73-84.

**Л.Ю. Глазкова,**  
старший науковий співробітник  
Харківського історичного музею

## **ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХАРКОВІ ТА РЕГІОНІ**

Харків – транзитне місто, в якому розвиток туризму переважно пов’язаний із діловими поїздками, професійною діяльністю. Так історично склалося, що розваги й відпочинок заїжджих у Харків були підпорядковані, перш за все, їхній службі, лікуванню, науковій діяльності, будь-якому бізнесу врешті-решт. Але й мальовничі куточки природи, без сумніву, можуть і таки сприяли розвитку, наприклад, зеленого туризму. Ще Ілля Репін, перебуваючи на відпочинку у своїх батьків у Чугуєві, в захваті зазначав у листі В.Д. Поленову, що навколишня природа – «одне слово Іспанія!» [6, с. 22].

Унаслідок дозволу Катерини II переселятися іноземцям в Росію із гарантованим їм правом збереження національної самобутності, віросповідання та повного самоврядування призвело в кінці XVIII – на початку XIX ст. до масового переселення в Росію і в Харків, в тому числі, сербів, французів, і особливо німців, які залишалися тут, доки діяв цей дозвіл, переважно, до кінця життя [4, с. 3.]. Оскільки Харківщина, як і вся Лівобережна Україна, вже понад 100 років увіходила в склад Російської імперії, відсоток російського міського прошарку населення в Харкові поступово наближався до половини, що відбивалося на культурі й менталітеті мешканців міста, яке швидко збільшувалося.

Саме в цей період у Харкові відкрився другий після м. Глухова (1751 рік) український театр поблизу Губернаторського палацу (1790 рік), танцювальний Клуб, розповсюдилися для заїжджих на ярмарки народні лялькові театри (вертепи), в яких не гребували брати участь навіть дворяни, зокрема, родина Григорія Квітки-Основ’яненка,

разом із кріпаками на площах розігрували як різдвяні драми, так і комедійні п'єски-бувальщини (соціально-побутові інтермедії) за власним сценарієм. Тобто зародки пізнавального туризму почали закладатися в XVIII – на початку XIX ст. із ростом попиту на розваги взимку (вільний період від сільськогосподарських робіт), переважно, серед панства на аматорські та професійні театри та вертепи для простого народу.

Так, у відновленому розкішному панському палаці тайного радника, генерал-губернатора Волині графа М.І. Камбурлея в Хотені (Харківська губернія, поблизу м. Суми), що вже стареньким дістався йому з приданим від дружини Ганни, правнуки сумського полковника Г. Кондратьєва, процвітали справжні мистецтва. Для керівництва домашніми оркестрами – скрипковим, духовим та роговим, співочими хорами (дві дівчини співали навіть арії) виписувалися з Німеччини «віртуози», як то Франц Блюм. Ці «музики» дісталися М.І. Камбурлею від Попова, правителя канцелярії світлішого князя Потьомкіна Таврічеського. [5, с.38]. До камбурлеївського саду відсилав своїх кріпаків на навчання у англіяця, який завідував хотенським парком, і В.Н. Каразін із села Основ'янци Богодухівського повіту. На зміну традиційним садкам, поблизу простеньких садиб, на Слобожанщині прийшли чудові англійські парки з галявинками, ставочками, кучерявими групами різнолистяних дерев і темними ялинками, рідкісними, як для півдня.

Оскільки сотні іноземців отримали статус дворян, селилися вони переважно по мальовничим селам Харківщини, скуповуючи старовинні, ще старшинських козацьких родів, панські садиби, де для господарювання на великих просторах землі їм потрібна була, звичайно, сільськогосподарська техніка і велика кількість кріпаків, а потім, хоча і вільних, але незаможних селян, які продовжували працювати наймитами у панів. Їх працею були побудовані наприкінці XVIII – на початку XIX ст. чудові дворянські садиби – паркові комплекси й палаци (у Шарівці, Натальївці, Ст. Мерчику, Великому Бурлуці, Васильєвці, Графському, Токарях, Бездрику, Михайлівці, Должику, Кияніці та по інших селах), які, навіть у руїнах, і до сьогодні

є свідомством високого стану культури й розвиненої селянської інфраструктури.

Головні будинки-палаці та замки, що проектувалися запрошеними з Петербургу та Москви іноземними архітекторами за зразками італійських, англійських або французьких, були не лише центром місцевого управління, єдиними насаджувачами сільськогосподарської культури в краї та основою земельного фонду, але ще й втіленням ідеї раціональності, порядку, просвіти й краси. Звідси виток зеленого і пізнавального туризму.

Під захистом своїх співвітчизників, які встигли посісти провідні посади в губернському правлінні, різко зросла кількість заїжджих у Харків на ярмаркову торгівлю, за ремісничими справами та, пізніше, для служби в Імператорському університеті, інвестування промислових підприємств. Їхня кількість на середину XIX ст. склала 45%, а на 1897 рік місцевими були лише 1/3 населення. [1, с. 215].

Маючи привілеї – офіційний дозвіл та фінанси, вони почали закладати фундамент сучасної інфраструктури на вже мирних землях, захищених козаками від татарських нападів і перетворених із диких степів у залюднений багатий край для подальшого розвитку «ділового» туризму. Якщо для розвитку науки, освіти, підготовки кваліфікованих кадрів юристів, лікарів, а згодом і фахівців для всієї життєдіяльності суспільства в цілому, потужним поштовхом став відкритий у січні 1805 року перший в Україні (Малоросії) і п'ятий в Російській імперії Харківський Імператорський університет, то для розвитку промисловості – це, перш за все, Південна залізниця. Вона поєднала донбаські підприємства з Кримом, в чому був край зацікавлений російський приватний інвестор, комерційний радник та залізничний концесіонер С.С. Поляков, чиї гроші й були вкладені в будівництво залізниці. Паровози для неї поставлялися спочатку з Німеччини, а згодом виготовлялися на Харківському паровозобудівельному заводі (зараз завод ім. В.О.Малишева), заснованому Руським Паровозобудівельним й Механічним акціонерним товариством та французькими підприємцями – братами Стефаном та Пилипом Буе, власниками машинобудівельних заводів у Парижі.

Із винятковою значущістю відбулася в 1869 році подія,

яку можна віднести і до ділового, і до подієвого туризму – це урочисте відкриття у Харкові Південної або Курсько-Харківсько-Азовської (первісна її назва) залізниці. 22 травня з Белгорода прибув перший потяг на Харківський вокзал. 3 третього червня почався регулярний рух потягів. Побудована всього за 22 місяці довжиною 832 кілометри, вона забезпечила швидке транспортне сполучення з донбаськими вугільними шахтами. Через 25 років до неї приєднали Лозово-Севастопольську та Джанкойсько-Феодосійську залізницю. Нині довжина її сягає більше 3-х тисяч кілометрів і переоцінити її транзитну роль і значення транспортного обслуговування неможливо.

Наявність залізниці прискорила надходження іноземних інвестицій. Німецькі інвестори заснували заводи: Пільстрема, Трепке та Бельке (машинобудівні, механічний, котельний, чавунно-мідно-ливарні), фон Дітмара (два машинобудівні – для гірничодобувної та металургійної промисловості), Бергенгейма (плитковий), Гельферіха, Мельгозе (сільськогосподарських машин), барона Корфа (алебастровий), Кеніга (цукрово-рафінадний), Гіршгеймера та Кнаппа (пивоварні або броварні, у Кнаппа ще й олійних фарб), Вольнера (горільчане виробництво), Беверсдорфа та Вейцеля (літографій), Рупрехта (сірникова фабрика, броварня, шоколадна та харчова – з очистки солі, виробництва гірчиці, кави з жолудів, маїсу, жита), Мейстера, Темпа і Кемпе (фарбувальні фабрики для тканин), Доберта і Прайса (меблева фабрика), Шмальцена, Коха та Рінке (оцтові) та інші. [4, с. 27-31]. Із запровадженням нових технологій, привнесенням нового рівня матеріальної культури, нові мешканці краю залучали регіон до світових тенденцій економіки і науки.

Польський фотограф Альфред Федецький уславив Харків новим технічним дивом. Місто стало батьківщиною кінематографа в Російській імперії. Його сеанси показу «рухливих фотографій» в оперному театрі (зараз Харківська обласна філармонія) в саду Комерційного клубу з 2 грудня 1869 року стали прообразом пізнавального та подієвого туризму. Першим знятим фільмом було «Урочисте перенесення чудодійної Озерянської ікони з Курязького монастиря до Харкова 30 вересня 1869 року». Наступним –

«Джигітовка козаків Першого Оренбурзького полку на Харківському скаковому іподромі 15 жовтня 1896 року» (козацька кіннота вважалася найкращою в Європі) і, нарешті, «Огляд Харківського вокзалу в момент відправлення потягу з начальством, яке знаходилося на платформі», заснятий 4 листопада 1869 року. Глядачі такому диву аплодували, радіючи від впізнання знайомих облич. До речі, рідкісний як на сьогодні, благодійний акт: витрачаючи на створення кожного фільму понад 500 власних рублів, А. Федецький увесь касовий збір від демонстрації фільмів жертвував на бідних.

Першим поштовхом розвитку спорту на Харківщині можна назвати ентузіазм, із яким робітники заводу сільськогосподарських машин німця Гельферіха залучали кошти заводу та інших підприємств для будівництва першого стадіону в Харкові на території, де зараз розташований сучасний універмаг «Харків». Матчі відмінно екіпірованих спортсменів, серед яких десять були іноземцями, стали наочним прикладом, за яким почали вивчати футбол харків'яни.

У 1911 році сталася подія, яка поклала відлік розвитку спортивного подієвого туризму в Харкові. Англійська національна федерація з футболу, яка була заснована ще в 1863 році, надіслала свою збірну для першої міжнародної зустрічі до Харкова. Відбулася метаморфоза: за повної відсутності фахівців матч був не лише виграний збірою Харкова з рахунком 2:0, але надав поштовху для стрімкого розповсюдження футболу як у місті, так і за його околицями. [4, с. 51].

Першою скарбницею збереження матеріальної і духовної культури Слобожанщини, якою цікавились туристи, подорожуючи нашим краєм (пізнавальний туризм) – це, заснований у 1886 році, Харківський міський художньо-промисловий музей на Сергієвській площі (зараз площа Пролетарська), перший публічний «провінційний» музей в Російській імперії. На базі його зібрань були через кілька десятиліть створені вже кілька музеїв, в тому числі й нині діючі – Історичний та Художній музеї. Імена меценатів, які поповнювали колекції цих музеїв варто знати. Серед них: В.Н. Каразін, засновник Харківського імператорського

університету та Музею червоних мистецтв при ньому разом із відомим колекціонером А.М. Алфьоровим, академік живопису С.І. Васильківський (всі свої твори та гроші заповів місту), художник М. Беркос, П. Харитоненко (цукрозаводчик) та ін.

У радянський період всі види туризму були підпорядковані протистоянню капіталістичному способу життя і вихвалянню радянського зі спотворено-старорежимними культурними складовими, про що свідчила так звана «залізна завіса» на всі види ЗМІ капіталістичних країн, «культурний обмін» із дружніми країнами з підпискою про обов'язкове повернення на Батьківщину, та письмова гарантія про утримання від відвідання «заборонених» місць відпочинку. Повне ідеологічне закріпачення та реальна влада комуністичної влади законсервувала для основної маси населення будь-які спроби дізнатися про культуру та сучасність багатьох розвинутих країн світу в формі туризму.

Сучасний туризм Харкова розвивається лише протягом останніх п'яти років. За висновками шостого Міжнародного туристичного форуму «Харків: партнерство в туризмі», що відбувся в Харкові 18-19 квітня 2013 року, пріоритетними і перспективними видами туризму залишаються діловий туризм, зелений туризм та «шопінг-тури», як зазначили Генеральний консул Республіки Польща Ян Гранат та заступник начальника відділу розвитку туристичної інфраструктури та іміджевих проєктів департаменту міжнародного співробітництва Харківської міськради Юлія Згурська. За її словами, «протягом року в Харкові відбувається близько 80 ділових заходів і саме учасники бізнес-форумів можуть заповнити ті готелі, які були побудовані для Євро-2012». [7].

Стратегічним напрямом стає створення системи, що дозволяє місту приваблювати іноземних туристів, щоб їм було зручно і цікаво, виникало бажання повернутись. Для цього обговорювались питання іміджевої політики, брендингу міст, маркетингової стратегії, інформаційних технологій та державно-приватного партнерства. [3]. На сьогодні фактично підписано лише один проєкт щодо співробітництва в туризмі: з Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) та Харківською міською

радою [2]. А нові угоди з комунальним підприємством «Центр розвитку міжнародного співробітництва», відкриття україно-німецького тренінгового центру «Школа гостинності» надають сподівань, що Харків відбудеться як туристичне місто.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Харків: Основа, 1990 р., – С. 215.
2. Відбувся VI міжнародний туристичний форум «Харків: партнерство в туризмі» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ksue.edu.ua>
3. В Харькове обсудят будущее мирового туризма [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dozor.kharkov.ua/events/kultura/1138273.html>
4. Жизнь и деятельность немцев в Харькове (XIX-начало XX ст.) – Під ред. Ципіна Д. та ін. «Дом Нюрнберга при поддержке посольства ФРГ». – Київ, 2004 р., – С. 21-51
5. Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. Харьковский частный музей Городской усадьбы. – Харків, 2005 р. – С. 38
6. Репин И.Е. Письма. – М., 1952. – С. 22
7. У Львові і Харкові планується розвивати бізнес-туризм, у Донецьку-промисловий туризм (після закінчення Євро-2012) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/society/vo-lvove-i-harkove-planiruyetsya-razvivat-biznes-turizm-09102012131700>.

**О.С. Гуляя,**  
пошукач кафедри культурології та медіа-комунікацій  
Харківської державної академії культури

## **РІЗДВЯНО-НОВОРІЧНА ОБРЯДОВІСТЬ ЯК ПРОВІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ГРЕКІВ УКРАЇНИ**

Народні свята й обряди відіграють провідну роль у збереженні етнічної культури народів, які споконвік мешкають на території України. В обрядовості сконденсовано найдавніший досвід народу, світогляд, що становить його національне обличчя, етнічну самобутність.

Із поміж низки зимових свят особливими є Різдво, Новий рік (Василя) та Святе Водохреща, що покликані захищати людей від впливу злих сил, забезпечити добробут і щастя в сім'ї в наступному році, визначити перспективи на майбутнє.

Три головних зимових свята, попри ряд специфічних рис, мають і чимало спільного, оскільки обрядовість кожного з них виконує схожі функції: захищає людей від впливу злих сил (магія), забезпечує добробут і щастя родини в наступному році (магія родючості), визначає перспективи на майбутнє (усілякі обрядові ворожіння, прогнози тощо). У різдвяно-новорічній обрядовості греків на початку ХХІ ст. простежуються історичні нашарування різних епох – аграрні язичницькі культи й побудовані на їх основі, частково переосмислені й трансформовані відповідно до монотеїстичної релігії, культи християнські, синтез балканських та слов'янських місцевих традицій, які були запозичені внаслідок прямих або опосередкованих етнокультурних контактів. Традиційні новорічні обряди і звичаї яскраво засвідчують поєднання раціонального й містичного, практичних потреб людства з усілякими марновірствами та забобонами.

Дослідження умов збереження різдвяно-новорічної обрядовості та умов її відтворення в сучасному місті авторка побудувала на аналізі інтерв'ю з представниками грецької

спільноти греків Приазов'я та греків Харкова (переважно вихідців із Цалкінського району Грузії, місця їх компактного розселення за радянських часів).

Як підкреслювали респонденти обох етнічних груп (греки – вихідці з Цалки та Приазов'я), церковні свята завжди займали особливе місце в духовному житті їх народу, їм приділялося набагато більше уваги, у порівнянні з радянськими святами і, навіть, Новим роком (1 січня).

Різдво та старий Новий рік («Ай-Василь») були одними з найбільш поважних релігійних свят зимового циклу. Під час опитувань респондентів Маріуполя та Харкова, нами було відзначено, що з більшим піднесенням та зацікавленістю вони згадували саме про святкування старого Нового року, який містив більш дійства та обрядів.

Напередодні Різдва завжди готували святкові страви, різали свиню чи ягня. «Ще до 1980-х рр. багато родин суворо дотримувалися посту і розговлялися лише після сходу першої зірки на Святвечір», – розповідала респондентка Н. (1967 р. н., уродженка с. Мангуш).

За словами респондентів із грецьких сіл Грузії, вони також завжди готували м'ясні страви на різдвяний стіл. Звечора йшли до церкви (якщо в селі була церква), а потім із родичами розговлялися дома. Греки Приазов'я випікали особливий хліб – «Хриstopсому» (хліб Христа).

На відміну від грецьких сіл Цалкінського району, в селах Приазов'я напередодні Різдва не ходили щедрувати молоді хлопці. Протягом Різдвяної ночі родини не лягали спати, чекаючи на прихід чоловічого хору. Саме дорослі чоловіки ходили протягом ночі по селу, виконуючи пісню про народження Ісуса Христа [10].

В обох субетнічних групах було прийнято відвідувати хресних напередодні Різдва. Хреснені діти несли своїм хрещеним батькам кутю («коливо»), а батьки мали подарувати подарунок (іноді давали гроші). Коли хрещена дарувала подарунок, хресник мав поцілувати їй руку на знак пошани. Хрещеному батьку руку не цілували.

«Ай-Василь» (Святий Василь) – один із найважливіших свят греків Кавказу та Приазов'я. Греки на пострадянському просторі святкують це свято з 13 на 14 січня (в Греції за юліанським календарем – 1 січня). Греки

вважають, що святий «Василій» приходить до кожної оселі в ніч під старий Новий рік, так само, як Христос приходить напередодні Різдва.

Уважалось, що в цей день на ніч слід залишати на столі страви для душ померлих та для святого Василя. Греки Приазов'я готували традиційні блюда: кутню («коливо») та випікали традиційний хліб «василопіту» (хліб святого Василя), «шумуш» (листяний пиріг з м'ясом), пекли також калачі (бублики).

Уважалось, що Святий Василь є заступником домашньої худоби, тому коливо давали в святвечір і тваринам.

У приазовських греків уважалось, що зранку до оселі необхідно було першим увійти чоловіку, а жінки намагалися взагалі не ходити зранку в гості. У греків Цалкінського району була інша традиція: вони вважали, що першим може увійти і жінка, і чоловік. Проте, з року в рік старалися, щоб заходила та сама особа. Якщо ж в родині протягом року траплялося нещастя, то уважалось, що на Святого Василя повинна приходити інша людина.

Респондентка І. (1956 р.н., уродженка села Кяряк) згадувала: «Коли я була маленькою дівчинкою, саме мене постійно запрошували сусіди зайти зранку 14 січня до них у гості. Одного разу їх син навіть схопив мене, ще сплячу, та й поніс швидко до свого будинку. Проте через декілька років у родині трапилося нещастя і мене вже більше не запрошували».

Як у греків Приазов'я, так і у греків Грузії була дуже цікава традиція: у святковий пиріг клали монетку. За святковим столом господар розрізав пиріг («шумуш» – у приазовських, «кет» – у цалкінських) на декілька шматків: на худобу, на оселю, на всіх членів родини по старшинству. Вважалось, що рік буде щасливим для того, кому дістався шматок пирога з монетою. Ряд респондентів із грецьких сіл Донецької області розказували, що у них в родині монету клали не в пиріг, а в чебуреки.

Коли починало темніти, до оселі заходили дівчата поколядувати. Їх пригощали бубликами та цукерками. Трошки пізніше починали ходити хлопчики, а вже після 20.00 селом ходили дорослі хлопці з плугом. В наш час

хлопці носять іграшковий плуг (модель плуга). Плуг ставлять на стіл і виконують пісні. Господар вішає на плуг калачі, дає хлопцям гроші та цукерки.

Близько півночі селом ходили вже дорослі чоловіки (групами до 10 осіб) та співали священну пісню «Арши та каланда». Ця пісня, як і різдвяна, виконувалася під іконами. Господар запаливав свічки та лампадку і вся родина мала дослухати пісню до кінця. Вона була дуже довгою і виконувалася партіями по дві особи. Як зазначила респондентка Н., зрозуміти текст пісні практично неможливо, лише декілька речень можна перекласти. Жінка пояснювала це тим, що в умовах відсутності писемності румейської мови, слова передавалися з покоління в покоління із значними спотвореннями. Майже всі респонденти відзначали, що хор співав дуже урочисто і у всіх слухачів – від малечі до людей похилого віку – просто дух перехоплювало від захоплення.

Дорослим колядникам давали гроші, калачі, запрошували до святкового столу. Іноді на знак подяки господар міг пообіцяти учасникам хору певну допомогу в справах.

У великих селах раніше ходило декілька груп чоловіків. Вважалося дуже почесним, якщо всі групи колядників зайшли до певного господаря. Це свідчило про його високий статус, авторитет та повагу, яку він мав серед односільчан.

«Нажаль, в умовах Маріуполя, відродити цю традицію практично неможливо», – розмірковувала Надія Ч., голова Маріупольської спілки греків. Жінка зазначила, що декілька років потому спілка намагалася відродити традицію колядування саме дорослими чоловіками, проте в Маріуполі це виявилось неможливим. А в селах дорослі чоловіки також відмовляються брати участь в новорічних обрядах, вважають, що цим мають займатися лише молоді хлопці.

Як згадують респонденти, раніше спів у новорічному хорі вважався дуже почесним. Чоловіки збиралися та репетирували кілька тижнів напередодні свята.

У греків Цалкінського району також була традиція напередодні старого Нового року зустрічати колядників та

«ряжених». «Хлопці перевдягалися в жіночі сукні, в тварин, ходили по селу, всіх вітали, залицялися до молодих дівчат».

Як у греків Грузії, так і у греків Маріуполя протягом ночі з 13 на 14 січня господарі не лягали спати до самого ранку. Вранці зустрічали посівальників – чоловіків. Дуже часто сам господар виходив на подвір'я та посівав зернами пшениці хлів із худобою, присадибну ділянку, город.

Досить цікавим було святкування Водохрещення в приазовських грецьких селах. Звечора 18 січня біля кожного подвір'я розпалювали багаття та стрибали через вогнище всі члени родини. Спочатку через вогонь стрибала молодь, намагаючись стрибати якомога вище, потім вже наставала черга і стареньких бабусь і дідусів, які чекали, коли вогонь трохи погасне. Вважалося, що вогонь проганяє нечисту силу. Ряд респондентів називали даний обряд «палити «каракадзолів» («калікандзорів») – величезних чудовиськ, які, за повір'ям, виходили з-під землі на Різдво і протягом 12 днів до Хрещення могли шкодити людям. Лише вогнем їх можна було загнати знов під землю. (Схожий обряд «палити дідуха» притаманний словянській культурі).

Уранці в день Хрещення йшли до церкви, а після служби всі віруючі із священником йшли до річки для проведення обряду освячення води. Якщо зима була холодною, то в кризі прорубували ополонку у вигляді хреста. Люди збиралися навколо, молилися. Священик опускав у воду хрест, освячуючи воду. Наприкінці служби було прийнято випускати в небо голубів, палити в повітря на честь свята. Із служби всі прочани поверталися з повними цеберками води, щоб нею напоїти худобу. Для себе набирали воду звечора в церкві (там спеціально виставляли повні бочки з освяченою водою), зранку натщесерце треба було її випити.

Освячену воду зберігали протягом цілого року і вживали її як ліки, давали маленьким дітям, коли ті дуже сильно плакали.

До святкового обіду раніше в приазовських селах випікали спеціальний хліб у вигляді хреста. Священик обходив на Водохрестя всі будинки, освячував подвір'я, оселю, хліб. Він також розламував освячений хліб навпіл:

половину залишав господарю, половину забирав із собою (цей хліб потім роздавали бідним сім'ям).

У материковій Греції до наших днів залишився дуже популярний обряд: коли священик закінчував службу, він не просто занурював хрест у воду, а й відпускав його. Всі сміливі чоловіки ниряли, щоб його дістати. Той чоловік, який його знаходив, мав обійти всі подвір'я в селі. Кожен господар давав йому гроші (які потім віддавали найбільш нужденним родинам).

Таким чином, зимові релігійні свята в грецькому середовищі пов'язані з прагненням забезпечити добробут і щастя родини, щасливий шлюб для молоді, високий врожай та плодючість худоби, відвернути всіляке зло, передбачити майбутнє тощо. Вони відіграють провідну роль в збереженні етнічної ідентичності та традиційної культури греків України.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Баранова В.В. Язык и этническая идентичность. Урумы и румеи Приазовья // В.В. Баранова. – М.: ГУ ВШЭ, 2010. – 287 с.
2. Волкова Н. Греки Кавказа / Н. Волкова // Сайт Кубанського державного університету. – Режим доступу: [http://history.kubsu.ru/pdf/kn6\\_15-43.pdf](http://history.kubsu.ru/pdf/kn6_15-43.pdf). – Дата доступу: 22.01.13.
3. Елоева Ф.Н. Проблемы языков дисперсных групп. Тюркоязычные православные греки Цалкинского и Тетрицкаровского районов Грузии. –С.-Пб.: Б.И., 2002. – 112 с.
4. Кауринкоски К. Греки Приазовья: Особенности этнокультурной идентичности / Пер. с франц. Ю.В. Агавельян, Н.П. Космарской. – Электронный ресурс. – Режим доступу: <http://www.azovgreeks.com/library.cfm>. – Дата доступу: 20.12.2012.
5. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах приазовья. По материалам экспедиции 2001 – 2004 годов / Под ред. М.Л. Кисилиер. – С.-Пб.: Б.и., 2009. – 443 с.
6. Особистий архів автора. Інтерв'ю з представниками грецької спільноти Маріуполя та Харкова (2012 – 2013 рр.).

**Ю. В. Доля,**  
викладач кафедри музично-теоретичної  
та художньої підготовки  
Харківського національного педагогічного  
університету імені Г.С. Сковороди;

**С. М. Смоленський,**  
молодший науковий співробітник НАН України

## **РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ**

Протягом багатьох років Харків є визнаним центром науки і освіти. Однак, у теперішній час в їхньому розвитку спостерігається деякий занепад. Цій проблемі присвячено низку досліджень, серед яких найбільш фундаментальним є «Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року» [4]. Зазначимо, що стан освіти і науки доцільно досліджувати в комплексі з усіма іншими проблемами регіону. Методику такого аналізу запропоновано в монографії М.О. Кизима «Формування державної цільової програми підвищення конкурентоспроможності регіонів України» [3]. Однак, зовсім не існує праць, де б розглядався зв'язок науки і освіти з туризмом.

Мета даної роботи – по-перше, проаналізувати особливості розвитку туризму в Харківській області, по-друге, розглянути можливості його впливу на стан науки і освіти в цьому регіоні.

У Законі України «Про туризм» наведено таке визначення: туризм – тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю [2]. На наш погляд, це визначення є певною мірою неточним. Тому ми запропонували визначати туризм як обмежені за часом подорожі поза місцем постійного проживання з пізнавальними, оздоровчими та іншими цілями, крім заняття діяльністю, яка оплачується стороною, що приймає туристів. Зазначимо, що саме наше визначення

наведено у відомому російському посібнику з туризму [5, с. 9].

Сучасна туристична індустрія – дуже складна й багатоаспектна соціально-економічна система. Туризм не тільки прямо чи опосередковано пов'язаний із більшістю галузей економіки (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, страхування, зв'язок, торгівля, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, сфера побутових послуг тощо), але й сприяє їхньому розвитку. Тому він може й має стати одним з найефективніших засобів стимулювання росту економіки. Крім економічного, важливим є й політичний аспект туризму: імідж країни на світовій арені в значній мірі залежить від вражень туристів, які її відвідали. Особливу роль туризм відіграє також у розвитку духовної культури населення.

Якщо проаналізувати нинішній стан туризму в Україні, то можна зробити висновок про існування в цій сфері багатьох складних проблем. Наприклад, на низькому рівні знаходиться інформаційне забезпечення іноземних туристів. Хоча в нашій країні туристам є на що подивитися: щедра природа, цікаві історичні пам'ятки, чудові народні традиції. І це стосується не лише Києва та деяких західноукраїнських міст, куди вже традиційно прокладено сотні туристичних маршрутів для іноземців, але й тих місць, де порівняно не так часто зустрічають гостей із інших країн.

Розглянемо деякі туристичні особливості Харківського регіону.

Як відомо, ефективний розвиток туристичної галузі неможливий без достатньої кількості висококваліфікованих фахівців. Тому в нашому регіоні значну увагу приділяють підготовці кадрів для сфери туризму. Визначимо сильні та слабкі сторони такої підготовки у навчальних закладах Харкова.

| <b>Сильні сторони</b>                                                      | <b>Слабкі сторони</b>                                              |
|----------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|
| Достатня кількість закладів освіти, де готують фахівців для сфери туризму. | Застаріла матеріально-технічна база більшості навчальних закладів. |

|                                                                                                                                                                                             |                                                                                                                                     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Наявність у більшості навчальних закладів висококваліфікованих викладачів.                                                                                                                  | Низький рівень професійної підготовки значної частини випускників, що навчалися на туристичних спеціальностях.                      |
| Наявність ефективних методик підготовки фахівців з туризму.                                                                                                                                 | Низький рівень мотивації студентів до напруженого навчання.                                                                         |
| У цілому достатня кількість навчально-методичних матеріалів з туризму.                                                                                                                      | Низький рівень стипендіального забезпечення студентів, тому вони мусять підробляти за рахунок якості навчання.                      |
| Наявність у багатьох ВНЗ безкоштовного для співробітників та студентів доступу до Інтернету і комерційних електронних ресурсів (іноземні наукові часописи, книги тощо), зокрема, з туризму. | Вкрай недостатня кількість вітчизняних електронних підручників та інших електронних ресурсів освіти для туристичних спеціальностей. |

Підготовка до проведення Євро-2012 певною мірою вплинула на туристичну привабливість Харкова. Проаналізуємо її шляхом виявлення сильних та слабких сторін.

**Сильні сторони:**

- достатня кількість фахівців з туризму;
- у місті є споруди, дуже цікаві для туристів (Держпром, будинки за проектами архітектора Бекетова тощо);
- наявність найбільшої в Європі площі, що сприяє проведенню цікавих для туристів великих святкових заходів, масових концертів тощо;
- збудовані для проведення Євро-2012 готелі можуть прийняти велику кількість туристів;
- транспортна інфраструктура міста в цілому відповідає потребам туристів;
- наявність декількох спортивних споруд світового рівня (оновлений стадіон «Металіст», гольф-клуб тощо);

- є певні можливості для якісного лікування деяких хвороб, причому це буде значно дешевше, ніж в західних країнах;
- Харків – це великий залізничний вузол. Наявність сучасного вокзалу та аеропорту світового рівня створює умови для розвитку туристичних послуг для транзитних пасажирів;
- у місті є значна кількість закладів культури та мистецтва;
- Облдержадміністрацією створені досить привабливі умови для іноземних інвесторів.

**Слабкі сторони:**

- нерозвинута інформаційна база щодо туристичних можливостей Харкова;
- недостатня кількість якісної сувенірної продукції з місцевою символікою;
- мала кількість (порівняно з деякими іншими містами) історичних пам'яток;
- практично відсутня вкрай потрібна туристам різноманітна інформація іноземними мовами на вулицях і в установах міста;
- якість послуг багатьох підприємств у галузі туризму не відповідає сучасним вимогам;
- досить малий розмір іноземних інвестицій у туристичну сферу міста.

На основі проведеного аналізу ми виділили такі перспективні види туризму для Харківського регіону:

- спортивний – відвідування футбольних матчів та інших змагань на оновленому стадіоні або приїзд до Харкова з метою самому зіграти у якомусь турнірі (наприклад, у гольф-клубі);
- подієвий – пов'язаний з привабливою подією, наприклад, фестивалем, концертом тощо (зокрема, у нашому місті кілька років тому відбувся концерт всесвітньо відомого гурту «Qwin»);
- лікувальний – в Харкові лікувати деякі хвороби набагато дешевше, ніж в багатьох інших країнах (приклад: лікування зубів);

- культурно-пізнавальний (наприклад, туристам має сенс приїздити до Харкова на цікаві вистави у ХАТОБі та деяких інших театрах; взагалі, наше місто – перша столиця України і має низку культурних пам'яток);
- етнічний та ностальгійний туризм – відвідування історичної батьківщини, місць, де пройшло дитинство або жили батьки тощо (для тих, хто колись виїхав із України до США, Германії або інших країн, а також для українців із діаспори).

Особливе значення туристична сфера може мати для розвитку науки і освіти. Зокрема, у всьому світі значно поширеним є освітній туризм – подорож на навчання, що триває короткий термін (в Україні та Росії – до шести місяців, в інших країнах – до року) [1; 6]. Такий вид туризму ми вважаємо дуже перспективним для Харківського регіону, де є багато авторитетних навчальних закладів і велика кількість висококваліфікованих викладачів. Наприклад, можна організувати курси російської та української мов, що будуть орієнтовані на іноземців. Для цього в багатьох харківських ВНЗ є все необхідне, зокрема, напрацьовані ефективні методики та фахівці з великим досвідом викладання цих мов як іноземних. А скільки різноманітних курсів підвищення кваліфікації можна було б створити на базі харківських академічних інститутів і місцевих вищих навчальних закладів!

Чималі перспективи в нашому регіоні має, так званий, науковий туризм. Наприклад, існує багато можливостей для значного збільшення кількості міжнародних наукових конференцій, що проводяться в Харкові. Оскільки в нашому місті навчаються тисячі студентів, є доцільним залучати їх до проведення конференцій, профіль яких відповідає напряму їхньої підготовки. Спілкування з відомими вченими на конференції та поза її рамок буде, безумовно, для них дуже корисним, а увага і пошана, що їх отримують учасники конференції, сприятиме бажанню останніх знову приїхати до нашого міста.

Таким чином, у даній роботі досліджено вплив туризму на розвиток науки і освіти в Харківському регіоні. Крім того, проаналізовано проблему підготовки фахівців для сфери туризму в навчальних закладах Харкова, а також визначено

найбільш перспективні для цього регіону види туризму (це, зокрема, спортивний, подієвий, оздоровчий туризм).

В якості рекомендації щодо покращення туристичної привабливості Харкова ми пропонуємо підвищити рівень інформаційного забезпечення туристичної сфери міста.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Дурович А.П. Организация туризма. – СПб: Питер, 2009. – 320 с.
2. Закон України «Про туризм» №325/95 – ВР.
3. Кизим М.О. Формування державної цільової програми підвищення конкурентоспроможності регіонів України / О.М. Кизим, Є.М. Крячко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 292 с.
4. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 512 с.
5. Рындач М.А. Основы туризма. – М.: Дашков и К., 2011. – 205 с.
6. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.

**Г.В. Друзенко,**  
радник Луцького міського голови з питань розвитку туризму,  
виконавчий директор Асоціації органів  
місцевого самоврядування «Шлях Гедиміновичів»

**Н.П. Бунда,**  
начальник управління туризму та промоції міста  
Луцької міської ради, депутат Луцької міської ради,  
заступник виконавчого директора  
Асоціації органів місцевого самоврядування «Шлях  
Гедиміновичів»

### **ЛУЦЬК ОЧОЛИВ ПОХІД «ШЛЯХОМ ГЕДИМІНОВИЧІВ»**

Сторінку литовської доби на Волині відкрив син Великого князя литовського Гедиміна Любарт, який одружившись із дочкою волинсько-галицького князя Юрія-Болеслава успадкував володіння останнього. Ім'я свого будівничого князя Любарта носить одна з найвидатніших пам'яток середньовічної архітектури України – Луцький або Верхній замок, що не лише зображений сьогодні на 200-гривневій банкноті, а й традиційно посідає чільні місця у номінації «Замки, фортеці та палаци» популярного конкурсу «Сім чудес України».

За часів князювання Великого князя Литовського Вітовта Луцьк фактично став другою столицею Литовського князівства. Саме тут у 1429 році відбувся з'їзд європейських монархів, на якому були присутні польський король Ягайло, імператор Сигізмунд Люксембурзький, мазовецькі князі, представники Тевтонського ордену. Учасники з'їзду зібралися в Луцьку для обговорення та розв'язання нагальних політичних та економічних питань Центрально-Східної Європи. Після цієї події місто Луцьк стало помітним політичним центром Східної Європи. Через Луцьк також пролягали важливі торговельні шляхи з країн Сходу до країн Заходу. Таким чином Лучеськ (давня назва Луцька) став одним із центрів торгівлі між Європою та Азією і загалом відіграв важливу роль на теренах Східної Європи.

Завдяки багатій поліетнічній історико-культурній спадщині Луцьк є, та завжди залишатиметься, головним туристичним центром Волині. Польський поет Себастьян Кльоновіц так згадує про столицю Волині: «Хто ж міг би минути Луцьк, місто пісні достойне?..» (1584 р.) А з огляду на велику кількість сакральних споруд сучасники називали Луцьк «Римом Волині».

Проте, в сучасних умовах на туристичному ринку, Луцьк мусить конкурувати з такими великими та креативними гравцями як Львів, Одеса, Ужгород, Кам'янець-Подільський, Черкаси, що претендують на ту саму нішу потенційних туристів вихідного дня.

Головний індикатор туристопотоку в місті – кількість відвідувачів Історико-культурного заповідника в місті Луцьку – у 2009-2012 роках стабільно становить 70-80 тис. (для порівняння, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник щорічно відвідують близько 200 тис. гостей). Ми не спостерігаємо значного зростання відвідування замку. І це не дивно, коли на туристичному ринку безліч креативних пропозицій від уже розкручених міст на будь-який смак. Адже конкуренція за туриста зростає, а кількість любителів мандрувати рідною країною залишається приблизно та сама.

Що робити у такій ситуації? Відповідь, що лежить на поверхні, – розробити та втілити амбітну маркетингову стратегію просування Луцька на традиційних та нових туристичних ринках. Але, якщо поцікавитись, скільки міста платять за свою промоцію, то побачимо, що європейські, американські чи канадські середньоваговики (50-300 тис. населення) щорічно витрачають на це мільйони доларів / євро. Для Луцька це захмарна цифра. Але висновок із цього можна зробити подвійний: або опустити руки й змиритися, або почати шукати інноваційні маркетингові інструменти, що за значно менших затрат можуть дати аналогічний результат.

Одною з інноваційних технологій в туризмі 25 років тому стали «культурні шляхи», розробку яких активно пропагує та підтримує Рада Європи (РЄ). Першим таким культурним шляхом, який 1987 року сертифікувала РЄ, став путь Св. Якова, що є найдавнішим, найдовшим та

найрозгалуженішим прочанським шляхом у Європі. Ця путь чи радше путі пролягають через Бельгію, Францію, Німеччину, Італію, Люксембург, Швейцарію, Португалію і ведуть до іспанського міста Сантьяго-де-Компостела, де, за переказом, покояться мощі св. Апостола Якова. Щороку цим шляхом проходять мільйони прочан.

Аби турист-прочанин не збився з дороги по всьому шляху він побачить жовту мушлю з соняшними променями – лого путі Св. Якова. Навколо прочанських стежок виросла ціла туристична індустрія: хостели, готелі, ресторани, кав'ярні, візит-центри, сувенірні ринки тощо. Охочим дізнатися про Шлях Св. Якова більше та зануриться у його неповторну атмосферу, радимо переглянути фільм Емільйо Естевеса «Путь», який побачив світ 2010 року.

Наразі на сайті Ради Європи можна знайти 24 культурних шляхи, які сертифікувала ця поважна пан'європейська організація. Самі назви цих транскордонних проектів (одна з умов сертифікації – участь в проекті бодай двох європейських країн) є свідченням того культурного розмаїття, що ховається за словом Європа. Тут ви знайдете і вже згадані стародавні прочанські шляхи, і «Дороги Моцарта», і об'єднання історичних термальних міст Європи, і Шлях «Оливкова Гілка», і «Шлях вікінгів», і «Королівський шлях», і путь «Цистеріанських абатств», і «Клюнійські місця Європи», і навіть «Шлях європейськими цвинтарями».

У 1998 році Рада Європи навіть заснувала спеціальний Європейський Інститут культурних шляхів, аби вивчати та сприяти розвитку цього культурно-історичного феномену. Щоправда, попри всі зусилля Страсбургу, культурні шляхи Ради Європи наразі залишаються яскраво Західноєвропейським інструментом промоції культурно-історичної спадщини на туристичному ринку. Більш як десять відсотків культурних шляхів РЄ проходять через Францію, 9,7% – через Італію, 8,4% – через Іспанію, 5,8% – через Португалію, по 5,2% – через Німеччину та Великобританію. На решту країн припадає значно менша частка. Приміром, на Албанію, Вірменію, Азербайджан, Білорусь, Болгарію, Данію, Естонію, Литву, Мальту, Румунію, Росію, Сербію, Словаччину та Україну кожен припадає 0,5% та менше європейських культурних шляхів.

Наразі через нашу країну проходить 4 культурних шляхи: Шлях вікінгів, Via Regia або Королівський шлях, путь Св. Мартина Турського та Європейський шлях єврейської спадщини. Сліди на місцевості та веб-сайт українською мовою має тільки Via Regia. Втім, навіть у цих нечисленних проєктах Україна бере участь у ролі молодшого партнера, оскільки всі вони були ініційовані далеко за її межами. І це проблема не тільки України: так склалося, що жоден із 24 культурних шляхів Ради Європи не був ініційований у Європі Східній.

Приємно констатувати, що саме Луцьк ініціював об'єднання українських міст, які вирішили перервати цю несправедливу традицію. 12 грудня 2012 року за ініціативою Луцького міського голови Миколи Романюка в столиці Волині зібралися представники українських міст та музеїв-заповідників, що мають прямий стосунок до культурно-історичної спадщини Великого Князівства Литовського, Руського та Жемайтійського і вирішили створити – за зразком європейських аналогів – власний туристичний проєкт «Шлях Гедиміновичів», що в майбутньому претендуватиме на статус ще одного культурного шляху Ради Європи, першого ініційованого у східноєвропейській країні.

Історичний контекст для таких надій наразі сприятливий. Минулого року Литва та Україна відсвяткували 650-річчя битви на Синіх Водах – першої перемоги європейської зброї над золотоординськими полчищами. І хоча досі про Синьоводську битву знає не так багато українців, але її значення для повернення Східноєвропейських земель на орбіту європейської цивілізації годі переоцінити. Сказати, що це було наше – спільне з литовцями та білорусами – «Куликове поле» за 18 років до Куликовської битви – напевно, принизити значення Синіх Вод у Східноєвропейській історії.

Першого липня цього року Литва почне своє перше в історії головування в Євросоюзі. Литовські урядовці, дипломати, науковці, митці, громадські активісти вже кілька років готують ґрунт, аби скориставшись цією нагодою, генерувати інтерес до своєї маленької країни не тільки в Брюсселі, а й усій Європі. Не слід бути професійним

істориком, аби здогадатися, що козирною картою, яку розігрують литовці, є саме доба та культурно-історична спадщина Великого Князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, яке на той час було найбільшим державним утворенням Східної Європи і однією з найбільших потуг Європи в цілому. Водночас ВКЛ та його внесок у творення європейської ідентичності малодосліджений і майже невідомий широкому загалу.

Україні, значна частина якої в XIV-XVI ст. входила до складу Великого Князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, гріх було б не скористатися цією унікальною нагодою для промоції цього маловідомого шару історії та культури.

Створення та просування даного туристичного продукту є ініціативою органів місцевого самоврядування, музеїв, заповідників, організаторів фестивалів та зацікавлених громадських організацій. За п'ять місяців ініціатори створення «Шляху Гедиміновичів» пройшли шлях від ідеї проекту до створення Асоціації органів місцевого самоврядування «Шлях Гедиміновичів», що керуватиме проектом на території України. 10 травня цього року в Хотині відбулися Установчі збори Асоціації, де було затверджено її статут, обрано керівні органи, схвалено символіку та затверджено план роботи до кінця року. Справедливо і символічно, що першим Президентом Асоціації обрано Миколу Романюка, Луцького міського голову, який доклав найбільше зусиль, аби міста Волині, Поділля та Північної Бессарабії менш як за півроку подолали шлях від ідеї до її інституалізації.

Чим займатиметься Асоціація? Насамперед координуватиме діяльність міст та інших учасників «Шляху» щодо створення, брендування та промоції нового туристичного продукту. Зокрема, в плани Асоціації входить вже до кінця поточного року створити свій повноцінний брендбук, сучасний багатомовний веб-сайт, а також розробити систему ознакування і маркування туристичних атракцій та закладів туристичної індустрії, що братимуть участь у проекті «Шлях Гедиміновичів». Якщо цю програму-мінімум буде успішно виконано, актуальним стане

об'єднання ресурсів та зусиль для спільної участі у туристичних виставках, ярмарках, інших промозаходах.

Звичайно, неможливо уявити «Шлях Гедиміновичів» без участі в проєкті литовських та білоруських партнерів. Наразі українські ініціатори ведуть перемовини з обома країнами, які вже висловили зацікавленість у співпраці. Посол Литви Пятрас Вайтекунас особисто завітав на друге засідання, яке учасники проєкту проводили наприкінці січня в Збараському замку, а його заступник Марюс Януконіс був присутній на Установчих зборах Асоціації, аби засвідчити щирий інтерес та підтримку проєкту з боку Литви. Буквально за кілька днів після проведення установчих зборів Асоціації, ми отримали добру звістку з Білорусі про те, що уряд цієї братської країни зацікавлений співпрацювати з Асоціацією в рамках проєкту «Шлях Гедиміновичів».

Цікаво, що ЄС в особі Культурної програми Східного партнерства вже виявив неабияке зацікавлення «Шляхом Гедиміновичів» і запросив представників проєкту на низку тренінгів-семінарів із розвитку та промоції проєктів у сфері культури, які фінансує Єврокомісія і які відбуватимуться у країнах Східного партнерства.

Якщо все складеться добре, вже наступного року можна очікувати масштабного транскордонного фестивалю, в перебігу якого історичні реконструктори трьох країн пройдуть «Шляхом Гедиміновичів» від Вільнюса до Хотина. Про кращу та видовищнішу презентацію-промоцію нового турпродукту годі й сподіватися.

Наразі ж залишається ще раз привітати місто Луцьк та його партнерів по «Шляху Гедиміновичів», що вони стають законодавцями туристичної моди не тільки на українському, а й на східноєвропейському туристичному ринках, вперше в історії ініціюючи транскордонний культурний шлях на цих теренах.

Крім того, у 2014 році ми відзначатимемо 585-ту річницю з'їзду європейських монархів у Луцьку, що є чудовою нагодою, аби сформувати порядок денний проєкту на наступний рік навколо річниці цієї непересічної події, а, отже, згенерувати додатковий інтерес туристів до столиці Волині.

Якщо Луцьк колись гостив європейських монархів, цілком реальною видається перспектива, що за кілька років столиця Волині прийматиме одну з періодичних зустрічей представників усіх культурних шляхів Ради Європи. Смілива та по хорошому амбітна ініціатива «Шляху Гедиміновичів», народжена саме в цьому місті, заслуговує на загальноєвропейське визнання.

---

**Г.Н. Карнаушенко,**  
кандидат филологических наук,  
доцент кафедры русского языка Харьковского  
национального университета им. В.Н. Каразина

### **СЛОВАРЬ СВАДЕБНОЙ ЛЕКСИКИ РУССКИХ ГОВОРОВ СЛОБОЖАНЩИНЫ КАК ФОРМА СОХРАНЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ РЕГИОНА**

Свадебный обрядовый комплекс – один из самых интересных, интригующих и праздничных в любой культуре. Среди обрядов семейного цикла он выделяется наибольшей сложностью, многокомпонентностью, а также демонстративностью. Не случайно именно этот обрядовый комплекс оказывается сюжетообразующим во многих произведениях как элитарной, так и массовой культуры. Вспомним классические оперы «Женитьба Фигаро», «Царская невеста» и советские кинофильмы «Свадьба в Малиновке», «Невеста с Севера», «Кавказская пленница» и другие. Исследователь «лирики русской свадьбы» Н.П. Колпакова отмечает, что «обряд традиционной народной свадьбы принадлежит к наиболее сложным, монументальным и архаичным памятникам русского фольклора» [5, с. 241].

Не удивительно, что свадебный обрядовый комплекс как важная часть традиционной народной культуры продолжает вызывать интерес исследователей. В последнее время появились как обобщающие фундаментальные труды (назовем здесь в первую очередь книгу А.В. Гуры «Брак и свадьба в народной культуре: семантика и символика» [3]), так и работы в области региональных разновидностей обряда. Так, одной из частей двухтомного «этнодиалектного словаря» «Традиционная культура Ульяновского Присурья» [15] является раздел «Свадебный обряд», подготовленный И.А. Морозовым и М.Г. Матлиным. С другой стороны, появляются исследования отдельных обрядовых элементов, как, например, в статье А.В. Гуры «Посад в славянском обряде (ритуал и терминология)», помещенной в сборнике «Ethnolinguistica Slavica», который недавно вышел в свет [1].

Осуществлены исследования, посвященные лексике и терминологии свадебного обряда в различных регионах России и Украины. Так, терминология свадебного обряда курского региона в этнолингвистическом аспекте рассмотрена Л.И. Лариной [8], структура и терминология свадебного обряда на материале Тамбовских говоров исследована Л.Ю. Евтихией [4], лексика свадебного обряда по материалам псковских говоров изучалась Н.Ю. Таратыновой [14], а лексика свадебного обряда Кубани на материале обрядовой практики станицы Черноерковской Краснодарского края описана О.С. Финько [16]. Материал украинских говоров представлен в нескольких исследованиях, среди которых можно выделить работы Н.А. Грозовской, рассмотревшей терминологию свадебного обряда средненадднепрянского региона (Киевская, Полтавская, Черкасская области) [2]. Значительную ценность для изучения и фиксации традиционной культуры Слобожанщины имеют труды И.В. Магрицкой, особенно «Словарь свадебной лексики украинских восточнославянских говоров (Луганская область)» [9].

Для исследования языка традиционной народной культуры русских сел Слобожанщины актуальны как описание и анализ целостных обрядовых комплексов, в частности, свадебного, так и отдельных их элементов. Такая работа проводится в рамках этнолингвистического изучения

русских говоров Слобожанщины с 1986 года. На сегодня собран определенный объем полевого материала, позволяющий подойти к задаче подготовки словаря, отражающего элементы обряда. Ведь, как показывает широкая лексикографическая практика, словарь – весьма емкая и удобная форма представления языкового, этнолингвистического, этнологического и другого материала.

Приступая к работе над созданием «Словаря свадебной лексики русских говоров Слобожанщины», необходимо определиться, какой круг источников материала может быть привлечен и какая модель словаря может быть в настоящее время принята за исходную. Названные аспекты являются взаимосвязанными, что мы попытаемся показать ниже.

Известные нам словари свадебной лексики выполнялись в рамках исследований диалектной лексики. Соответственно, объем и структура словарной статьи практически не выходили за рамки, характерные для типичных диалектных словарей. Толкования значений слов и контексты словоупотребления в диалектной речи, приведенные в качестве иллюстраций, позволяют получить определенную информацию, но многие важные для этнолингвистического познания моменты в таких случаях ускользают.

Другой полюс представляют этнолингвистические словари, в которых со всей возможной полнотой раскрыт план содержания свадебных терминов, связи его семантики с другими фрагментами традиционной народной культуры. Таковы статьи «Брак», «Невеста» и др. в этнолингвистическом словаре «Славянские древности» под редакцией Н.И. Толстого. Подобные статьи представляют собой результат многолетнего исследования свадебной проблематики, не случайно автором соответствующих статей в названном словаре является А.В. Гура, автор кандидатской диссертации, монографии и целого ряда статей о славянской свадьбе.

Представляется, что в настоящее время более реалистичным является планирование создания словаря скорее первого типа, диалектологического. По мере возможности статьи такого словаря должны дополняться

этнографическими комментариями, как это характерно для известных дореволюционных словарей Подвысоцкого и Куликовского (архангельских и кольских говоров) [7, с. 10].

К созданию словаря такого типа для всей территории распространения русских диалектов призывал бывший профессор Харьковского университета И.И. Срезневский. Однако для создания такого словаря нужен значительный объем этнографической информации. К сожалению, традиционная народная культура социумов русских сел Слобожанщины описана весьма слабо. Несмотря на это, имеются отдельные исследования, и они должны быть привлечены. В частности, важным источником сведений об этнографии некоторых сел бывшей Харьковской губернии, ныне Сумской области, является работа профессора Харьковского университета Н.Ф. Сумцова «Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии)». Недавно эта работа была переопубликована в рамках сборника сумцовских исследований, посвященных этнографии и истории культуры Слободской Украины [12]. В разделе VI «У великороссов в с. Людже» Н.Ф. Сумцов описывает различия в головных уборах незамужних девушек и замужних молодич («*строчка*» и «*сорока*»), юбок у девушек («*панева*») и замужних женщин («*репей*»). Известно, что смена головного убора и костюма после свадьбы является важным элементом народной культуры.

Женские костюмы русского села Люджи Н.Ф. Сумцов считал «единственным ярким обособлением», в то время как «в бытовой обстановке, песнях, поверьях и обрядах» этот «великорусский оазис, по-видимому, во многом подчинился украинской национальности» [12, с. 225].

Однако такое утверждение представляется излишне категоричным. Думается, что подробный анализ всех сторон народной культуры населения с. Люджи может показать более сложную картину. Для этого должны быть учтены, в частности, все материалы Н.Ф. Сумцова. Ученый отмечает, что во время «этнографической экскурсии» познакомился со «знаменитостью», «интересным крестьянином, сватом, смастерившим около сотни свадеб». «Со слов этого своего рода специалиста, отмечает Н.Ф. Сумцов, – записано

подробное описание местных свадебных обрядов и песен. Описание это будет напечатано в специальном издании» [12, с. 225].

Осуществились ли эти планы выдающегося этнографа? Очевидно, эти материалы позволили бы в значительной мере усилить этнографическую составляющую «Словаря свадебной лексики русских говоров Слобожанщины». Но и краткая информация, приведенная в «Очерках народного быта», может быть учтена. Так, могут быть запланированы статьи «Коса», «Коровай», «Перезва», «Сноп» на основании таких утверждений Н.Ф. Сумцова: «Расплетение косы молодой, приготовление Коровая, перезва – все идет по малорусскому обряду. Своеобразный характер имеет лишь обыкновение развешивать по углам хлебные снопы, вымолот их на свадьбе и передача зерна невесте» [12, с. 225].

В статье «Песни» могут быть упомянуты сведения, которые приводит священник Ковалевский в «Харьковских Епархиальных Ведомостях». По пересказу Н.Ф. Сумцова, «замечательно, говорится в этой статье, что на свадьбах в Людже нет музыкантов, а все девицы и женщины поют и пляшут, по их поговорке – *«свои языки, свои музыки»*» [12, с. 225].

Статья «Свадьба «убёгом»» может быть дополнена следующей информацией: «Ковалевский отмечает любопытный обычай, что дочери богатых крестьян, которых родители не хотят отдать за бедняка, по любви ночью уходят со своими вещами в дом жениха-бедняка, и тогда родители жениха и невесты улаживают дело по соглашению. Такие случаи, впрочем, были редки» [12, с. 225].

В качестве источников этнографического материала могут быть использованы и другие издания, например, книга Л.Н. Чижиковой о русско-украинском пограничье [18], а также статьи и кандидатская диссертация Св. Маховской, посвященные свадебному обряду украинских и русских сел Слобожанщины.

Основу же словарной статьи «Словаря свадебной лексики русских говоров Слобожанщины» составят материалы полевого сбора и данные диалектных словарей.

Материалы полевого сбора условно могут быть разделены на диалектологические и этнолингвистические.

Описание свадьбы могут быть представлены в традиционных диалектологических работах. Например, в методических указаниях по курсу русской диалектологии, разработанных доцентом кафедры русского языка, кандидатом филологических наук В.В. Левицким, приведен текст описания свадьбы, записанный в с. Асеевка Балаклеевского района Харьковской области. Картотека диалектной лексики русского села Каменецкое Сумской области (составитель – П.И. Мартемьянов, бывший преподаватель кафедры украинского языка) содержит информацию, имеющую отношение к свадьбе. Например, к слову «алёнка» – «божья коровка» приведен контекст – микротекст заговора, гадания: *«Аленка, ляци, где мой жаних, покажи»* (возможно, подобные ситуации рассматривает Л.Н. Виноградова в статье «Синонимические ряды прогностических знаков со значением брак / безбрачие и жизнь / смерть (по данным гаданий и подблюдных песен)» [1, с. 73-92]). Помочь прокомментировать такой (микро)текст могут исследования названий насекомых, выполненные в рамках этнолингвистики. Например, работа Ю.А. Кривошаповой о русской энтомологической лексике в этнолингвистическом освещении [6].

Этнолингвистические материалы представляют собой: 1) ответы на программу, ориентированную на методику работы ученых Института славяноведения РАН в Полесье во время этнолингвистических экспедиций под руководством академика Н.И. Толстого; 2) записи текстов-описаний свадеб – своих и чужих (мемораты).

В состав «Словаря свадебной лексики русских говоров Слобожанщины» будут включены статьи, содержащие информацию о свадебном обряде в толковании или иллюстрации, из Словаря русских говоров Сумской области, а также, возможно, некоторые статьи из Словаря русских народных говоров, которые составлены по материалам из Белгородской области России.

В ряде случаев для сопоставления могут привлекаться данные украинских диалектных словарей – прежде всего «Словаря украинских народных говоров Харьковщины» (центральной Слобожанщины) А.А. Сагаровского [11] и «Словаря свадебной лексики украинских говоров восточной

Слобожанщини» И.В. Магрицкой [9]. Кроме того, целесообразно, на наш взгляд, привлекать данные «Словаря украинского языка» Б. Гринченко.

Таким образом, мы видим, что «Словарь свадебной лексики русских говоров Слобожанщины» будет являться диалектологическим словарем с этнографическими комментариями и представлять собой первый этап на пути создания Этнолингвистического (или, возможно, этнодиалектного) словаря традиционной народной свадьбы Слобожанщины.

Данные такого словаря могут быть сопоставлены с русскими материнскими, прежде всего, южнорусскими говорами, а также соседними и дистантными украинскими. Кроме того, интересно выявить параллели слобожанского материала с данными других зон Славии. Подобная работа была осуществлена И.М. Суховицкой, которая анализировала этнолингвистические параллели восточнославянской и южнославянской терминологии свадебного обряда [13].

Как нам представляется, можно получить интересные результаты на каждом из названных этапов отдельно. В целом же, когда работа будет завершена, можно будет увидеть, в какой мере сохранилась традиционная народная культура давних русских переселенцев на Слобожанщину в одном из важнейших фрагментов – свадебном обряде. Одновременно с этим сам по себе «Словарь свадебной лексики русских говоров Слобожанщины» явится своеобразной формой фиксации, а, следовательно, и сохранения традиционной народной культуры нашего региона.

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Ethnolinguistica Slavica. К 90-летию академика Никиты Ильича Толстого. – М: Индрик, 2013.
2. Грозовская Н.А. Терминология свадебного обряда средненадднепрянского региона (Киевская, Полтавская, Черкасская области). – АҚД. – 10.02.01. – Запорожье, 1998. – 20 с.
3. Гура А.В. Брак и свадьба в народной культуре: семантика и символика. – М.: Индрик, 2012.

4. Евтихеева Л.Ю. Структура и терминология свадебного обряда (на материале Тамбовских говоров). – АКД 10.02.01. – Саратов, Саратов. гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского, 1991. – 16 с.

5. Колпакова Н.П. Лирика русской свадьбы. – Л.: Наука, ленингр. отд., 1973. – 324 с.

6. Кривошапова Ю.А. Русская энтомологическая лексика в этнолингвистическом освещении. – АКД 10.02.01. – Екатеринбург, 2007. – 16 с.

7. Куликовский Г.И. Словарь областного олонекского наречия в его бытовом и этнографическом применении. – СПб., 1898.

8. Ларина Л.И. Терминология свадебного обряда курского региона в этнолингвистическом аспекте. – АКД 10.02.01. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1990. – 19 с.

9. Магрицька І.В. Словник весільної лексики українських східнословобжанських говірок (Луганська область). – Луганськ: Знання, 2003. – 172 с.

10. Подвысоцкий А.И. Словарь областного Архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. – СПб., 1885.

11. Сагаровський А.А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Вип. 1. – А – Об'ясняється / А.А. Сагаровський. – Х.: ОБВ НМЦ ХНУ ім. В.Н. Кав'язина, 2011. – 296 с.; Вип. 2. – Оварійка – Ящурячий. – Х., 2013. – 312 с.

12. Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / Упор., підг. тексту, передмова, післямова та примітки М.М. Красикова. – Х.: Вид-во «АТОС», 2008. – 558 с.

13. Суховицкая И.М. Южнославянско-восточнославянские этнолингвистические параллели в сфере семейной обрядовой терминологии (на материале свадебного обряда). – АКД. 10. 02. 03. – Минск, 1995. – 22 с.

14. Таратынова Н.Ю. Лексика свадебного обряда по материалам псковских говоров. – АКД 10.02.01. – Тамбов: Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина, 2008. – 23 с.

15. Традиционная культура Ульяновского Присурья. – М.: Индрик, 2013.

16. Финько О.С. Лексика свадебного обряда Кубани на материале обрядовой практики станицы Черноерковской Краснодарского края. – АКД 10. 02. 01. – Курск: Курский гос. ун-т, 2011. – 16 с.

17. Черепанова Е.А. Русские говоры Сумской области. Материалы диалектологических экспедиций / Е.А. Черепанова,

А.А. Евграфова, В.Н. Покуц, О.Н. Волкова. – Сумы: Редакционно-издательский отдел СГПИ, 1998. – 161 с.

18. Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье: история и судьба традиционно-бытовой культуры. – М., 1988. – С. 246.

---

**О.В. Коваль,**  
заслужений працівник культури України,  
керівник гуртків Нововодолазького БДЮТ

### **ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСВІДОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ НА КРАЄЗНАВЧИХ ЗАСАДАХ**

Одним із основних напрямів позашкільної освіти є туристсько-краєзнавчий напрям. Відповідно, програма навчання та виховання народного художнього фольклорно-етнографічного колективу «Вербиченька» Нововодолазького будинку дитячої та юнацької творчості спрямована на формування національної свідомості дітей та молоді, розвиток патріотизму до рідної землі, свого народу, освоєння своєї етнічної спільності, національних цінностей. Саме «Вербиченька» може стати одним із яскравих і привабливих об'єктів етнотуризму в Новій Водолазі.

У колективі створені умови для розвитку кожного вихованця як особистості й базуються вони на краєзнавчих засадах: *національній самосвідомості, патріотичному вихованні, підвищенні мовної культури, формуванні духовності, релігійних виховних традицій.*

Систематична *пошуково-дослідницька діяльність* вихованців «Вербиченьки» є однією із найважливіших і необхідних форм роботи. Базовим є краєзнавчий матеріал, що побутував і побутує серед населення Слобожанщини, зібраний в експедиціях. За роки пошукової експедиційної діяльності «Вербиченькою» створено власний архів, де

зберігаються фонотека записів та експедиційні щоденники та запитальники. Експедиційні записи використовуються у навчально-виховному процесі: на заняттях, під час обрядових дійств, фольклористичних програм, фестивалів та інших мистецьких заходах.

Етнографічні, фольклористичні, історико-краєзнавчі розвідки увійшли до книг «Нововодолазькі голосники» та «Нововодолазькі голосники – 2», «Казки Слобожанщини», авторами та упорядниками яких є керівники «Вербиченьки» Ольга та Тетяна Коваль.

Зібрані в експедиціях етнографічні матеріали розміщені в музейній кімнаті «Свята спадщина» та світлиці «Вербиченьки». Тут експонуються предмети сільськогосподарської праці та домашнього вжитку кінця XIX – початку XX ст., широко представлено ремісництво Слобожанщини, іконопис, народний живопис, музикування, вишивка тощо.

*Культурно-мистецька діяльність* – необхідна форма роботи колективу. Вона сприяє відтворенню у сьогоденні звичаїв, традицій, обрядів, пісенної і танцювальної спадщини. На основі експедиційних записів юних дослідників у діючому репертуарі колективу понад 30 обрядових дійств, фольклористичних програм, збагачених народними іграми, ритуалами, символами, міфами, ремеслами, прикметами, усною народною творчістю, піснями, записаними юними дослідниками «Вербиченьки» на Слобожанщині. У 2012 році вийшов компакт-диск «Ой чого травка зелена», до якого увійшли пісні, записані на Слобожанщині та виконані вокальною групою колективу. З метою залучення молоді до танцювальної традиції і пропагуванню цього надзвичайно цікавого жанру народного мистецтва вихованці колективу проводять майстер-класи з навчання традиційним побутовим танцям.

«Вербиченька» – активний учасник міжнародних, всеукраїнських, регіональних, обласних фольклорних, етнічно-мистецьких фестивалів та конкурсів традиційної народної культури.

*Вивчення та відтворення народних промислів та ремесел* – ще один важливий напрямок роботи «Вербиченьки». Вихованці гуртків «Писанкарство» та «Юні

етнографи» неодноразово ставали переможцями районних, обласних та всеукраїнських конкурсів декоративно-прикладного мистецтва, а також проводили майстер-класи з писанкарства та виготовлення ляльки-мотанки.

Для активного відпочинку і пізнання етнічної культури Нової Водолаги «Вербиченька» пропонує туристам таку програму заходів:

1. Екскурсія в музейну кімнату «Свята спадщина» та світлицю.
2. Перегляд фольклористичної програми (туристам пропонується одна із програм).
3. Участь у календарно-обрядовому дійстві (туристам пропонується один із обрядів).
4. Майстер-класи та творчі майстерні.
5. Організація та участь у фольклорно-етнографічних експедиціях у села району разом із вихованцями «Вербиченьки» (за попередньою домовленістю).

Отже, навчально-виховна практика народного художнього колективу «Вербиченька» показала, що найкращою школою для морального, естетичного, духовного формування національного самоусвідомлення дітей та молоді є впровадження етнокультурних традицій українського народу на краєзнавчих засадах. Таке туристсько-краєзнавче спрямування роботи є вагомим чинником національного виховання сучасного молодого покоління, створює умови для співпраці дітей, батьків, педагогів, а також є чудовим засобом виховання в душі любові до рідного краю в умовах глобалізації.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Закон України «Про позашкільну освіту». Указ Президента України від 22.06.2000 № 1841-III.
2. Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року. Постанова КМ України від 27. 08. 2010 № 785.
3. Перелік визначних краєзнавчих, географічних, етнографічних та історичних об'єктів і туристсько-краєзнавчих екскурсійних маршрутів Наказ МОН України від 06. 04. 2007 № 286.

4. Краєзнавчі шляхи Слобожанщини: збірник інформаційно-методичних матеріалів, – Харків; 2008. – 48 с.

5. Міжнародна науково-практична конференція «Традиційна народна культура: збереження самобутності в умовах глобалізації» / Збірка матеріалів. – Харків: Регіон-інформ, 2004. – 202 с.

---

**О.В. Кравченко,**  
доктор культурології, професор  
Харківської державної академії культури

## **«СХІД» ЯК КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНЦЕПТ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕГІОНАЛІСТИЦІ**

Поняття «Схід» апелює до просторового виміру культури. Категорія «регіон» не є усталеною і має різні відтінки смислу в залежності від того, у якому саме контексті його актуалізують. Як зазначає І. Кононов, регіон – це динамічне, багаторівневе та багатоаспектне суспільне утворення, яке по-різному проявляється на різних етапах розвитку суспільства; у ньому поєднуються примордіальні та конструктивістські чинники, що ускладнює вироблення єдиного методологічного підходу при його вивченні; дослідження регіонального життя передбачає взаємодію соціології з філософією, географією, історією, економічними та філологічними дисциплінами, але міжнаукова взаємодія є досить проблематичною. Крім того, поняття «регіон» використовується не тільки в науковому, але й у владному та повсякденному дискурсах, що підвищує його багатозначність [4]. В історичній регіоналістиці більш поширеним є поняття історико-територіальний регіон [1]. Свого специфічного значення набуває це поняття в електоральній географії [2]. Хоча поняття «культурний регіон» лише відпрацьовується в культурології [10], культурний чинник у регіоналістиці представлений досить.

Ми будемо виходити з найбільш близького до культурології соціологічного тлумачення регіону, де він є простором певної соціальної структури, організації влади та культурних традицій, що дає змогу соціологам говорити про територіально диференційовану спільноту людей [7].

За підрахунками Я. Верменич, упродовж 1991–2001 рр. економістами, географами, істориками було запропоновано понад 10 різних схем районування на основі макрорегіоналізації. Здебільшого йдеться про 6-9 макрорегіонів, виділених із урахуванням історичних особливостей, природно-ресурсного потенціалу, щільності населення, рівня урбанізації тощо [1].

Як свідчать результати масових соціологічних опитувань, для однозначної більшості респондентів поняття «регіон» набуває двох значень: це місцевість, де вони постійно проживають та частина території України, яка відрізняється від області історією, культурою, економікою та розмірами. Регіональні субкультури в Україні, як зазначив С. Макеєв, «є продуктом історичного розвитку, поселенської, освітньої та вікової структур населення, що укоренилися у звичках, способі життя, сприймання та пояснення індивідами дійсності, їхнього соціального й економічного становища» [8, с. 8]. У контексті національної культури, регіон може вважатися або самостійним явищем, що виникає в міжнаціональному порубіжжі, або частиною національного простору, свого роду національною субкультурою. Дослідження політичних культур України свідчать про сегментацію політико-культурного простору країни. Окремі його складові вирізняються особливостями свідомості регіональних спільнот, в основі якої – регіональна ідентифікація, інтереси, цінності, спільний історичний та політичний досвід, етноконфесійні особливості.

В Україні, як визнають експерти, маніфестацією регіоналізму став так званий розподіл «схід – захід», у якому Україна зображується як держава, що розділена на «україномовний і націоналістичний захід» і «російськомовний та сепаратистський схід». Цей розподіл пояснюється наслідками тривалої взаємодії «українського заходу» з Польщею та Австро-Угорщиною, а також «тривалою асоціацією «українського сходу» з Росією і

Радянським Союзом. Такий опис української регіональної різноманітності був актуалізований після президентських виборів 1994 р., коли результати голосування пояснювались наявністю чіткого поділу уздовж берегів Дніпра, між україномовним населенням на заході та російськомовним – на сході. Це означає, що «..історико-культурні, економічні, поселенські відмінності набрали політичної форми й понижені до ролі засобів політичної боротьби за домінування, а їх акцентуація стає одним із правил політичної гри» [7, с. 6.]

Узагальнюючи основні ознаки відмінностей К. Волчук склала ідеальні типи «сходу» та «заходу» [12]. За основні показники було взято: щільність населення, рівень урбанізації, етнічна композиція, розмовна мова, релігія, економічна діяльність, політичні орієнтації, геополітичні орієнтири, історичні спогади. Отже, «стереотип Заходу»: сільськогосподарський регіон із низьким рівнем урбанізації та невисокою щільністю населення, яке складається з україномовних українців-католиків; у політиці домінуючими є ліберальні або націоналістичні ідеї, а орієнтиром у геополітичному аспекті є Європа. Радянський Союз сприймається як окупант, а росіяни як вороги. Схід у цих же характеристиках є урбанізованим індустріальним регіоном, із високим рівнем щільності населення, яке складається переважно з російськомовних українців та росіян, православних за віросповіданням, налаштованих поросійськи з поміркованими про-європейськими поглядами, для яких Радянський Союз є законною державою, а росіяни – «братами-слов'янами».

Проте незрозуміло, чому ці непереборні відмінності в політичних орієнтаціях не проявились в узгоджених політичних акціях. Крім того важко з'ясувати де одна «сторона» закінчується, а «інша» починається. Як стверджує М. Рябчук, попри те, що статистика демонструє вражаючі соціально-економічні, політичні відмінності між містами, як наприклад Львів у «західній Україні» та Луганськ – у «східній Україні», усе ж не можна екстраполювати цю ситуацію на решту українського суспільства, аби аргументувати неминучість українського розколу на дві половини [11]. Він вважає, що ці «дві України» частково

перекриваються та зливаються в широкі області, що залишаються між ними і в різній мірі демонструють характеристики кожної з них. У цих регіонах, які називаються «іншою Україною», «Совєтська» й «Європейська» траєкторії ідентичностей співпадають, утворюючи простір мінливої та подвійної етнічності [9].

Т. Журженко переконує, що використання дискурсу «Двох Україн» чітко відповідає політичному наміру зробити «цапа відбувайла» зі східної України у поясненні неадекватності очікуваних та наявних результатів у процесі національної розбудови в Україні впродовж минулих з 1991 р. десятиліть. Дослідниця вважає, що це прихована спроба окреслити штучний вододіл між «європейською» Україною, в якій, начебто, відбувається становлення громадянського суспільства та демократизація, та східною Україною, де від початку переважає політична культура, успадкована від царських та радянських часів.

Дійсно, розгляд ідентичності східних українців як до-модерної і такої, що потребує політичної інтеграції у «національну ідентичність», є досить поширеним [3]. Проте, такий детермінований підхід перебільшує цілісність національної ідентичності, яка лише має намір приєднатися до демократичного європейського політичного простору. До того ж, таке спрощене над-узагальнення східноукраїнської регіональні ідентичності як свого роду «індикатора» транзитарності ідентичності, передбачає розгляд націотворення як гомогенізації та асиміляційного процесу при явній недооцінці потенціалу співіснування складних ідентичностей у сучасних суспільствах [3]. Отже, розбудова нації розглядається як процес із заздалегідь визнаним результатом. Очевидно, що при цьому ігнорується комплексний, динамічний та багатовимірний характер ідентичності, яка не має бути спрощена до одного, навіть найприкметнішого, елементу.

Розкриваючи суперечливість поняття «Східна Україна» як єдиного і гомогенного простору і користуючись більш конкретними дефініціями треба нагадати, що йдеться не про всі, а лише про три прикордонні з Росією області, а саме Донецьку, Луганську, Харківську. За класифікацією І. Кононова, який поділяє регіони на ті, які сформувалися з

доіндустріальних етнотериторіальних спільнот, і ті, які виникли в процесі колонізації, цей мегарегіон належить до другої групи [4]. Після проголошення Україною незалежності у 1991 р., число областей, які мають зовнішні кордони збільшилось з п'яти до шістнадцяти. Такі зміни спровокували процеси самовизначення регіонів. Внаслідок складних політичних процесів формування владних еліт, зокрема на регіональному рівні, постало питання про те, як саме вписати ці регіони в національний дискурс. У цьому суттєву роль відігравав так званий «російський чинник». Намагання сформувати образ Росії як «іншого» неминуче стимулювало конструювання внутрішнього «іншого», якими, власне, й описуються прикордонні області у політичній публіцистиці. До того ж стрімке зростання місцевих економічних еліт надавало чимало приводів для виокремлення саме цих областей в політичному ландшафті України як свого роду турбулентної політичної зони. Максимального загострення ця проблема набула під час подій 2004 р., в артикуляції ініціаторів з'їзду депутатів усіх рівнів у Северодонецьку.

Із облаштуванням міжнародного кордону між Україною і Росією, регіони російської й української пограничної області зіткнулися з двома несумісними процесами. З одного боку, вони стали територією свого роду «націоналізації». На місцевому ж рівні почався рух у напрямку віднови економічних і соціальних зв'язків із сусідніми областями на підставі міжнародної кооперації та відповідного перетлумачення регіональних історій та ідентичностей. О. Філіппова цей процес визначає як перетворення україно-руського прикордоння на україно-російське, підкреслюючи тим самим його державний характер [5, с. 97-100]. Тобто із внутрішнього пограниччя воно стає зовнішнім. Така зміна контексту зовсім не означає зміну приналежності до українського національного культурного простору. Ідеться про актуалізацію етнокультурних маркувань території, точніше – про переосмислення функцій одних і тих же чинників з етноінтегруючих на етнодиференціюючі. Тому в процесі вироблення культурно-історичного позитиву про Україну особливо актуальним є не відмежовуватися від

контраверсійної її складової – історії російсько-українських відносин, проекцією яких є соціально-культурна ситуація в прикордонних регіонах.

Отже, макрорегіони, сукупністю яких звично визначається національний культурний простір України, заслуговують на більш глибокий та системний аналіз і потребують врахування більшої кількості чинників для описування специфіки їх локальних ідентифікаційних практик. Зокрема, процеси, що визначають їх внутрішню динаміку, стимулюють зміну методологічних підходів до їх оцінки. Специфіка культурного капіталу українського Сходу не в його «недоукраїнськості», а у тому, що він є здебільшого радянським [6]. Проте, як і російськомовність не дорівнює політичній «проросійськості» або «антиукраїнськості», так само й культурно-політична специфічність. Враховуючи недосконалість існуючих моделей культурно-історичного картографування, очевидно є перспективність подальшої розробки аналітичної моделі «пограниччя» як специфічного культурно-географічного ареалу. У подальшому було б доцільним використання арсеналу таких дисциплін, як, наприклад, культурна географія або візуальна антропологія, які надають можливість позаполітичного осмислення символічного простору.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / Я.В. Верменич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 231 с.
2. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія / М.С. Дністрянський; Львів. нац. унт ім. І. Франка. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 490 с.
3. Журженко Т. Міф про дві України: (з приводу ст. М. Рябчука «Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де)конструкція») / Т. Журженко // Сучасність. – 2003. – № 4. – С. 78-83.

4. Кононов І. Етнос. Цінності. Комунікація: (Донбас в етнокультур. координатах України) / І. Кононов. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с.
  5. Кравченко В.В. Представление о пограничье и практики их использования / В.В. Кравченко, А.А. Мусиездов, О.А. Филиппова. – Вильнюс: ЕГУ, 2012. – 174 с.
  6. Кравченко О.В. Регіональні виміри глобальних проблем: соціокультурна ситуація на Харківщині в останнє десятиліття ХХ – початку ХХІ століття. / О.В. Кравченко // Регіон – 2003: стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22-25 квіт. 2003 р.). – Х., 2003. – С. 57-58.
  7. Оксамитна С. Соціологічний ракурс політичної географії України / С. Оксамитна, С. Макеев // Політичний портрет України: бюл. Фонду «Демократ. ініціативи». – 1995. – № 11. – С. 1-7.
  8. Регіональна Україна : довідник. – К.: Геопринт, 2003. – 400 с.
  9. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні ігри / М. Рябчук. – К.: Критика, 2003. – 335 с.
  10. Стріха М. Регіональні та етнічні аспекти культурної політики в Україні / М. Стріха // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми: зб. наук. пр. – К., 1995. – С. 51-57.
  11. Ryabchuk M. Civil Society and Nation Building in Ukraine / M. Ryabchuk // Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation / ed. T. Kuzio. – Armonk: M.E. Sharpc, 1998. – P. 89.
  12. Wolczuk K. Catching up with 'Europe'? Constitutional Debates on the Territorial-Administrative Model in Independent Ukraine / K. Wolczuk // Regional & Federal Studies. – 2001. – Vol. 12. – P. 65-88.
-

**М.М. Красников,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент національного технічного університету  
«Харківський політехнічний інститут»,  
директор етнографічного музею  
«Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича

## **«СЛОБОЖАНСЬКИЙ СВІТ» ЯК РЕАЛІЯ І ЯК ВИДАВНИЧИЙ ПРОЕКТ**

Слобожанський світ – явище, неосмислене до кінця ані істориками, ані етнографами, ані культурологами. Але те, що він існує, підозрюють усі.

Протягом понад двох століть дослідники намагаються визначити *домінанти* культури регіону і, безперечно, найважливішою з них є *діалогічність* – тобто реальний д і а л о г к у л ь т у р, що триває тут принаймні з XVII століття [8-10; 12].

Ідея видавничого проекту «Слобожанський світ» спала на думку авторові цих рядків ще на початку 1990-х. У серії «Слобожанський світ» планувалося видання низки збірок за матеріалами записів етнографів та фольклористів XIX – початку XX ст. і власних польових матеріалів упорядника: «Слобожанське весілля», «Слобожанська хата», «Слобожанські казки», «Слобожанські замовляння», «Слобожанська кухня», «Слобожанські відьми» і т. д. Нажаль, ані тоді, ані пізніше такі книжки на світ Божий не з'явилися.

Проте, проект, започаткований під тією ж назвою з нашої ініціативи видавцем Олександром Савчуком у 2011 р., фактично пов'язаний з ідеями майже 20-річної давнини.

О. Савчук перевидає класику етнографії та мистецтвознавства – незабуту фахівцями, однак неприступну ширшому колу читачів. Авторами цих досліджень є харківські вчені, написані праці на Харківщині, і йдеться у них про Слобожанщину (хоча й не тільки).

Отже, слобожанський світ розкривається у кожній із книг серії з нового боку. А висновки – який він, цей світ? –

можна буде зробити, мабуть, коли кількість видань перевищить пару десятків.

Зовсім не випадково *першою* у серії «Слобожанський світ» з'явилася книга **Стефана Таранушенка «Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918 – 1932 рр.»** [19].

Уродженець Лебедина, випускник історико-філологічного факультету Харківського університету, учень славетного професора Ф.І. Шміта, директор Музею українського мистецтва в Харкові, професор Таранушенко був справжнім слобожанином. Він навіть на схилі віку, проживши півжиття поза межами рідного краю, зберіг у своєму мовленні особливості суто слобожанського діалекту.

На початку 1920-х років Стефан Андрійович як інспектор із охорони пам'яток культури дуже багато зробив для збереження храмів, панських садиб та інших старовинних будівель Східної і Центральної України. Фотографії та обміри дерев'яних храмів, зроблені Таранушенком та його співробітниками, – безцінні, оскільки на сьогодні це іноді єдина фактографія про пам'ятки сакральної архітектури, що не пережили добу «войовничого атеїзму».

Книга «Наукова спадщина» містить перевидання раритетних праць мистецтвознавця, серед яких – дослідження традиційного народного житла («Старі хати Харькова», «Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 в Харькові», «Архітектурне обличчя слобожанського містечка й села») та української церковної архітектури («Покровський собор у Харкові»).

За майже століття, що пройшло від часу публікації цих розвідок, нічого більш ґрунтовного з даної тематики так і не з'явилася. І хоча Покровський собор досліджувався істориками архітектури у радянський та пострадянський час, монографія Таранушенка ніякою мірою не застаріла, а навпаки – є фундаментом усіх подальших студій як даного об'єкту, так і взагалі храмів, побудованих у стилі українського (козацького) бароко.

А фотофіксацію та обміри старих хат Харькова після Таранушенка взагалі ніхто не робив аж до 2012 р., коли Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім.

Г. Хоткевича НТУ «ХП» оголосив міський краєзнавчий студентський конкурс «Останні мазанки Харкова», що завершився однойменною виставкою у Харківському художньому музеї [1; 17].

Уміщена в збірці монографічна праця Таранушенка «Мистецтво Слобожанщини XVII-XVIII вв.», на яку спираються усі без винятку дослідники матеріальної культури краю, хоч дуже стисло, однак точно висвітлює характерні особливості народного мистецтва регіону означеного періоду. До книги включено й статті Таранушенка про таких визначних слобожан як П. Мартинович та В. Кричевський, причому ці праці – фактично перші серйозні дослідження біографії та творчості визначних українських митців.

Другим виданням у серії «Слобожанський світ» стала книга **«Обрядова пісенність Слобожанщини»** найвідомішого і найкращого етномузиколога Харківщини, професора, завідувача кафедри українського народного співу та музичного фольклору Харківської державної академії культури **В.М. Осадчої** [15].

Віра Миколаївна з 1970-х років вивчає специфіку виконавської традиції регіону і сама фактично є носієм цієї традиції, оскільки може в співі відтворити особливості манери виконання багатьох фольклорних осередків області. Дослідженню цих осередків присвячені численні наукові публікації В.М. Осадчої [15, с. 166-171].

За жанром книга є навчальним посібником і формально не має права виходити у серії *наукових* видань. Однак, праця, як по матеріалу, що аналізується (а він зібраний авторкою у численних експедиціях по Слобожанщині), так і по методиці дослідження і загальним висновкам, що робляться, є цілком науковою і новаторською.

У роботі проаналізовано особливості формування та жанрового складу слобожанської народнопісенної культури, причому дуже вдало розроблено жанрову класифікацію і виділено домінуючі тематичні групи місцевої пісенності, обґрунтовано поняття «фольклорний осередок», визначено його функцію в традиції, докладно описано окремі видові системи слобожанського фольклору, надано характеристику народних інструментів, поширених у регіоні, звернено увагу

на сольні та ансамблеві форми побутового музикування, наведено зразки обрядових танків, ретельно досліджено календарно-обрядовий фольклор та родинно-обрядові пісні.

*Третьою* у серії «Слобожанський світ» вийшла книга **«Українські записи»** художника та фольклориста **Порфирія Дмитровича Мартиновича** (1856-1933), чие життя пов'язане з м. Красноградом Харківської області (колишній Костянтиноград Полтавської губернії) [14]. Визначний дослідник кобзарства не тільки зафіксував репертуар носіїв традиції, але й ретельно зберіг особливості діалекту етнофорів. Статті ж Мартиновича і його листи до В.П. Горленка, О.Г. Сластьона, С.А. Таранушенка, Г.М. Хоткевича, що увійшли до книги, містять дуже цінну етнографічну інформацію.

Територіально Костянтиноградщина (а саме там були зроблені записи) – це Гетьманщина, однак, цей край межує зі Слобожанщиною, а про Харківщину і харківців дуже часто йдеться у фольклорно-етнографічних матеріалах Мартиновича [14, с. 165; 186-189; 229-239; 529-530]. До того ж, полтавські кобзарі мандрували й слобожанськими дорогами та стежками, отже, є підстави все ж таки вважати, що спадщина Мартиновича – це теж «Слобожанський світ».

*Четвертою* у серії «Слобожанський світ» стало видання монографії **Гната Хоткевича «Музичні інструменти українського народу»** [20]. Гнат Хоткевич – харизматична особистість, надзвичайно обдарований у різних сферах мистецтва: непересічний письменник із винятковим почуттям слова, знанням людських характерів, детальною обізнаністю з селянським побутом (як слобожанським, так і гуцульським), прекрасний театральний режисер, здібний маляр, чудовий композитор (його «Буря на морі» – безумовний шедевр), майстер гри на бандурі («так може грати або чорт, або Хоткевич», – казали про нього кобзарі). Книга «Музичні інструменти українського народу» була видана за другою редакцією, що залишалася в архіві довгі 75 років. Вражають повнота охоплення матеріалу (є навіть розділ «Невідомі інструменти»), живі (іноді з гумором) описи способів народного музикування, ретельність у доборі фольклорних текстів (казок, пісень,

паремій тощо) про скрипку, ліру, басолу, гуслі, кобзу, бандуру, цимбали, сопілку, флюєру, дуду, трембіту.

Хоткевич подає відомості надзвичайно широко – з усіх місцевостей, де мешкають українці, однак і Слобожанщина займає чільне місце у географії цього унікального дослідження. Наприклад, описуючи способи гри на бандурі, автор книги зупиняється на «харківському типі гри» («це коли рука може брати і приструнки, і баси» [20, с. 195] і зазначає, що саме «цей спосіб ліг в основу справжньої гри на бандурі», тому що тільки він «дає змогу використати інструмент вповні» [20, с. 195].

Зараз у серії «Слобожанський світ» готуються до видання упорядковані й прокоментовані автором цих рядків книги класика вітчизняної етнографії академіка Миколи Федоровича Сумцова «Культурные переживания» та «Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці» (перше видання цієї книги вийшло 2008 року [18]), повне зібрання фольклорно-етнографічних праць визначного збирача слобожанського фольклору Петра Васильовича Іванова (у попередні роки нами були видані за архівними джерелами кілька його матеріалів і перевидані деякі друковані праці [2-7; 10; 11; 13; 16]).

Автобіографія «*Umbra Vitae*» Павла Жолтовського, славетного мистецтвознавця, учня й колеги С. Таранушенка, як і високопрофесійні праці Дмитра Гордєєва, учня Ф.І. Шміта і друга Стефана Андрійовича, гідного представника харківської мистецтвознавчої школи, теж мають вийти в серії «Слобожанський світ», хоча йдеться у них не тільки про Слобідську Україну. Однак Слобожанщина – край, що був далеко не випадковим епізодом у становленні цих людей, яких ми називаємо гордістю вітчизняної науки. До того ж, і Жолтовський, і Гордєєв *самі по собі є вагомими частками слобожанського світу*, оскільки й досі залишаються актуальними постатями для мистецтвознавців краю.

Робота над кожною названою книгою надзвичайно наукомістка, складна і довга, адже видання готуються за текстологічними принципами, які кожного разу упорядникам доводиться розробляти самим, містять потужний довідковий апарат (алфавітний, географічний, предметний та інші

показчики), супроводжуються коментарями та статтями фахівців. Отже, сподіваємося, що від видання до видання інтелектуальні обрії «слобожанського світу» розширюватимуться і наші знання про традиційну культуру населення цього краю ставатимуть більш повними та адекватними.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Буряковская Т. Последние мазанки Харькова / Т. Буряковская // Время. – 2013. – 29 мая (№69). – С. 7.
2. Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П.В. Иванов; упоряд., вступ. ст. М.М. Красикова. – Х.: Майдан, 2007. – XLIII, 219, X, – 58 с.: фот. – (Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини; Вип. 2).
3. Иванов П. Листи до М.А. Янчука / П. Иванов; передм., публ. та комент. М. Красикова // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 1994. – Т. 3. – С. 161-166. – (Нова сер.).
4. Иванов П. Этнографические материалы, собранные в Купянском у. Харьковской губ. / підготовка тексту, публікація, коментарі М. Красикова // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – К., 2012. – С. 396-470.
5. Красиков М.М. Воля к бессмертию: [вступ. ст. и публ. сказки «Солдат и смерть» из архива П.В. Иванова] / М. Красиков // В кругу времен. – 1997. – № 1. – С. 35-36.
6. Красиков М.М. Вторая натура: [вступ. ст. и публ. сказки «Мужицька звичайність» из архива П.В. Иванова] / М.М. Красиков // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія та краєзнавство: зб. наук.- попул. ст. – Х., 2005. – Чис. 4. – С. 134-135.
7. Красиков М.М. «Дурна баба» в слобожанских народных сказках: [вступ. ст. и публ. сказок из архива П. Иванова] / М.М. Красиков // Гендерные исследования. – Х., 1998. – № 1. – С. 271-284.
8. Красиков М.М. Культура Слобожанщини / М.М. Красиков // Історія української культури. Частина 2. Українська культура Нового та Новітнього часів: навч. посіб. /

О.О. Петутіна, Н.В. Вандишева-Ребро, О.В. Голозубов [та ін.]; за ред. О.О. Петутіної. – Х., 2012. – С. 104- 129.

9. Красиков М.М. Культура Слобожанщини / М.М. Красиков // История украинской культуры: учеб. пособ. для студ.-иностранцев всех специальн. / Е.А. Петутина, Н.В. Вандышева-Ребро, А.В. Голозубов [и др.]; под ред. Е.А. Петутиной., – Х., 2012. – С. 107-116.

10. Красиков М.М. Слобожанин у своїх казках: (про одну з рис слобожанської ментальності) / М.М. Красиков // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіонів та держави. Духовна культура, етнос, традиції населення історико-географічних регіонів України та засоби їхнього виявлення в сучасних умовах: [тези доп.]. – Х., 1994. – С. 108-109.

11. Красиков М.М. Слобожанские народные сказки о злых и ленивых женах (в сопоставлении с другими фольклорными жанрами): [вступ. ст. и публ. сказок из архива П. Иванова] // Гендерные исследования. – М., 1999. – № 2. – С. 220-233

12. Красиков М.М. Слобожанська ментальність: міф чи реальність? / М.М. Красиков // Культура та етнотека: тези доп. міжнар. наук.-теор. конф. – К., 1994. – Вип. 3. – С. 19-20.

13. Красиков М.М. Слобожанська народна казка на сюжет з «Декамерона»: [вступ. ст. до казки з архіву П.В. Іванова] / М.М. Красиков // Культурна спадщина Слобожанщини: історія, краєзнавство, археол.: зб. наук.-попул. ст. – Х., 2007. – Чис. 6. – С. 74-75.

14. Мартинович П.Д. Українські записи: Українські записи Порфирія Мартиновича, друкована фольклорно-етнографічна спадщина, вибране листування, мартиновичезнавчі студії, вибрана мистецька спадщина, біографічні матеріали / упоряд., прим., покажч. О.О. Савчука; передм. О.Ю. Бріциної. – Х.: Видавець Савчук О.О., 2012. – 534 с.; 128 іл. – (Серія «Слобожанський світ». Вип. 3)

15. Осадча В.М. Обрядова пісенність Слобожанщини: навч. посіб. / В.М. Осадча. – Х. : Видавець Савчук О.О., 2011. – 184 с., іл. – (Серія «Слобожанський світ». Вип. 2).

16. П'яницькі пісні у записах Петра Іванова / публікація та підготовка текстів М. Красикова та І. Грищенко, коментарі М. Красикова // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 тт. / за наук. ред. М. Гримич. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – К., 2012. – С. 336-345.

17. Соколинская А. Последние мазанки Харькова / А. Соколинская // День. – 2013. – 14 мая. – [http: // www.day.kiev.ua/uk/article/taym-aut/poslednie-mazanki-harkova](http://www.day.kiev.ua/uk/article/taym-aut/poslednie-mazanki-harkova)

18. Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: вибр. пр. / М.Ф. Сумцов; упоряд., підгот. тексту, передм., післямова та прим. М.М. Красикова. – Х.: АТОС, 2008. – 588 с. – (Сер. «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини». Вип. 3)

19. Таранушенко С.А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918-1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / С.А. Таранушенко; упоряд. О.О. Савчук, М.М. Красиков, С.І. Білокінь; передм. С.І. Білоконя; підгот. тексту та прим. О.О. Савчука, М.М. Красикова; авт. післямови та наук. ред. М.М. Красиков. – Х.: Видавець Савчук О.О., 2011. – 692 с., 702 іл. – (Серія «Слобожанський світ». Вип. 1).

20. Хоткевич Г.М. Музичні інструменти українського народу. Друга редакція / упоряд., підгот. тексту, покажч. О.О. Савчук; післямови І.В. Мацієвського, В.Ю. Мішалова, М.Й. Хая. – Х.: Видавець Савчук О.О., 2012. – 512 с.; 202 іл. – (Серія «Слобожанський світ». Вип. 4).

**В.А Круковська,**  
кандидат філософських наук, доцент  
кафедри психології, філософії і освітніх технологій  
Української інженерно-педагогічної академії

**О.Ю. Волох,**  
кандидат філософських наук, доцент  
кафедри психології, філософії і освітніх технологій  
Української інженерно-педагогічної академії

## **СОЦІАЛЬНІ ДЕВІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ КУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Актуальність заявленої теми постає в контексті перманентно зростаючої тенденції до поширення різноманітних проявів соціальної девіантності у різних верствах сучасного українського суспільства і доцільності науково-філософської розробки детермінант зазначеного явища.

Новизна запропонованої розробки виявляється у спробі осмислення соціальних девіацій як феномену урбанізованого середовища, що розкривається на тлі потужних глобалізаційних процесів і потребує всебічного дослідження в рамках сучасної філософської антропології, філософії культури та філософської глобалістики.

Мета полягає в окресленні культур-філософських та філософсько-антропологічних аспектів проблемно-тематичного комплексу, пов'язаного з процесами поширення девіантності у різних соціальних групах, що відбуваються в урбанізованому середовищі сучасного світу в добу глобалізації.

Девіантність, тобто відхилення від соціально прийнятних норм у поведінці, одязі, способі мислення вже давно є ознакою практично всіх великих міст сучасного світу, що глобалізується. Не складає винятку також й сучасна Україна і, зокрема, східноукраїнський регіон, зважаючи на розвиненість в ньому урбаністичних інфраструктур. Вітчизняний істеблішмент та обивателі поки що сприймають маргінальні субкультури як соціальну

девіацію. Проте, у розвинених країнах Заходу, як відомо, маргінальність здавна розглядається як складова мультикультурального різноманіття і фактор, що суттєво впливає на еволюційні тенденції моди.

Девіантні або, як частіше їх називають, маргінальні субкультури, існували в різні історичні епохи (в давньому світі, в середні віки тощо) і були пов'язані, здебільшого, з приналежністю до певних конфесій, каст, станів і т.п. Тобто, як правило, маргінальність була не надто пов'язана з волевиявленням індивіда. У добу глобалізації (йдеться про останню третину XX – початок XXI століття), обираючи ті або інші маргінальні течії, індивід здійснює власний вибір, який безпосередньо стосується способу і стилю його життя.

Перебудовні процеси другої половини 80-х років минулого століття суттєво каталізували поширення маргінальних рухів й угруповань у колишньому СРСР, а згодом на більшій частині пострадянського простору та сприяли їхньому урізноманітненню. Поряд із групами музичного спрямування легалізувалися і стали вельми чисельними молодіжні угруповання, ціннісні орієнтації яких окрім специфічного зовнішньо-стильового забарвлення мали певний політичний та ідеологічний відтінок (пацифісти, зелені, ностальгісти та ін.). Виокремилися групи ескапістсько-аполітичного характеру (хіпі, панки, толкієністи), об'єднання критично-естетського спрямування («митьки»). Соціально-небезпечного характеру набули криміногенні угруповання, особливостями яких виступають культ грубої фізичної сили, жорстка організованість, агресивність, протиправна практика (гопники, любери). Об'єднання такого ґатунку утворюють, як правило, представники малозабезпечених верств населення, незадоволених процесами капіталізації, соціально-майнового розшарування, численними проявами соціальної несправедливості. Вони виявляють свій нонконформізм у багатьох зовнішніх атрибутах: в одязі, манерах, жаргоні.

Субкультурні орієнтації та мотивації на теренах сучасної України й, зрештою, інших країн СНД суттєво відрізняються від західних. Здебільшого, йдеться про копіювання, можна сказати більше, мавпування західних

зразків, результатом якого стають гротескно-карикатурні подоби західних субкультурних утворень .

Для більшості молодіжних субкультур притаманний пріоритет розважально-споживацьких орієнтацій, гонитва за чуттєвими насолодами, різноманітними гострими відчуттями. Існує зв'язок маргінальних субкультурних утворень з процесами культурної глобалізації, точніше вестернізації або американізації, головними чинниками яких є звуження культурних потреб та інтересів, що відбувається під впливом примітивної теле- та відео- продукції, а також інших «принад» «масової культури».

Субкультурні орієнтації далеко не завжди суперечать цінностям національної культури, проте, все ж, здебільшого, виступають певною девіацією щодо них і як девіація сприймаються більшістю суспільства. Проте, існують й альтернативні оцінки субкультур в рамках панівної неолібералістської ідеології доби глобалізації; вони сприймаються як спосіб самовираження та інваріант соціальної реалізації індивіда, як стиль життя. Як зазначалося вище, приналежність до тієї або іншої субкультури, риси маргінальності в країнах Заходу вже не розглядаються як соціальна девіація і будь-які утиски щодо проявів маргінальності сприймаються як замах на права людини. При тому, все ж дослідники маргінальних субкультур схильні розглядати практику субкультур як вияв опозиції панівній культурі.

За умов розгортання потужних глобалізаційних процесів, коли мультикультуралізм виявляється не тільки на рівні утворення та поширення поліетнічних спільнот, але й різноманітних субкультурних утворень із вельми толерантним ставленням до них, стильове різнобарв'я стає об'єктом комерціалізації, поступово втрачаючи при цьому колишнє ідейно-стильове наповнення. Зовнішня атрибутика маргіналів дістає промислового тиражування, виступаючи час від часу в якості модних брендів.

Сучасне наукове (філософське, соціологічне, культурологічне, психологічне осмислення субкультурних орієнтацій здебільшого обмежується лише ідейно-духовними чинниками формування субкультуро-маргінальних стилів життя, але в добу глобалізації, яка принесла з собою на

початку ХХІ століття системну фінансову кризу, зростання цін на продовольчі товари, в цілому, зниження якості життя навіть в урбанізованій цивілізації «золотого мільярда» зростає значення й соціально-економічних детермінант субкультурних орієнтацій. Прикладом тому може слугувати поширення в сучасних мегаполісах такого маргінально-субкультурного явища як фріганізм.

Фрігани складають вельми стихійний екзистенційний феномен урбанізованого середовища доби глобалізації. За соціальним складом ця маргінальна субкультура значною мірою репрезентує представників середнього класу, які зазнають тимчасових матеріальних негараздів або надто переймаються питаннями економії наявних фінансових ресурсів (що, зрештою, доречно за умов системної фінансової кризи). Не бажаючи (або не маючи можливості) витратити гроші на їжу та одяг, фрігани харчуються відходами гіпермаркетів (продуктами, термін придатності яких закінчився), підбирають старі речі на смітниках тощо. За способом життя фрігани нагадують безхатченків, які, нажаль, вже здавна стали реалією наших міст, але, на відміну від останніх, мають власне житло.

Потужні міграційні процеси, також пов'язані з глобалізацією, пересування великих мас етнічно різнобарвних мігрантів, значна кількість яких, по суті, репрезентована маргіналами (не адаптованими у власному автохтонному середовищі) складають особливе проблемно-тематичне поле сучасної глобалістики й особливий екзистенційний феномен урбанізованого середовища доби глобалізації – номадизм – спосіб життя сучасних кочовиків. Вільне пересування великих мас людей, представників різних культур, що веде до поступової руйнації міжкультурних бар'єрів і позиціонується апологетами глобалізму як безсумнівний позитивний фактор є, насправді, вельми складною проблемою.

Сучасне урбанізоване середовище не тільки виступає соціальним простором для маргінальних субкультур, воно їх породжує, більш того, воно породжує екзистенціальні чинники їх виникнення, зокрема, на рівні духовно-ментальної організації маргіналів. Попри існування чималої кількості концепцій сучасного міста і міста майбутнього як

середовища, в якому будуть, нарешті, поєднуватися робочий простір людини та простір дозвілля, екологічність і комфорт, все ж більшість міст початку третього тисячоліття лишається вельми далекою від омріяного ідеалу, виступаючи, по суті, соціально патогенним середовищем, і, в цьому контексті, об'єктом різних міждисциплінарних досліджень: антропосоціософських, соціологічних, психологічних, культурологічних тощо.

У добу глобалізації, в умовах відмирання держави, розбалансованості державних інституцій соціальної регуляції, потужних міграційних процесів, пауперизації та люмпенізації (в період глобальної фінансової кризи, що почалася у 2009 році) певних верств населення не тільки відсталих, але й економічно розвинених країн надають феномену маргіналізації дійсно глобального виміру і роблять його предметом осмислення філософської глобалістики. Процеси змасовлення соціуму та відчуження людини від багатьох надбань культури та цивілізації, що тривають, загострюють проблему самоідентифікації та самопрезентації індивіда.

Економічні детермінанти процесів маргіналізації репрезентують вельми дискурсивне полемічне поле серед сучасних суспільствознавців та педагогів. Існують дві протилежні точки зору щодо ролі економічної складової в даному контексті: найбільш поширена затверджує уяву про маргінальність як феномен, що виникає внаслідок дефіциту матеріальних ресурсів, протилежна, навпаки, вказує на надлишок (профіцит) матеріальних благ як одну з причин маргіналізації, зокрема у молодіжному середовищі. Дійсно, сам надлишок матеріальних ресурсів ще не означає їхньої продуктивної реалізації на користь особистості, її духовного та інтелектуального розвитку.

Бездуховне існування багатьох сучасних нуворишів, чия показна розкіш (дорогі пентхаузи та лімузини) вже давно значною мірою формують зовнішній вигляд практично всіх великих міст на пострадянському просторі, досить часто виштовхує їхніх чад у маргінальне середовище мегаполісів у пошуках бодай-якоїсь альтернативи власного благополучного існування. Навіть не увійшовши до складу певних маргінальних груп, представники так званої

«золотої» молоді вдаються до девіантно-маргінальної поведінки. Зокрема, вже стали звичними і буденними повідомлення ЗМІ про ДТП, винуватцями яких виступають «мажори» – діти сучасних багатіїв та можновладців, які нехтують безпекою і навіть життям інших людей.

Соціально-середовищний фактор відіграє вирішальну роль щодо процесів маргіналізації: урбанізоване середовище кінця ХХ – початку ХХІ століття відрізняється надзвичайною мінливістю, мозаїчною строкатістю стилів і способів життя. Воно є абсолютною протилежністю колишніх і сучасних так званих традиційних суспільств із їхніми усталеними ціннісними нормативами й статичними, закріплюваними на рівні генетичної історичної пам'яті стереотипами поведінки.

Породжене урбаністичною цивілізацією масове суспільство з його надзвичайною варіативністю й швидкоплинністю модних тенденцій як в одязі, зачісках, так і в мистецтві, відсутністю мотивації до активної трудової діяльності, засиллям ЗМІ, тотальним впливом масової культури, зверненої здебільшого до низьких профанно-бестіальних складових людського єства, апріорі не може виконувати регулятивно-регламентуючих функцій щодо ціннісно-моральної сторони буття.

Перманентна релятивізація морально-етичних норм у поєднанні з дефіцитом виховальної функції сучасної сім'ї й навіть навчальних закладів не сприяє формуванню усталеної системи цінностей, що, як відомо, виконують в соціумі консолідуючу роль і виступають запорукою його розвитку. Об'єктивно існує необхідність створення системи цінностей та ідеології, які б об'єднували все суспільство. Проте, існують також об'єктивні фактори, які вельми ускладнили б розв'язання цієї проблеми. По-перше, таким об'єктивним чинником виступає науково-технічний прогрес, а по-друге, процеси глобалізації та її наслідки. Сучасні інформаційні технології, Інтернет зробили практично доступними для всіх верств та категорій населення величезні об'єми різноманітних інформаційних ресурсів.

Інтернет як найважливіша складова в системі сучасних засобів масової комунікації (ЗМК) створив на глобальному рівні умови для так званого «сурогатного» спілкування –

постійного перебування в соціальних мережах. Наслідком цього явища стала кібераддикція – патологічна залежність від мережі. Особливо варто відзначити комп'ютерні ігри, поширення залежності від них – лудоманію та деякі пов'язані з ними небезпечні явища на рівні серйозних антропологічних трансформацій: жорстокість та насильство в комп'ютерних іграх по відношенню до віртуальних персонажів зрештою призводить до атрофії (на біохімічному рівні мозкової діяльності) здатності до співчуття щодо болю у живих людей тощо. На ґрунті захоплення Інтернетом і комп'ютерними іграми створюються різні інтернет-співтовариства, товариства шанувальників ігор тощо.

Процес маргіналізації передусім варто розглядати як соціально-адаптивну девіацію в умовах постійних, більш або менш радикальних змін, що відбуваються в суспільстві. Так, сумнозвісна «перебудова» у СРСР другої половини 80-х – початку 90-х років минулого століття змусила чимало висококваліфікованих працівників, що залишилися без роботи, вдатися до вельми сумнівних, а то й просто протиправних способів заробляти на життя (від збирання різного мотлоху до дрібних крадіжок тощо).

Таким чином, із достатньою впевненістю можна стверджувати, що процеси маргіналізації різних категорій населення (від соціально неадаптованих підлітків до викинутих із життя пенсіонерів) генеруються саме в рамках міського соціокультурного простору, урбанізованого середовища. І ці процеси багатократно посилюються глобалізацією, яка, у свою чергу, є породженням урбаністичної західної цивілізації. Маргінальність, з одного боку, є наслідком спроб виходу із стану екзистенціальної катастрофи, в якій опинилися представники зазначених вище верств населення, а з іншого – результатом екзистенціальних поривань до власної самоідентифікації й соціальної самореалізації.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Асанесова Г.А., Кузнецова Н.А. Коды культуры: сущность и назначение // Социально-гуманитарное знание. – 2008. – №1. – С. 30-43.

2. Аверьянов Л.Я. О проблемах молодежи и не только о них // Социологические исследования. – 2008. – №10. – С. 70-92.
  3. Андреев А.Л. Ценностные и мировоззренческие аспекты социального неравенства // Социологические исследования. – 2007. – №9. – С. 18-29.
  4. Бурдьё П. Социология политики / Пер. с фр. М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
  5. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Пер. с англ. – М.: «Весь мир», 2004. –120 с.
  6. Голенкова З.П., Игитханян Е.Д., Казаринова И.В. Маргинальный слой: феномен социальной идентификации // Социологические исследования. – 1996. – №8. – С. 12-17.
-

**С.М. Куделко,**  
кандидат исторических наук, профессор,  
директор Центра краеведения имени академика П.Т. Тронько  
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

**М.В. Проценко,**  
заместитель директора Центра краеведения  
имени академика П.Т. Тронько  
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

## **ГОСТИНИЧНОЕ ХОЗЯЙСТВО ХАРЬКОВА – ОТ ТРАДИЦИОННЫХ ФОРМ К СОВРЕМЕННОЙ МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОСТИ**

С момента возникновения Харькова и до середины XVIII века город стремительно трансформировался из военной казачьей крепости в крупный торговый центр, ярмарки которого собирали купцов и других предпринимателей не только с разных концов Украины и России, но и из-за рубежа. К концу этого столетия в городе сложилось своеобразное «ярмарочное колесо», когда одна ярмарка сменяла другую, и так продолжалось круглый год. Само собой разумеется, что приезжающие сюда купцы и торговцы, покупатели, а также лица их обслуживающие нуждались в более-менее длительных местах своего проживания или постоя.

В «Описании Харьковского наместничества» отмечается: «Кроме урожденных харьковских жителей, проживают в сем городе находящиеся в воинской и статской службах чины, також иностранные и иных городов российские торговцы в довольном количестве, равно как и мастеровые, приходящие из разных мест столяры, плотники, каменщики, кирпичники, харчевники: и наемные работники умножают число народа; состоящие при обоих Харьковских училищах учителя и ученики с служителями их составляют количество до 1000 человек» [3, с. 45]. Наблюдатели и отечественные и иностранцы постоянно отмечают гостеприимность харьковчан как характерную черту менталитета. Например, Л. Яновский пишет о том, что: «...

відзначала харків'ян велика гостинність» [9, с. 52]. Более ранний источник – «Описание Харьковского наместничества» отмечает, что в харьковских домах повсюду, «к переднему же углу, в коем поставлены иконы, между нар и лавок, найдешь всегда узкий и длинный во все то пространство стол... И на оном положен небольшой целый ситный хлеб, на коем поставлена солонка или насыпана кучка соли в изъявление гостеприимства» [3, с. 68].

Харьковчане рано оценили преимущества сдачи своих домов, отдельных комнат в наем. Бывший студент университета С.Л. Геевский так описывает свое первое впечатление о Харькове в 1830 году: «... переехавши площадь, на которой находится жандармская команда, мы ужаснулись громадою возвышающихся каменных зданий и не смели уже спросить о квартире: только в конце Екатеринославской улицы остановились возле одного небольшого дома и спросили: нельзя ли переночевать? Нам сказали, что можно, но потребовали по 2 р. 50к. ассиг. в сутки» [5, с. 136-137].

Из года в год росло число постоянных и заезжих дворов, где можно было получить не только ночлег и пропитание, но и некоторый элементарный, как бы мы сейчас сказали, «дополнительный сервис». К нему мы относим такие услуги как предоставление подвод и лошадей, подсобных хозяйственных помещений (коморы, амбары и т.д.) для нужд постояльцев.

Быстрый рост города, население которого увеличивалось значительно быстрее, чем рост населения по империи в целом, открытие в нем коллегиума, епархиального управления, университета, появление театра, других культурных заведений (Институт благородных девиц и др.) стимулировали развитие сферы услуг, а все большее число иностранцев, которые приезжали в наш город, требовало «европейского» обхождения, в том числе и гостиниц, которые соответствовали принятым в российских столицах и в европейских государствах, нормам. Конечно, старая система постоянных дворов, кабаков и тому подобных заведений не сразу была вытеснена новыми формами гостиничных и ресторанных услуг. Но процесс шел в

обозначенном направлении, а отмена крепостного права в России, превращение Харькова в крупную железнодорожную станцию, ускорил реформирование системы обслуживания в нашем городе.

«Чистая публика», прибывающая в Харьков, требовала современных услуг: водопровода, электричества, объединения отельного и ресторанного хозяйства в единый комплекс. А грозная конкуренция эпохи первоначального накопления капитала, эпоха завершения промышленного переворота в империи, заставляли предприимчивых дельцов в области сервиса придумывать все новые формы рекламы и изыскивать привлекательные для своих заведений нововведения. Достаточно пролистать подшивки харьковских газет «Южный край», «Утро», и др. для того, чтобы убедиться в том, что и 100 лет назад харьковские гостиницы могли предоставлять услуги на уровне лучших отечественных и зарубежных заведений.

В зависимости от состоятельности клиента он мог добраться, например, с железнодорожного вокзала к гостинице в специальном фаэтоне. В гостиничном ресторане его ожидали изысканные блюда и напитки. Для большей убедительности постояльцев шеф-поварами часто приглашали французов и итальянцев, которые славились во всем мире умением создавать кулинарные шедевры. Потребность в профессиональных кулинарах была столь высока, что в 1899 г. в Харькове была открыта специальная кулинарная школа для прислуги. Причем, городское управление выделило на нее денежное пособие [8, 1899. 03.01].

Часто в подобных заведениях (гостиницах и отелях) по вечерам звучал рояль, звучали другие музыкальные инструменты, а певцы исполняли вокализы. Само собой разумеется, что расторопные лакеи, по требованию клиентов, доставляли свежую прессу, делали покупки на заказ, выполняли другие поручения. Устроиться на работу в такой отель было достаточно сложно т.к. требовались не только определенные внешние данные, рекомендательные письма, но и, порой, знание иностранных языков. Вот как описывает А.П. Чехов утро своего героя в рассказе «Скучная история (из записок старого человека)» в харьковской

гостинице: «Утром коридорный приносит мне чай и нумер местной газеты. Машинально я прочитываю объявления на первой странице, передовую, выдержки из газет и журналов, хронику... Между прочим в хронике я нахожу такое известие: «вчера с курьерским поездом прибыл в Харьков наш известный ученый, заслуженный профессор Николай Степанович такой-то и остановился в такой-то гостинице» [6, с. 345]. В этом отрывке обращает на себя внимание и эпизод с газетчиками, которые не отставали в погоне за новостями и в тот же день оповестили своих читателей о приезде в город знаменитости. Жизнь ускоряла свой ход. И гостиничное хозяйство Харькова шло в ногу со временем.

В начале XX века лучшие харьковские отели предоставляли почти такие же услуги, что и аналогичные заведения не только Одессы и Варшавы, но и Москвы, и Петербурга. Впрочем, некоторая разница все же была: харьковские гостиницы, да и само проживание в городе, обходилось дешевле, чем в столицах. Недаром, по одной из версий выбор будущим диктатором Польши юным Иосифом (Юзефом) Пилсудским Харькова, как места своего университетского образования, было именно дешеви́зна жизни в Харькове. Впрочем, низкие цены (и, прежде всего, на продовольственные товары) здесь отмечалась наблюдателями XVIII – начала XX века. Иностранцы дивились низкому уровню цен на продукты питания, и эта тема постоянно звучит в их воспоминаниях.

Параллельное существование многоуровневой системы сервиса, когда одновременно продолжали действовать постоянные дворы, трактиры и кабаки, а, с другой стороны, новые заведения, которые репрезентировали европейские стандарты, заставляло государство и городские власти предпринимать меры по упорядочиванию этих заведений. Например, в 1897 г. был упорядочен трактирный промысел (в связи с введением винной монополии). К началу XX столетия уже существовало целое законодательство, регулирующее подобные заведения. Подобные переплетения старого и нового наблюдались во всех сферах жизни города. Так, например, при наличии трамвая существовали конка, брички, появились автомобили и т.д. Улицы города освещались не только электрическими, но и газовыми и

керосиновими фонарями. И все же к Первой мировой войне Харьков, по признакам развития городских предприятий, уступал лишь Москве и Петербургу [1, с. 407].

Таким образом, подводя итоги, мы можем сделать вывод о том, что процесс превращения полуфеодальных сфер услуг Харькова в гостиничное хозяйство нового времени – это целая эпоха, охватывающая период с середины XIX – до начала XX столетия. Этот процесс первоначально носил стихийный («естественный») характер, а с конца XIX и особенно начала XX столетия все больше подвергался местному городскому и общеимперскому регулированию.

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Велихов Л.А. Основы городского хозяйства / Л.А. Велихов. – М.; Л., 1928. – 580 с.
2. Гутовский А.В. Жилищный вопрос в Харькове / А.В. Гутовский. – Х., 1918. – 24 с.
3. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К., 1991. – 224 с.
4. Утро.
5. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. – Т 1. – Х., 2010. – 540 с.
6. Харьков в зеркале мировой литературы. – Х., 2007. – 399 с.
7. Харьковские губернские ведомости.
8. Южный край.
9. Яновський Л. Харківський університет на початку свого існування (1805–1820) / Л. Яновський. – Х., 2004. – 508 с.

**І.Р. Куровська,**  
кандидат мистецтвознавства,  
РВНЗ «Кримський гуманітарний  
університет» (м. Ялта)

## **ТВОРЧІ ТА НАУКОВІ РЕГІОНАЛЬНІ ЗАХОДИ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА**

Входження України у світове співтовариство актуалізує проблему формування національної свідомості й самосвідомості кожного громадянина держави, сприяє гармонійному розвитку особистості на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей. Сформована національна свідомість кожного члена українського суспільства є пріоритетною умовою становлення нації на основі консолідації етнічних спільнот, на засадах поєднання доцентрових та відцентрових тенденцій культуротворчих процесів. Крим являє собою полікультурний регіон, у культурних традиціях якого кобзарське та бандурне мистецтво займає чільне місце.

Тому *актуальним* на сучасному етапі є проведення регіональних масових творчих та наукових заходів із метою відродження традицій українського народу, дослідження питань розвитку національної культури на базі, перш за все, вищих навчальних та мистецьких закладів. Наше дослідження простежує процес еволюції фестивальних та наукових заходів, скерованих на розвиток кобзарського та бандурного мистецтва не тільки Кримського регіону, але й України та діаспори.

Починаючи з 1992 р., в Криму (м. Ялта) регулярно відбуваються фестивалі кобзарського та бандурного мистецтва ім. М. Лисенка «Дзвени, бандуро!», організовані Кримським Республіканським Центром Народної творчості, Відділом культури Ялтинського міськвиконкому, а найбільше – завдяки ентузіазму, творчому натхненню Заслуженого працівника культури України, викладача

бандури РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» – О.Ф. Нирка (1926–2005) та його соратників. З кожним роком все більше учасників приймає гостинна, сонячна Ялта для участі у фестивалях бандурного мистецтва; географія мистецького заходу поширюється.

Найяскравішими були XV (2006) та XX (2011) ювілейні фестивалі. Їх окрасою стали такі колективи: Муніципальна капела бандуристів м. Івано-Франківськ (художній керівник та диригент Заслужений працівник культури України М. Шевченко, солістка – кандидат мистецтвознавства, доцент Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника В. Дутчак), Львівська капела хлопців-бандуристів «Гамалія» (художній керівник – відмінник освіти України Т. Шаленко), ансамбль бандуристок «Конвалія» (м. Харків, художній керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Н. Роман), Народна капела бандуристок ім. С. Руданського (м. Ялта, художній керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Кримського гуманітарного університету І. Шинтяпіна), дитячий ансамбль бандуристів «Зорепад» (м. Дніпропетровськ, художній керівник – Л. Гончаренко), капела бандуристок «Натхнення» (м. Чернігів, керівники – М. Суворова, О. Пінчук) та ін.

Обов'язковою формою роботи Кримського фестивалю кобзарського та бандурного мистецтва є науково-методична, дослідницька робота, яка має за мету поєднання виконавської майстерності з науковими розвідками щодо історії та перспектив розвитку кобзарства як унікального явища української культури. Семінари й «круглі столи», до яких залучаються науковці, діячі громадських організацій та установ, художні керівники колективів бандуристів розглядають складні процеси, які відбуваються в українській культурі.

Із 2004 до 2007 рр. куратором науково-методичної роботи Кобзарського фестивалю «Дзвени, бандуро!» була доцент Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника В.Г. Дутчак (м. Івано-Франківськ). У 2008 р. під час роботи фестивалю з доповіддю «Розвиток бандурного мистецтва в Україні» та майстер-класом для керівників творчих колективів виступила Заслужена артистка України, старший викладач музичного училища

Г.М. Топоровська (м. Рівне). Наукове підґрунтя фестивалю 2009 р. та 2013 р. створила Лауреат міжнародного конкурсу ім. Г. Хоткевича, мистецтвознавець І.М. Лісняк. Надзвичайно цікавим для керівників колективів, учасників кобзарського фестивалю та студентів-бандуристів університету був майстер-клас молодого виконавця, представниці Київської школи. М.В. Євгенєва, викладач інституту мистецтв Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка, Голова правління обласного осередку НСКУ, доповіла про сучасний стан мистецтва бандуристів Тернопільщини.

У червні 2005 р. О.Ф. Нирко започаткував проведення Першої науково-практичної конференції з питань генези мистецтва бандуристів на базі РВНЗ «Кримський гуманітарний університет». Дослідники п'ятиох країн (України, Росії, Польщі, Америки, Канади) зібрались задля обміну досвідом щодо питань термінології, історії, сучасних проблем мистецтва кобзарів та бандуристів: Б. Жеплинський (м. Львів, Україна), А. Горняткевич (м. Едмонтон, Канада), В. Дутчак (м. Івано-Франківськ, Україна), Лаура Семмес (м. Бонн, США), В. Мормель (м. Переяслав-Хмельницький, Україна), Т. Шаленко (м. Львів, Україна), Д. Ковальчук (м. Львів, Україна), Н. Барабаш (м. Кривий Ріг, Україна), С. Зозуля (м. Київ, Україна), Ольга та Богдан Попович (м. Перемишль, Польща) та ін.

Міжнародні науково-практичні конференції та семінари з питань розвитку кобзарського та бандурного мистецтва регулярно відбуваються на базі Кримського гуманітарного університету за тематикою: «Кобзарство – в історії, літературі, культурі та народному епосі» (2005); Наукові читання 2006 року, присвячені 80-річчю від дня народження Заслуженого працівника культури України О.Ф. Нирка (1926-2005); «Українське кобзарство – історія та сучасність» (2006, 2007); «Українське кобзарство – історія, сучасність та перспективи» (2009, 2011).

Науково-практичні заходи супроводжують концерти, майстер-класи, лекції-концерти, під час яких свої творчі досягнення представляють солісти, колективи бандуристів та виконавці на старовинних українських інструментах: В. Мішалов, Ю. Китастих, Ю. Фединський, Т. Лазуркевич, В. Дутчак, В. Мороз, кuartет «Львів'янки», ансамбль

старовинної музики «Чарівний спів», капела бандуристок ім. С. Руданського, яка визначає рівень професійності серед колективів бандуристів Криму.

Травень 2013 року виявився плідним для української культури Кримської Ялти. 10 травня відкрився ХХІ Всеукраїнський фестиваль бандурного мистецтва «Дзвени, бандуро!» імені О. Нирка. Організатори окреслили ціль і основні завдання фестивалю: відродження, збереження та розвиток духовних традицій українського народу; популяризація українського народного музичного інструменту бандура в Україні та за її межами; підвищення рівня виконавської майстерності солістів-бандуристів та виконавських колективів, духовного збагачення мешканців та гостей курорту.

Урочистим та хвилюючим було відкриття нової експозиції «Музею кобзарства Криму та Кубані ім. Олексія Нирка» 24 травня 2013 р. Під срібний дзвін бандур до музею завітали гості: члени ректорату Кримського гуманітарного університету, викладачі, студенти, представники громадськості Ялти. Натхненною промовою розпочав захід ректор РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» професор О.В. Глузман. Із словами вітання та побажання плідної культурно-освітньої, наукової діяльності щодо вивчення спадку О.Ф. Нирка виступила доктор філологічних наук С.О. Кочерга, директор Музею Лесі Українки О. Вісич, керівник проекту – Заслужений художник України С. Мілокумов. Огляд експозиції зробила кандидат мистецтвознавства І.Р. Куровська. Лунала українська пісня у виконанні Народної капели бандуристок ім. С. Руданського (художній керівник – кандидат педагогічних наук І.В. Шинтяпіна), українське поетичне слово читали студенти кафедри української філології.

Таким чином, продовження справи та використання спадщини видатного кримського педагога-бандуриста, дослідника та громадського діяча Олексія Нирка слугуватиме вихованню національної свідомості та самосвідомості молодого покоління у сучасних складних соціальних умовах.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Жеплинський Б. Кобзарськими стежинами / Б. Жеплинський. – Львів, 2002. – 278 с.
2. Кемпа В.В. Культура регіону і музейні колекції // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 23. – Ч. 2. – С. 130-131.
3. Куровська І.Р. Сучасний стан виконавства та наукових досліджень кобзарства Криму / І.Р. Куровська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство [зб. наук. статей]. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатський університет ім. В.Стефаника, 2010. – Вип. 19-20. – С. 278-284.
4. Кушпет В. Духовність – основа кобзарства / В. Кушпет // Бандура. – 1998. – № 63-64. – С. 45-47.

**І.О. Ларіна**

кандидат педагогічних наук, доцент  
Харківського національного педагогічного  
університету імені Г. С. Сковороди

## **РОЛЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ П. ІВАНОВА В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ**

Одним із показників освіченості та інтелігентності людини є знання історії та своєрідності усної творчості своєї малої батьківщини. Загальні завдання навчання та виховання не можуть вирішуватись поза змістом тої національної культури, народних традицій, що століттями створювалися народом, чий менталітет на даній території був пріоритетним. Засвоєння національно-регіональної культурної спадщини повинно бути складовою частиною змісту вищої педагогічної освіти і бути спрямованим на ознайомлення студентів з основами національної культури корінного населення, мови, виховання толерантності та формування міжкультурних комунікацій. Тому особливий інтерес набувають фольклорно-етнографічні матеріали відомого етнографа Слобожанщини – Петра Іванова. Важливо зазначити, що дбайливо зібрані Івановим прикмети, повір'я, легенди, перекази, ігри, казки, відображуючи світогляд мешканців краю, мають унікальний характер та яскраво відбивають світогляд мешканців краю.

У фольклорних зібраннях Петра Іванова майбутні вихователі знайдуть цікавий матеріал про річне коло свят, дні тижня, а також багато дитячих ігор. Тут подано увесь комплекс фольклорних творів, які звучали під час вечорниць, косовиць, колядування. Також, у зібранні подано опис процесу свят із легендами, розповідями, прикметами та виготовленням святкової їжі. Завдяки цьому безцінному матеріалу у майбутнього вихователя з'явиться можливість занурити дошкільнят в історію та міфологію повсякденності, викликати у них відчуття ритму сільського буття.

Слід підкреслити, що поняття свята, за Петром Івановим, тісно пов'язане з господарською діяльністю селянина. Саме у цей час відбувається безліч магічних дій, спрямованих на зростання добробуту, а також дій, значна частина яких стосується майбутнього врожаю, приплоду худоби тощо. Отже, студенти, а також у майбутньому і діти, їхні учні, набувають можливості одержати елементарні знання про ведення господарства, домашнього бюджету, про сімейні традиції людей, які мешкали у рідному краї в минулому. Таким чином, організація та проведення народних свят у дитячому садку засобами цих фольклорних матеріалів безумовно дасть позитивний результат: посилить емоційний стан дошкільників та підвищить пізнавальний інтерес до колишнього селянського життя Слобожанщини.

Необхідно зазначити, що не всі жанри фольклору зрозумілі для дітей-дошкільнят. Тому використовувати їх слід доцільно, орієнтуючись на програмний матеріал, із відповідною наочністю та словесним підтвердженням.

Важливо у процесі навчання майбутніх вихователів прийомам виховання дошкільників засобами фольклору орієнтувати студентів на створення у дитячих закладах фольклорних куточків або музеїв, де можуть бути зібрані стародавні речі з рідних селищ, на залучення батьків, бабусь та дідусів до спільної праці з пошуку джерел народної мудрості: звичаїв, прикмет, пісень, легенд тощо. Безумовно, ці прийоми призведуть до успіху в справі виховання у майбутньому поважних до людства, доброзичливих, люблячих життя людей, тому що все починається з родини.

Отже, етнопедагогіка, зокрема її національно-регіональна спадщина, що зібрана відомим фольклористом регіону Петром Івановим, має стати важливою частиною підготовки дошкільних працівників, бо залучення дитини саме у період дошкільного дитинства до загальних і етнокультурних цінностей сприяє цілісному розвитку особистості, формуванню активного суб'єкта діяльності й спілкування.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Іванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / Упорядкування та передмова М.М. Красикова. – Харків: Майдан, 2007. – XLIII, 216, X, – 58 с.
2. Бісикало С.П. Український фольклор. – К., 1978.
3. Ступак Ю.П. Виховне значення фольклору. – К., 1960.

---

**В.А. Личковах,**  
заслужений працівник освіти України,  
доктор філософських наук,  
професор кафедри філософії та гуманітарних дисциплін  
Чернігівського державного технологічного університету

## **КУЛЬТУРОЛОГІЧНА РЕГІОНІКА В МИСТЕЦЬКИХ І ТУРИСТИЧНИХ ПРОЕКТАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ**

Наш видатний земляк Пантелеймон Куліш пророче наголошував, що без національної культури неможлива й елементарна форма державності. Разом з іншими національними геніями він заклав культурні підвалини нації- і державотворення, виходу України на європейську і світову арену історичного життя. Сучасний процес державотворення спирається на культурософію національної ідеї, соборності, регіонального розвитку української держави. Все більшого значення набуває відродження духовності, модернізація традицій, зміцнення чуття «малої Батьківщини». В усіх регіонах формується національна еліта, котра успадковує духовні цінності свого краю, представляє неповторні риси українських земель у розмаїтому сузір'ї українського небосхилу.

Чернігівщина – «джерельна», «колискова» земля України від часів Київської Русі до Гетьманства й національно-визвольних змагань. Славні імена Мстислава

Хороброго і Антонія Печерського, Святих Михайла та Федора, гетьмана Кирила Розумовського, культурників П. Куліша і М. Коцюбинського пов'язані з яскравими подіями в історії України, започатковують когорту видатних земляків Сіверянського краю. Вихідці з Чернігово-Сіверщини відомі в усій Україні, а часто – і за її межами. Політики, вчені, митці і спортсмени, народжені й виховані Придеснянським краєм, творять українську культуру, а відтак і – державність.

Сьогодні прийшов час «мислити глобально, діяти локально». Успішне державотворення інтегрується з ефективною регіональною політикою, котра потребує сучасних ідей, потужних творчих потенціалів, сильних духом людей. І тут на чолі соціокультурного поступу краю можуть стати наші славні земляки, представники національної еліти. Їхні знання, досвід, авторитет сприятиме не лише загальноукраїнській ідеї, а й розквіту рідної української землі, поверненню батьківської слави.

У зв'язку із святкуванням 1100-ліття першої писемної згадки про Чернігів необхідно згуртувати наших відомих земляків навколо ідеї відродження древньої слави міста, його сучасної європейської трансформації. Серед різноманітних заходів вже відбулось і відкриття в міській галереї сучасного мистецтва «Пласт-Арт» своєрідної виставки, на якій органічно сполучилась духовна історія й культурне майбуття Чернігівщини. Живописні портрети знаних чернігівців доповнилися мистецькими проектами монументального увічнення важливих історичних подій і культурних пам'яток нашого краю.

Когорту світової слави України складають святі та архієпископи, політичні та військові діячі, науковці та митці, спортсмени і винахідники, що прославились як на Батьківщині, так і в діаспорі. Задум був підтриманий громадськістю, художниками, і в Українському Домі з успіхом пройшла презентація цього всеукраїнського проекту.

Наразі, в галереї «Пласт-Арт» були представлені портрети видатних чернігівців, які написані як місцевими художниками, так і митцями з інших регіонів України. Жанр історичного портрета досить складний, потребує не лише

живописної майстерності, але й ґрунтовних культурологічних знань. Портретна схожість має поглиблюватись психологічною характеристикою, відчуттям епохи, культурно-історичної аури відтворених персонажів. Біографічні факти і соціальне значення зображених осіб вимагають, з одного боку, деталізації образу, а з іншого, – його художнього узагальнення, навіть символізації. Характерно, що низка художників для цього звертається до досвіду української барокової «парсуни», використовує іконографічні чи фотографічні зображення. Композиція, стилістика, колористика портретів часто наслідує кращі традиції українського портретного живопису. Чернігівські художники представлені на виставці роботами Є. Кріпа, Т. Дєдової, В. Матвейцева.

Портретна галерея чернігівської слави переходить в експозицію культурно-мистецьких проєктів історичних пам'яток Чернігівщини. «Парад проєктів» охоплює найвизначніші місця, події і персоналії Сіверського краю, які ще й досі не знайшли свого гідного меморіального утвердження. Духовна цінність історичної пам'яті має неабияке національне й соціально-виховне значення, визначає культурне обличчя майбуття. Тому представлені проєкти мають не лише естетичний, а й глибокий евристичний, культуротворчий сенс.

В експозиції культурно-мистецьких проєктів відтворюється фактично вся історія Чернігово-Сіверщини – від часів Київської Русі до ХХ століття в її «знакових» подіях і образах. Як духовна «сигнатура» міста Чернігова, що доповнює ідею Спаса, постає проєкт пам'ятника Святим Михайлу та Федору. Наші земляки уславились у ХІІІ столітті жертвним подвигом в ім'я християнської віри й були канонізовані православною Церквою, їхні святі імена символізують вірність народові, вірі, державі. Проєкт пам'ятника (арх. Анатолій Гайдамака) включає до себе і меморіальний зал, присвячений славним сторінкам чернігівської історії.

Героїчний дух Київської Русі присутній і в проєкті відродження Любеча як княжого града. Старовинне українське місто посідало важливе місце на шляху «із варяг у греки», виконуючи функції захисту Дніпра на північ від

Києва. Саме тут у кінці XI століття проходив з'їзд руських князів, що заклав нову структуру киеворуської держави. Передбачається відновлення княжого замку на високих дніпровських кручах із характерною для староукраїнського ландшафту єдністю архітектурно-природного середовища. Пам'ятник з'їзду князів вже встановлений до 900-річчя його проведення (скульптор Геннадій Єршов).

Трагічна сторінка історії України – загибель Батурина на початку XVIII століття – презентується в проекті реставрації бувшої Гетьманської столиці. Крім пам'ятного хреста, встановленого на місці могил загиблих батуринців, робиться повна реконструкція гетьманського палацу, що належав Кирилові Розумовському. Весь Батурин, по суті, перетворюється в меморіальний комплекс, що символізує відродження духу української історії. А місто, що ожило як птиця-Фенікс із попелу, стає містом-пам'ятником.

А ось ще один проект, пов'язаний з останнім гетьманом Лівобережної України.

... Історія стоїть біля дороги  
І дивиться: хто їде по соші?  
Йде черета, туман взяла на роги.  
А он село, що зветься Лемеші...  
(Ліна Костенко)

Так, саме тут, на київській трасі, неподалік від Козельця, у Лемешах знаходиться родинний маєток Розумовських. Залишилася церква, яку зводила графиня Розумовська, ну, і, звичайно, народна пам'ять про славний рід. У проекті створення музею родини Розумовських (арх. Анатолій Гайдамака) передбачається встановлення цілого комплексу споруд із козакою левадою. Садиба-музей буде відтворювати дух українського обійстя кінця XVIII століття, стане символом української історії, культури, меценатства. Наші славні земляки Розумовські гідно представляють добу українського Бароко, поєднання європейських культурних цінностей із народними традиціями. Про це промовисто говорить храм Різдва Богородиці в Козельці, що може входити в єдиний комплекс із музеєм у Лемешах.

Прикладом реалізації культурно-мистецького проекту слугує експозиція, присвячена музею Пантелеймона Куліша. На хуторі Мотронівка під Борзною вже відновлена садиба

видатного мислителя і письменника, його скромна могила з капличкою обіч. Хата, її інтер'єри, будівлі обійся відтворюють типовий український хутір кінця XIX століття, дух «хутірської філософії та поезії», що так полюбляв наш земляк, «другий Тарас» України. Музейні експонати розкривають культурницькі й народницькі прагнення Пантелеймона Куліша, його національні й просвітницькі ідеали. Біля будинку-музею встановлений єдиний в Україні пам'ятник П. Кулішу (скульптор А. Гайдамака), разом із садибою складаючи місце поклоніння генієві українського слова.

Так само «святим місцем» може стати і музей-садиба Миколи Костомарова в селі Дідовці Прилуцького району. Народжений на Чернігівщині, він разом із П. Кулішем, Т. Шевченком та іншими просвітянами створив Кирило-Мефодіївське братство, спрямоване на суверенізацію українського народу. Саме М. Костомарову належить програмний документ Братства – «Книга буття українського народу», що розкриває історичні та релігійні підвалини самоусвідомлення української нації, її окремішності та неповторності серед інших слов'янських народів. Музей-садиба видатного українського вченого і патріота може донести до наших сучасників світоглядне багатство українофільських ідей, актуалізувати духовну спадщину Миколи Костомарова та інших «братчиків» у сучасній геополітичній та соціокультурній ситуації.

Вся Україна вже знає пам'ятник Героям Крут, встановлений на місці боїв у 1918 році. Стилізована колона Київського університету нагадує про гімназистів і студентів – «300 українських спартанців» що загинули смертю хоробрих у нерівному бою з військами Муравйова. Проект меморіального комплексу пам'яті героїв передбачає створення музею крутійської трагедії, що буде розміщений у старовинних вагонах часів Громадянської війни. На місці знайденої могили юного українського патріота буде встановлений хрест, складений із залізничних рейок. Меморіал у Крутах стає священним місцем традиційних всеукраїнських зборів патріотів і державників.

На виставці експонувався і проект пам'ятника жертвам голодомору в Чернігові. Такі символи народної пам'яті

повинні бути в усіх регіонах України, бо мільйони безневинно знищених у 1933-1934 роках – то всеукраїнська трагедія. Чернігівщина теж постраждала від політики геноциду і забувати про це нащадкам страждальців не можна. Пам'ять про муки народні морально очищує й духовно підносить людину. Чернігівцям є що пам'ятати і кого поминати в ім'я вічного життя...

Потребує своєї реконструкції і улюблене місце відпочинку чернігівців – територія древнього Валу. Сакральний центр Чернігова з його соборами і музеями, гарматами і пам'ятником Тарасу Шевченку притягує до себе і місцевих жителів, і туристів. У представленому проекті планується створення єдиного історико-архітектурного і туристичного комплексу, що зробить відпочинок на Валі цікавим, присмним і корисним. Крім оновлення згаданих пам'яток і створення рекреаційних зон, планується відбудова корпусу чоловічої гімназії з подальшим розміщенням там археологічного музею. Таким чином, всі основні музеї міста, з бароковою будівлею Колегіуму, будуть зібрані на Валі, освяченому Спасо-Преображенським і Борисо-Глібським соборами. Сигнатура чернігівського Спаса одухотворить сприйняття минулого, переживання теперішнього, очікування майбутнього.

Майже всі ці культурно-мистецькі проекти розроблені Народним художником України А.В. Гайдамакою разом з художником-монументалістом, заслуженим діячем мистецтв Б.С. Дедовим. Архітектора і дизайнера об'єднують не лише спільні творчі плани, а й ще те, що вони – земляки-чернігівці. «Парад проектів» на виставці в галереї «Пласт-Арт» – достойна данина рідному містові, батьківській чернігівській землі.

Звичайно, представлені проекти не вичерпують всіх можливостей культурного поступу Чернігівщини через одухотворення історією і збагачення національної пам'яті. Цілком можливим є встановлення пам'ятників видатним землякам – педагогу Софії Русовій (скульптор – І. Пікуль), бджоляру Михайлу Прокоповичу (скульптор Г. Єршов). Невичерпними є традиційні для Чернігівщини теми Михайла Коцюбинського, Л. Ревуцького, Олександра Довженка. Науково і світоглядно ефективним може бути проведення

традиційних Кулішевих читань з філософії етнокультури та національної пам'яті на базі філологічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Виставка культурно-мистецьких проєктів у «Пласт-Арті» – подія не тільки регіонального, а й загальнонаціонального значення. Ідеї культурологічної регіоніки тут набули мистецького втілення. Портретна галерея видатних земляків, проєкти зміцнення духовної інфраструктури області мають величезний світоглядний і культуротворчий потенціал. Їхня реалізація безпосередньо вплине на інформаційно-пізнавальну і естетичну сфери суспільного життя, на розвиток туристичної галузі, освіти і культури регіону.

---

**О.В. Ліманська,**  
кандидат мистецтвознавства,  
доцент кафедри хореографії  
Харківського національного  
педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

## **ДО ВИВЧЕННЯ ОБРАЗНО-ПЛАСТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ СЛОБОЖАН**

У процесі вивчення елементів духовної культури Слобожанщини визначне місце посідає дослідження сімейних обрядів, зокрема поховальної обрядовості, яка визначається особливою консервативністю у зв'язку із сакральним ставленням до смерті. У традиційній поховальній обрядовості слобожан християнські звичаї тісно переплелися з давніми слов'янськими похоронними ритуалами. Більшість звичаїв та обрядів безрелігійного характеру була спрямована на співчуття і допомогу родині небіжчика, а також на виявлення почуття поваги до покійника як члена громади (турбота про тіло і душу померлого). Християнство ж підмінило східнослов'янські уявлення про духовну суть людини одним поняттям – «душа», так відбувся синтез язичницького та християнського світоглядів.

Слід зазначити, що довгий час була відсутня система спеціального збору та опрацювання матеріалу з поховань, хоча окремі відомості про похорон можна зустріти у слов'янських літописах. Висвітлення поховально-поминальної обрядовості слобожан втілювалось, починаючи з середини XIX ст., у працях О. Терещенка, П. Куліша, А. Котляревського, П. Іванова, В. Іванова, М. Сумцова, В. Зеленіна та ін. Видатний український письменник Г. Квітка – Основ'яненко у своїх творах описав похорон молодої дівчини та парубка – ченця. Процес накопичення фактичного матеріалу тривав до 30-40-х рр. XX ст. Обряди родинного циклу посідають чільне місце у дослідженнях

сучасних науковців (Г. Захарченко, В. Скуратівський, В. Світельська, К. Кутельмах, С. Ульяновська та ін.).

Особливо слід відзначити дисертаційне дослідження В. Сушко, в якому розглянуто світоглядні засади атрибутики, регіональні та локальні особливості поховально-поминальної звичаєвості українців Слобожанщини.

Ще до початку ХХ ст. у свідомості наших предків існувало уявлення про людину як єдність однієї фізичної та двох духовних сутностей («душа» і «дух», який залишається на землі для покровительства нащадкам) [7], саме це породжувало людську віру в безсмертя. Тому кожна дія в процесі поховання померлого має магічне значення і виконується суворо за регламентом, встановленим народною традицією. Всі дії, покликані забезпечити порядок співіснування двох світів – світу живих і мертвих, можна поділити на: забезпечення успішного переходу «душі» покійного на той світ (світ предків); охорона рідних, господарства, членів громади від шкідливого впливу «духу» мерця [7, с. 35].

За православною догматикою тіло сприймається як місце перебування душі, яку людина отримує при народженні, душа – чиста, тому є носієм всього праведного. Завданням людини на цьому світі є боротьба з тілесним заради духовного [5, с. 48].

Разом із душею народ виділяв Долю, яка існує в трьох видах: Божа Доля; материнська доля (дає матір); батьківська доля (дає батько). Саме таке уявлення про Долю та те, що Долею людини управляє якась вища сила є дуже поширеним серед слобожан, як зазначав О. Потебня.

У традиційному світогляді смерть сприймалася як розлучення душі із тілом. Смерть також є персонажем української демонології, яка за свідченням багатьох дослідників (І. Манжура, В. Бойко, М. Зінчук, С. Зварич та ін.) часто зображується з косою. Смерть – жіноча особа старшого віку, яка наділяється відповідними атрибутами (коса, лопата, труна тощо). Смерть, як стверджує дослідниця В. Сушко «...косою розрізає нитку життя людини і виступає істотою, що й виконує перехід особи з одного світу в інший» [5, с. 70].

Цікаво, що жахливий образ смерті сформувався в період послаблення християнської віри для підтримки духовного тремтіння перед смертю. Причому духовенство для цього використовувало різні види мистецтва – поезію, живопис, навіть танець. З цього приводу згадується відомий середньовічний «танець Смерті», метою якого є доказ неминучості смерті та безсмертя душі. Цей похмурий танець мав характер руху за колом, зімкнутого або роз'єданого хороводу [8, с. 300]. Смерть – головна діюча особа, яка запрошує на танець всіх без виключення й не зважаючи на чини та соціальні стани, символізуючи тим самим свою зверхність.

Поховання за народної традицією супроводжувалися голосінням, в яких виливалася туга з приводу смерті близької людини, оплакувалася й родина покійного. Але дозвіл рідним плакати у слобожан, як свідчить В. Сушко, обмежується за характером та часом (винос тіла з хати, зупинки траурної ходи, спускання домовини у яму) [5, с. 47].

Здавна поховання християн супроводжувалось причитаннями й сумним співом жінок, які ще й били себе у груди. Так Євсей Кесарійський описує цей обряд: «Все навколо сповнилось звуками причитань; на кожній вулиці, майдані й дорозі не було нічого, окрім плачу зі звичайними авлосами та биттям у груди (Церковна історія X 3, 3) [2, с. 64]. І це свідчення не є одиничним, тобто поховальні обряди були пов'язані з такими характерними рухами.

Разом із тим, в традиції українців існували ігри при покійнику, зміст яких поступово змінювався, але головне завдання полягало в тому, щоб полегшити рідним і близьким переживання тяжкого горя. На жаль, немає достовірних відомостей про побутування таких ігор на теренах Слобожанщини [5]. Ігри при покійнику можна розподілити на весільні та соціально-побутові (за О.М. Кравець). Але перші спогади про погребальні ігри можна знайти у Євангелії від Матфея.

Так, історик А. Котляревський відмічав, що не завжди поховальні звичаї «мають похмурий траурний характер... вони не виключають свого роду похмурих веселощів» [4, с. 140].

Згодом сам поховальний ритуал трансформувався в обрядову гру, в якій замість покійника виступав його двійник. Це було або опудало, або хтось з учасників похорону. «Роблять опудало, – описував подібну гру М. Костомаров, – кладуть на землю, співають над ним сумні пісні, потім погребують, і завжди закінчують обряд веселими піснями й галасливою радістю» [3, с. 51].

Такі ритуали виникають як слідство втрати одного з членів громади, що є великим потрясінням для всіх, відбувається заміна реальної людини на символічну. Відголоски поховальної обрядовості зустрічаємо в обрядах календарного циклу та весільних звичаях Слобожан.

«Основа поховальних обрядів – це відношення між поколіннями», – стверджує дослідник слов'янських стародавностей С. Токарев [6, с. 45]. Це особливо актуально у сучасних умовах, коли в Україні відбувається відродження народних християнських звичаїв та обрядів, що пов'язані з народженням і смертю людини, створенням сім'ї, вихованням наступних поколінь. Важливо, щоб у кожному етнографічному регіоні дотримувалися і передавали з покоління в покоління свої традиції, які творять самотність українців.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Баканурський А.Г. Життя як гра та вистава (Дослідження у трьох актах із прологом та епілогом): Монографія. / Баканурський А.Г. – Одеса: Астропринт, 2001. – 256 с.
2. Герцман Е.В. Гимн у истоков Нового Завета: Беседы о музыкальной жизни ранних христианских общин. / Герцман Е.В. – М.: Музыка, 1996. – 288 с.
3. Костомаров Н.И. Славянская мифология. – К., 1847.
4. Котляревский А.А. О погребальных обрядах языческих славян. – М., 1868.
5. Сушко В.А. Життя нескінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХХ-ХХІ ст.: Монографія / В.А. Сушко. – Х.: ОВІС, 2012. – 234 с.
6. Токарев С.А. Погребальные обряды, их смысл и происхождение // Этнографическое обозрение, 1999. – № 5. – С.42-47.

7. Ульяновська С.В. Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості // Народна творчість та етнографія, 1989. – № 3. – С. 34-40.

8. Худеков С.Н. Искусство танца: История. Культура. Ритуал / Худеков С.Н. – М.: Эксмо, 2010. – 544 с.

---

**Ю.І. Лошков,**  
доктор мистецтвознавства,  
професор кафедри народних інструментів  
Харківської державної академії культури

## **ФЕСТИВАЛЬНО-КОНКУРСНІ ЗАХОДИ В КУЛЬТУРІ МІСТА**

Як поняття, музична культура міста включає широкий спектр форм і способів музичної діяльності в просторі історико-культурних та соціально-політичних пріоритетів країни, в межах якої знаходиться, функціонує та має свій статус певне місто. Зокрема, державна незалежність України впливає нині на всю систему організації та специфіки вітчизняної професійної музичної діяльності, яка притаманна здебільшого міській культурі.

Ця ситуація чітко простежується на прикладі фестивалів і конкурсів. Отримання Україною незалежності в 1991 р. сприяло активізації в країні фестивально-конкурсного руху як форми самоідентифікації мистецьких сил у державному контексті. Наприклад, джазовий фестиваль «Джаз на Дніпрі» (Дніпропетровськ) проводиться з 1968 р. та до 1990 р. мав статус всесоюзного. Відновлення форуму в 1999 р., за ініціативи джазового піаніста Андрія Кондакова, ознаменувало вихід фестивалю на міжнародний рівень [1]. Подібна доля і в донецького джазового фестивалю «Do#Dж», який був організований в 1969 р. міським комітетом комсомолу. В такому форматі захід проіснував до

середини 1980-х рр. та був відновлений в 2001 р., отримавши статус міжнародного [2].

Кожен фестиваль безпосередньо асоціюється, а часто просто отожднюється з конкретним містом. В свою чергу, рівень фестивалю або конкурсу сприяє створенню позитивного іміджу міста в світовій культурі та часто, завдяки цьому, дозволяє вирішувати визначні для загального функціонування міста питання. Стосовно цього Ю. Чекан, розповідаючи про відомий та престижний одеський фестиваль, зауважував: «...коли Одеса п'ять разів поспіль проводить «Два дні та дві ночі» – вона, як і кожний, хто прямо чи непрямо причетний до цієї акції, стверджується в думці інших, як респектабельний, стабільний, надійний учасник світових зв'язків – і не тільки авангардно-культурних, але й економічно-торгівельних» [3].

Багато спільного з фестивалями мають конкурси, як змагання, що дають змогу виявити найбільш гідних із його учасників музикантів-виконавців або найкращі музичні зразки із тих, що надіслані на огляд. Організація та проведення конкурсу міжнародного рівня в певній галузі музичної творчості, зокрема, свідчить про те, що місто, у якому проходить цей престижний захід, має достатній професійний та організаційний потенціал у цій мистецькій галузі та всі умови для оцінювання художнього рівня запропонованого музичного витвору.

Разом із тим, за присутності всіх означених складових, конкретний конкурс або фестиваль також виходить на певний рівень визнання. Тобто, організатори конкретних мистецьких заходів самою ініціативою його проведення декларують наявність у місті високопрофесійних фахівців, зацікавленої публіки, відповідних приміщень або концертних майданчиків, обладнаних необхідною сучасною апаратурою, закладів готельного типу із задовільними для відпочинку умовами. Підтримка керівних органів міста декларується офіційними документами, що підтверджують статус культурного заходу (фестивалю або конкурсу) на міжнародному рівні, а його визнання та популярність сприяють формуванню позитивного іміджу міста та країни в світі.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Кізлова О: «Свінг по-дніпропетровськи» / Ольга Кізлова. – День. – 2004. – № 196. – 29 жовтня.
2. «Цей ДоДж надовго...». – Зеркало недели. – 2008. – № 16 (695). – 26 апреля-16 мая.
3. Чекан Ю. Королевство кривых зеркал, или фестивальная карта Украины / Ю. Чекан. – <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/301/27784/>.

---

**Л.Ю. Мельничук,**  
кандидат мистецтвознавства,  
старший викладач  
Харківської державної академії дизайну і мистецтв

## ТРАДИЦІЇ МИСТЕЦЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА СЛОБОЖАНЩИНИ

Мистецькі музеї та галереї і в сучасному світі продовжують виконувати свою головну функцію: збереження, вивчення та експонування творів і пам'яток мистецтва. При цьому самі вони є також частиною традиційної культури.

Перші мистецькі музеї формуються в нашому регіоні в XIX ст. За університетським Статутом 1835 р. передбачалося створення обов'язкового навчально-допоміжного закладу – музею красних мистецтв. Утім ще задовго до започаткування такої установи в Харківському університеті було закладено її фундамент. Відбулося це стараннями ініціатора та засновника університету Василя Каразіна. За його задумом університет на Слобожанщині мав бути не тільки центром науки й освіти, а також мистецтва. Напередодні відкриття університету В. Каразін придбав у С.-Петербурзі цінну колекцію графічних творів західноєвропейських художників у літературознавця та бібліографа Фрідріха Аделунга, яка

містила близько 2,5 тис. естампів та оригінальних рисунків відомих західноєвропейських майстрів, з-поміж того гравюри німецького художника епохи Відродження Альбрехта Дюрера. Це була перша мистецька колекція на Слобожанщині, що належала державній установі і мала суспільне значення.

Утім власні традиції збирання творів мистецтва започатковуються на Слобожанщині ще у XVIII ст. У джерелах згадуються колекції просвітника, літератора, архітектора-аматора Олександра Паліцина; сенатора, Харківського губернського предводителя дворянства Андрія Квітки (брата українського письменника Г. Квітки-Основ'яненка), згодом примножена його сином В. Квіткою, слобожанського землевласника Михайла Камбурля, курського, згодом волинського генерал-губернатора.

XIX ст. заклало нові традиції: університетський музей поповнюється пожертвуваннями вихованців університету Івана Бецького, Аркадія Алфьорова, Апполона Матушинського.

Видавець одного з перших українських літературних альманахів «Молодик» І. Бецький з 1844 р. виїхавши на лікування до Італії, присвятив весь час улюбленій справі – збиранню творів мистецтва. Колекція його – 543 твори італійських майстрів XVI–XVIII ст. – надійшла до університету протягом 1856–1858 рр. Краші 170 робіт колекції Бецького склали першу Картинну галерею у Харкові, створену 1859 року при університеті.

1861 року Кабінет красних мистецтв (такий статус до цього часу мало університетське зібрання творів мистецтва) офіційно отримав статус Музею, окремий будинок і став відкритим для публіки. Завідування музеєм передали професорам історико-філологічного факультету університету. У різні роки його очолювали – О. Потебня, М. Сумцов, Є. Редін, Ф. Шміт та ін.

1873 року музей університету отримав цінну колекцію Аркадія Алфьорова, дослідника гравюри і колекціонера. «Добрый пример находит себе подражателей. И доброе дело, сделанное музеем И.Е. Бецким ... нашло подражание в лице другого воспитанника университета – А.Н. Алфорова» [4, с. 99]. За його заповітом надійшло 50 живописних картин

нідерландських та голландських художників XVII ст., 421 аркуш оригінальної графіки: акварель, рисунок голландської, фламандської, італійської шкіл, близько 3000 гравюр і чотири картини І. Айвазовського.

1886 року університету була передана бібліотека та мистецька колекція відомого художнього критика Аполлона Матушинського, що складалася із гравюр сучасних зарубіжних художників, декількох цінних живописних полотен, акварелі та скульптури. Це пожертвування було третім значним дарунком університету від колишнього вихованця. Воно в основному завершило формування університетського музею як колекції західноєвропейського мистецтва. У той же час Матушинський входив до ініціативної групи зі створення в Харкові художньо-промисловий музею, який мав презентувати різні промисли та мистецтво місцевих художників. Музей було засновано 1886 р.

Із останньої чверті XIX ст., окрім дворянства (Капністи, Б. Філонов, В. Анненкова), до колекціонерства на Слобожанщині долучаються представники торговельно-промислового капіталу (П. Харитоненко), інтелігенція, зокрема художники (О. Красовський, С. Васильківський, П. Мартинович, Є. Агафонов, Ю. Бразоль-Леонтьєва). У цей час до кола захоплень колекціонерів потрапляє вітчизняне мистецтво, що було пов'язано з процесами національно-культурного відродження в Україні.

У період визвольних змагань в Україні 1917–1920 рр. неоднозначно оцінюється реквізиція й націоналізація творів мистецтва [3]. Утім, попри всі негативні моменти, націоналізація сприяла захистові колекцій від розорення або й повного фізичного руйнування. Характерні для перших післяреволюційних років нищення класово ворожої дворянської культури, майна, художніх цінностей, руйнування садиб, – були припинені взяттям їх під державну охорону.

Як зазначав Ф. Шміт, відомий український мистецтвознавець, який очолював у Харкові роботу з порятунку творів мистецтва: «Работа эта... требовала прямо-таки нечеловеческих усилий... очень часто не хватало самых необходимых сколько-нибудь подготовленных работников.

Особые «эmissары», вооруженные только ширококвещательными мандатами, предпринимали далекие путешествия, несмотря на расстройство железных дорог, голод, на тиф, на полное отсутствие самой элементарной безопасности, бывали повсюду, брали на учет, выдавали охранные грамоты, приказывали и распоряжались, просили и уговаривали, свозили вещи из наиболее угрожаемых местностей в города, устраивали самозванные музеи...» [5, с. 46].

Твори з націоналізованих на межі 20-х рр. ХХ ст. приватних колекцій Слобідської України значно поповнили фонди існуючих і стали основою багатьох заснованих у цей час музеїв. Унаслідок численних музейних реорганізацій у Харкові твори з мистецьких колекцій П. Харитоненка, Капністів, Б. Філонова, О. Красовського та інших розподілялися поміж Центральним художньо-історичним (1920-1922), Церковно-історичним (1920-1922), Всеукраїнським соціальним ім. Артема (1922-1934), Українського мистецтва (1922-1934), Державним художньо-історичним (1927-1934) музеями. А ще до Харкова надійшли окремі твори чи колекції з інших регіонів: Л. Жемчужникова, А.-М. Собанського, В. та Б. Ханенків, О.-Г. Гансена. У 1934 р. всі музейні мистецькі колекції були об'єднані в новоствореній Українській картинній галереї.

Твори із зібрань О.-Г. Гансена, Глинки, Голіциних, Прянишникова, Харитоненків, Апраксиних, М. Алфьорової, Н. Кондратьєва стали основою музейного зібрання Сумського художньо-історичного музею, відкритого 1920 р. У Лебедині на основі націоналізованих колекцій Капністів, Ю. Бразоль-Леонтьєвої, О. Красовського, Хрущових 1919 р. було засновано історико-краєзнавчий музей ім. Т. Шевченка.

За радянських часів, коли практично були втрачені широкі можливості створення колекцій, на Слобожанщині колекціонерська діяльність відбувалася, в основному, в Харкові. Колекціонери П. Гурвиць, М. Фрадкін, Г. Крігер, К. Шпектор, О. Підкопай, С. Давидов подібні між собою тим, що збирання було для них не лише метою, але й, можливо, прагненням долучитися до безсмертних справ через пожертвування власних колекцій суспільству.

Маючи досить скромні матеріальні статки, але великий потяг до мистецтва і знань, нерідко керуючись професійними інтересами, вони являли собою тип збирачів-подвижників ХХ ст., що зберегли традиції колекціонування на Слобожанщині. Для їхніх колекцій характерна наявність різних щодо якості, за тематикою й художніми стилями творів переважно вітчизняних художників, зокрема місцевих. Велику увагу збирачів привертало декоративно-прикладне мистецтво. Зібравши значні колекції творів мистецтва, П. Гурвиць, М. Фрадкін, Г. Крігер, К. Шпектор, О. Підкопай подарували власні зібрання Харківському художньому музею.

Окремого слова заслуговує подвижницька діяльність сучасного харківського колекціонера Іллі Лучковського, котрий не лише сформував надзвичайно цінну колекцію творів вітчизняного мистецтва ХХ ст., у складі якої багато творів невизнаних і невідомих за радянських часів митців, а й виступив ініціатором із проведення наукових конференцій, обговорень в пресі, присвячених темі колекціонерської діяльності. І. Лучковський став ініціатором створення Музею приватних колекцій на Слобожанщині [1]. Такий музей передбачає збереження цілісності приватних мистецьких збірок і можливість долучитися новим поколінням колекціонерів до традицій служіння суспільству.

Традиції співпраці з художніми музеями підтримують сучасні інституції, що працюють у сфері благодійництва та меценатства, як, наприклад, Міжнародний благодійний фонд О. Фельдмана, який не тільки організує спільні з музеями виставкові проекти, друкування мистецьких видань, але й дарує твори музеям. За останні роки від фонду до Харківського художнього музею надійшло 76 зразків японського мистецтва (нецке, окімоно, цуба, кольорові ксилографії), графічні твори Пабло Пікассо, Марка Шагала, Віктора Вазареллі, Хоана Міро тощо.

Отже, вивчення мистецького музейництва Слобожанщини, що є щільно пов'язаним із колекціонуванням творів мистецтва, має важливе значення для розширення уявлень про багаті традиції розвитку культури в регіоні. На сьогодні вже зібраний досить значущий матеріал, який може допомогти звернути увагу не

лише фахівців, а й пересічних громадян на імена тих, завдяки чиїм діям існують мистецькі музейні зібрання Слобожанщини.

Особливе значення слід приділити дослідженню та презентуванню приватних мистецьких колекцій, націоналізованих на межі 20-х років ХХ ст., що нині зберігаються у музейних зібраннях – це одна з найцікавіших, але ще маловивчених сторінок [2]. Поміж можливих кроків у цьому напрямку – проведення слобожанськими художніми музеями спільних виставок, які будуть презентувати колекції якнайбільш повно (а особливо розпорошені поміж музеями націоналізовані зібрання); або створення нових екскурсійних маршрутів, які б об'єднали, наприклад, відвідування маєтку Павла Харитоненка «Наталіївка» і ознайомлення з творами з його колекції у зібранні Харківського художнього музею.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Лучковский И.Я. Истоки коллекции // Роль приватних колекцій у формуванні зібрань художніх музеїв: зб. ст. за матер. Міжн. наук.-практ. конф. – Харків, 11-12 бер. 2005 р. – Х., 2005. – С. 12-18.
2. Мельничук Л.Ю. Націоналізовані приватні мистецькі колекції: завдання та проблеми дослідників // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології / Ін-т проблем сучасн. мист-ва Акад. мист.-в України. – К., 2008. – Вип. 5. – С. 123-132.
3. Мельничук Л.Ю. Націоналізація приватних колекцій на межі 20-х років ХХ ст.: руйнування чи збереження їх? // Художник у провінції : матер. Міжнар. наук. конф. (24-25 вер. 2009 р., м. Суми). – Суми, 2009. – С. 36-41.
4. Редин Е.К. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905): К истории университета // Записки Императорского Харьк. ун-та, 1904. – Х., 1904. – Кн. 3. – С. 43-106.
5. Шмит Ф.И. Музейное дело. Вопросы экспозиции / Ф.И. Шмит; Гос. ин-т истории искусств. – Л., 1929. – 248 с.

**М.М. Міщенко,**  
кандидат філософських наук,  
старший викладач кафедри етики,  
естетики та історії культури  
національного технічного університету  
«Харківський політехнічний інститут»

## **ХАРКІВ ЯК ТЕРИТОРІЯ КУЛЬТУРНОГО ПРИКОРДОННЯ: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Глобалізація – це сучасна форма міжнародних відносин, що характеризується поширенням взаємозалежності між країнами. Сучасний етап глобалізації є переходом до нової моделі світової інтеграції, що відповідає інформаційному типу розвитку. Глобальна взаємозалежність стає об'єктивною реальністю, ігнорувати яку неможливо, а наявність багатьох протиріч в глобалізаційних процесах стимулює увагу до них із боку культурологів, філософів, економістів, політологів.

Особливо складним є питання поширення глобалізації в культурній площині, її впливу на національні культури та ментальність окремих народів. У процесі побудови інтеркультурного діалогу в рамках кожної культури формуються структури і механізми, що дозволяють розширювати зв'язки з іншими культурами, засвоювати їх зміст. Чим більше будь-яка культура задіяна в процесах інтеркультурної комунікації, тим вище стає її здібність до цього діалогу, її збагачення новим змістом. Повністю ігнорувати існування інших культур – значить заперечувати власну індивідуальність, яка закладена природою. Спілкування з іншою культурою має посилювати симпатії до власної.

Людина є визначеною своєю культурою, що проявляється на всіх рівнях – побуту, кулінарії, стилю одягу, ментальності, естетичних уподобань тощо. Відмова від культури є розривом історичної пам'яті й анулюванням власної самотутності. Запозичення з інших культур є

неминучими, що можна побачити на прикладі мови та її розширення через нові слова, пов'язані з мережею Інтернет, інформаційним розвитком, новими технологічними та економічними реаліями. Глобалізація є в сфері культури неоднозначним процесом тому, що замість «єдності в багатоманітті» отримується культурна уніфікація, одноманітність, втрата самобутніх національних елементів культур. Проблемою глобалізації є уніфікація та спрощення, що для культури неприйнятно, адже часто не береться до уваги специфічний зміст національних культур.

Збереження національних, специфічних рис культури за умов глобалізації можливо за умови значимості національної культури для суспільства. Тут, звичайно, основна роль відводиться державній та освітній політиці. Для сьогоденної України, яка намагається інтегруватися в Євросоюз, важливим є вміння залишитися собою, зберегти власний колорит. Європейська культура в наших містах має набути українських рис, визнаватися особливою за кордоном.

Національна культура є цінною через її унікальність – це особливий погляд на світ, на буття. Такий пошук унікальності був притаманний українцям історично, зважаючи на складні умови державотворення та існування в межах інших держав. Особливо в XIX ст., коли Україна перебувала під владою Російської та Австро-угорської імперій. Не випадково цей період отримав назву «національного відродження», для якого характерно було «ходіння в народ», захоплення українським фольклором, літературними студіями українською мовою. Метою було намагання довести уряду обох держав свою особливість та унікальність.

Існування в Харкові різних культурних елементів та масові міграції, явища не нові для Слобожанських територій. Стратегічне значення регіону робило його, протягом більш ніж трьох століть, об'єктом прискіпливої уваги з усіх сторін кордону, місцем зосередження людських ресурсів із подальшим активним культурним обігом. Велике місто стало своєрідним запобіжником міжетнічних конфліктів, володіючи достатніми ресурсами для поглинання різноманітних культур. У західному світі існує окремий

напрямок досліджень «Border Studies» (дослідження кордону та прикордонних територій). Ці дослідження є сучасною міждисциплінарною галуззю наукових досліджень, що вивчають поняття кордону та прикордоння. Прикордоння означає проміжну територію дрейфуючих культурних норм, цінностей та ідей, зону контактів між різними культурами чи політичними структурами.

Слобожанщина є простором складних взаємопов'язаних соціальних процесів, які не завжди вписуються в інтерпретативні рамки існуючих нині національних парадигм – не лише російської та української, а й європейської. Харків є перехрестям різних культур, де проблема співвідношення національних та регіональних ідентичностей в історії регіону сьогодні набуває особливого значення, за умов активних глобалізаційних тенденцій, що додають складнощів у самоідентифікації та, певним чином, у визначенні національних орієнтирів. Разом із тим, Харків – це унікальне місто, що протягом довгого часу демонструє дружелюбність до інших культур, будучи прикордонним містом, яке з часів свого заснування перетворилося на арену активних міжетнічних контактів, місцем зустрічі різних народів і культур, надаючи приклад міжнаціональної толерантності та діалогу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Дашкевич Я.Р. Большая граница Украины (Этнический барьер или этноконтактная зона) / Я.Р. Дашкевич // Этноконтактные зоны в Европейской части СССР (география, динамика, методы изучения). – М., 1989. – С. 7-21.
2. Кулиджанишвили А.Э. Глобализация и национальные культуры // А.Э. Кулиджанишвили [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://anthropology.ru/ru/texts/kulidzh/mannt\\_16.html](http://anthropology.ru/ru/texts/kulidzh/mannt_16.html)
3. Культура на рубеже XX-XXI веков: глобализационные процессы. – СПб.: Нестор-История, 2009. – 632 с.
4. Титар О.В. Культура Слобожанщины: проблемы національної ідентичності / О.В. Титар. – Харків: Райдер, 2006. – 240 с.
5. Федотова Н.Н. Возможна ли мировая культура? / Н.Н. Федотова // Философские науки. – 2006. – № 4. – С. 58–68.

6. Чорний Д. «Анклави цивілізації» чи «контактні зони»: велике місто українсько-російського Порубіжжя / Д. Чорний // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип. 8. – Київ: Критика, 2006. – С. 69-82.

---

**Л.І. Новикова,**  
кандидат мистецтвознавства, доцент  
кафедри історії та теорії світової та української культури  
Харківського національного університету мистецтв  
ім. І.П. Котляревського

## **ФОЛЬКЛОР І ФОЛЬКЛОРИЗМ ЯК СКЛАДОВІ КУЛЬТУРНОГО ТЕЗАУРУСА СУЧАСНОСТІ**

Тема «фольклор і фольклоризм», тобто існування фольклору в сучасному суспільстві, була чи не найпопулярнішою проблематикою численних наукових конференцій і збірок. Як правило, словосполучення «фольклор і...» передбачає співіснування його (фольклору) з чимось іншим: із різними видами мистецтв, із сценічною практикою, занесення в штучну пам'ять збірок, касет, дисків. Складається враження, що фольклорний об'єкт був і понині залишився «полем», на якому різні соціокультурні практики творять роботу по конструюванню смислів, вибудовують певне відношення уявленого до реально існуючого. Простежимо ці стосунки в певній діяхронії.

Історія показує нам, що фольклор став предметом певних маніпуляцій ще з часів усвідомлення його як об'єкту дослідження. Композитори XVIII-XIX ст., що першими почали записувати народні пісні, уявляли їх скоріше не як органічну культуру селянського суспільства, а як екзотичний уламок, вправлений в свою, але іншу систему творення. Всі композитори-романтики, як західноєвропейські, так і слов'янські маніфестували свою творчість як національну

через спілкування з фольклором. Таким чином ми констатуємо контакт культур – письмової та усної, кожна з яких мала свій ТЕЗАУРУС (тезаурус – один із дієвих інструментів для опису окремих предметних галузей, набір відомостей, інструментів), який слід розглядати як тип стосунків між різними культурами (такий собі «мультикультуралізм»). Подібна ситуація, з одного боку, провокувала процеси національної ідентифікації, а з іншого – вела до певного конфлікту – «війни тезаурусів»

Наступним історичним етапом осмислення фольклору як культурної цілісності можна вважати науковий період кінця ХІХ ст. Найоб'єктивніше теоретична оцінка фольклору з точки зору культури письмової традиції пов'язана з іменем видатного науковця, харків'янина П.П. Сокальського. Його трактат «Руська народна музика...» став фактично пошуком інструменту прочитання культури усної традиції сучасним йому соціумом. «Війна тезаурусів» романтизму змінилась на пошук порозуміння і ця рівновага залишилась лише в науковій царині.

Історична площина ХХ ст. корінним чином переформатувала стосунки усної та письмової традиції, фольклору і фольклоризму, а події 20-30 рр. ХХ ст. суттєво змінили не тільки тогочасну картину світу, але дались взнаки на початку ХХІ ст.

Вирішальними для сучасної картини побутування фольклорної традиції в Україні можна вважати процеси суттєвих зрушень у моноцентричному сільському середовищі першої треті ХХ ст. і пов'язані з ними зміни функціонування фольклору в певному соціумі, який на відміну від «громадянського суспільства» зазнав катастрофічних змін.

Під «громадянським суспільством», «civil society», згідно з концепцією, розповсюдженою в політичних колах Європи та Північної Америки, вважається людська культура, створена протягом тривалого часу, яка не відчувала тиску урядових наказів та бажань правителів. У контексті цього дослідження це поняття в повній мірі ідентифікується з запропонованим поняттям моноцентричного сільського середовища, але може бути трактоване і дещо ширше, подібно до того, як це подано у книзі В. Нолла [5].

У розкритті теми стануть у нагоді і власні соціологічні дослідження кінця ХХ ст., узагальнені в статті «Народнопісенна культура Слобідської України в динаміці історичної ситуації ХХ ст.» [3]. У роботі показано зміну жанрової картини фольклору в зв'язку із ходом часу (20-30-50-ті рр. ХХ ст.) і вплив способу побутування усної традиції на рівень збереження певних жанрових блоків.

Визначимо основні форми побутування фольклору:

- діяльнісна форма побутування (активна);
- рудиментарна;
- пасивна;
- вихід у штучну пам'ять.

Під тиском змін найбільш вразливими виявились архаїчні, календарні жанри з вражаючою магією закличних формул веснянок і купальських. Вже на початку ХХ ст. вони перейшли в рудиментарну (стрибання не через вогонь, а через будяк, кропиву), а потім (у 30-х -50-х рр. ХХ ст.) у пасивну форму побутування.

Як наслідок боротьби з «феодальними забобонами» ми майже втратили старожитню лірику, історичні пісні, псалми й музику інструментальних ансамблів, особливо музикантів-професіоналів – скрипалів, капел «троїстих музик» і кобзарів.

Носії традиції свідчили: «Коли я заміж виходила в 31-ім році, тоді вже скрипок не було» (Д. Харіна). М.П. Козар, 1921 р. н. розказувала, що «на бандурі (здорова така, багато струнів, я пам'ятаю) ще грали до 1933 р., а після – не ходили, їх не було, поразгалили, хтозна де подівались». Вона пам'ятала кобзарів, зокрема І. Кучугуру-Кучеренка, а також свідчила про сільських музикантів-скрипалів: «Перві музиканти-скрипалі. Шапарі їх звати було. В їх було дві скрипки, а бас – чужий. На землю ставили його і бумкав. На скрипках, крім скрипалів, ніхто не грав, (може де і грали.) Потім таке врем'я настало, не до бринькання» [2] Ці свідчення підкреслюють, що традиція музикування перервалася разом із життям цих професіоналів-музикантів. «Як став колхоз, то стали заперіцати це все і нічого не стало, після війни не відродилось» (Г. Багацька) [1].

Весілля, як найконсервативніше обрядодійство, й понині існує в пасивній пам'яті інформантів. Під час

експедиції 2000 р. виявлено, що в Лозівському районі на Харківщині в найвіддаленішому селі (мається на увазі відстань від Харкова як промислового центру) в повному обсязі весільне дійство відбувалося ще в 50-их рр. ХХ ст., у 70-их роках пам'ятали тільки фрагменти співочого супроводу, а в 90-их весілля вже не відтворювалося зовсім, а існувало тільки в пасивній пам'яті виконавців. Цей руйнівний процес – наслідок тієї політики, яка існувала із часів «великого перелому», з 1929 р. В передмові до фольклорної збірки виданої як раз у 1929 р. В. Ступницький [6] зазначав: «...на досліджуваних територіях (Слобожанщина) селянська молодь... користується новими революційними піснями з різних збірок та журналів, самі ж їх не творять, а старі люди цих пісень не вживають».

Найбільш активний ще на початку ХХ ст. блок зимових обрядів під тиском заборон і політичного пресінга поступово переходить у рудиментарну, а потім і пасивну форму побутування - пам'ять найстаріших сільських виконавців. Дітям заборонялось носити Вечерю Хрещеним і співати колядок, «то воно і забулось і дітям не передалось», – свідчили в с. Кручик Богодухівського району Харківщини.

Місце в діяльнісній ланці зайняли зразки авторських пісень про колгоспне життя, активно впроваджуване клубними установами

Дане спостереження над фольклорною ситуацією зроблено з позицій традиції етномузикознавства, але причини цього процесу можна пояснити і з точки зору іншого способу наукового пізнання – теорії дискурсу, яка передбачає включення *механізму підміни* (створення іншого, викривленого смислу), спрямованого на формування «ложної» свідомості.

Згадувана трансформація суспільства 20-30 х років передбачала не тільки знищення фольклору як типу культури в межах цілісної свідомості, але й запровадження нового соціокультурного витвору – «паралельної культури» [4]. Як наслідок цього, великий відсоток сьогоденішніх українців не знають різниці між штучною музикою, «створеною» державою і поступово зникаючою старішою музикою аутентичної культури. Як приклад можна навести заміну зниклої сліпечької традиції кобзарів на сучасне сценічне

концертування капел і ансамблів бандуристів.

Таким чином дискурсивна практика призвела до кінцевого результату - свідомої установки на підміну реалій на викривлення. Ця ілюзорна реальність *сконструйована* і, скоріше, *оформлює*, а не *відбиває* справжньої реальності.

Повертаючись в сьогоднішній день, можна сказати, що всі відомі нам практики стосунків із фольклором були і є тією чи іншою формою мімікрії, а описаний нами тип «стосунків» фольклору і сучасності можна назвати штучним соціокультурним маніпулюванням. Війна тезаурусів, причому свідома, нас не полишає!

Урешті, на запитання «Чим є фольклор в сучасності?», сам об'єкт наших досліджень міг би відповісти так: «Я є тим, чим я є не завдяки своєму минулому, а я є тим, чим я є завдяки контексту, в якому я знаходжусь».

У сучасній культурній ситуації важливо виробити стратегію подолання конфлікту: від війни тезаурусів до їх діалогу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Багацька Г.І., 1922 р. н., с. В. Бурлук Печенізького району Харківської області.
2. Козар М.П., 1921 р. н., с. Високопілля Валківського району Харківської області.
3. Новикова Л. Народнопісенна культура Слобідської України в динаміці історичної ситуації XX століття.// Аспекти исторического музыкознания. – Харків, 1998.
4. Нолл В. Паралельна культура в Україні у період сталінізму // Родовід: Наукові записки до історії культури України. – Київ, 1993. – № 5
5. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. – Київ, 1999.
6. Ступницький В. Пісні Слобідської України – Харків, 1929.

**Т.Ф. Новикова,**

доктор педагогических наук, доцент  
профессор кафедры русского языка и методики преподавания  
Белгородского национального исследовательского университета  
(Россия)

## **ТОПОНИМИЧЕСКИЕ МИФЫ БЕЛГОРОДЧИНЫ**

Ойконимия, под которой понимается «совокупность названий населенных пунктов определенной территории, как историко-географический и лингвистический материал представляет особый интерес для исследования, поскольку в ойконимах отражаются и важнейшие этапы истории культуры создавшего ее народа, и определенные языковые закономерности [6, с. 95].

Топонимы – наиболее яркая и «красноречивая» группа ойконимов, содержащих богатую этнолингвистическую и историческую информацию. За каждым из названий стоит эпоха, традиция, известное лицо, яркое событие. Топонимическая лексика является более «содержательной» по своей семантике, чем даже имена людей, поскольку издавна существовала тенденция привязывать наименование места к какому-нибудь лицу или историческому событию. В семантике топонима обычно содержатся лингвистические и экстралингвистические сведения, и именно смысловой компонент оказывается весьма существенным, поскольку позволяет пролить свет на историю развития земель и государств, на их культурно-исторические и естественно-географические особенности, что и позволяет исследователям приоткрыть дверь в прошлое, понять и объяснить менталитет народа. «Топонимикон народа представляет собою коллективное произведение народного гения. Географические названия служат ориентирами во времени и пространстве...», – справедливо считал Д.С. Лихачев.

История «имен земли» – топонимов – востребованная информация; к толкованию топонимов часто обращаются не только специалисты, но и поэты и писатели, краеведы-

любители, учителя и учащиеся, самые обычные люди, проявляющие интерес к истории своей земли. Белгородскому поэту Владимиру Чурсину принадлежат лирические строки, в которых опозэтизированы названия сел Прохоровского района Белгородской области:

*Богата Русь Мариями, Иванами –  
Так повелось уж испокон веков.  
Богата Русь певучими названьями  
И городов, и сел, и хуторов.  
Названья будто мастер все выстругивал,  
Именовал, вздохнувши от сохи:  
Деревня под яругой – Подъяруги,  
Деревня под ольхою – Подольхи.  
Слова рождались все живые и разумные,  
Ядреные, хоть пробуй их на зуб:  
Ольшанка, Правороть, Шипы и Думное,  
Гремучий, Вязовое, Редкодуб...*

В самом деле, многие географические наименования обладают богатым ассоциативным фоном, что позволяет говорить не только о «смыслоизвлекающем» (когнитивном), но и выразительном потенциале топонимов. Здесь уместно напомнить ассоциации М.И. Цветаевой в связи с топонимом *Лебедянь* в ее воспоминаниях о поэте Чурилине: «Был Чурилин из Лебедяни, и помещала я его, в своем восприятии, между лебедой и лебедями...». В поэтическом восприятии географическое имя возвышается до мифа – мифа топонимического.

Топонимические мифы – объект исследования, нечасто попадающий в поле зрения специалистов, предпочитающих работать с объективными данными. Миф – это вымысел, выдумка, фантазия. «Миф (греч. *mythos*) – вымысел, служащий для олицетворения какой-нибудь идеи» – одно из самых кратких определений понятия. Между тем, именно мифы, в том числе топонимические, свидетельствуют о глубине народной памяти, интересе людей к истории своего края, о той самой «скрытой теплоте патриотизма», которую видел и ценил в простых людях Л.Н. Толстой.

Терминосочетание «топонимический миф» используется нами по аналогии с распространенным понятием «этимологический миф». Выражение «этимологический миф» обычно употребляется в отношении слов (словосочетаний, выражений), толкуемых в рамках ложной (или народной) этимологии, объясняемых «наивно», вопреки научной логике, например, *подушка* – от предложно-падежной формы «под ушко», *воробей* – от восклицания «вора бей», *синица* – «потому что синего цвета» (хотя в окраске перьев этой птицы преобладает зеленый цвет), *Багратион* – расшифровывается как «Бог рати он» и др.

В Белгородской области широкое распространение имеет топонимический миф, связанный с толкованием гидронима *Ворскла*: имя реки Ворсклы якобы происходит от архаического словосочетания «вор скла» (вор стекла). Связывается это толкование с легендой: вроде бы во время посещения владений графа Шереметьева, расположенных на берегу Ворсклы, царь Петр I уронил в реку стекло от подозрительной трубы и в досаде нарек реку: «Вор скла!». Разумеется, это только легенда, фантазия; филологи (И.Г. Добродомов, И.И. Жиленкова, М.В. Федорова и др.) рассматривают версии о тюркском либо финно-угорском происхождении древнейшего гидронима Белгородской области [2; 3; 7].

Однако, несмотря на опровержения и доказательства ученых, именно эта версия продолжает доминировать в сознании белгородцев. По подобной «народной модели» толкуются носителями языка и другие белгородские топонимы: *Иловка* – от «И ловка!», *Головино* – от «Голо вино» (якобы Екатерина II сказала встречавшим ее чаркой вина жителям села: «Голо вино без хлеба!» – и с тех пор село стало называться Головино), *Богучар* – «Богу чара». Свидетельства, подтверждающие устойчивость и распространенность мифологической модели толкования топонимов, можно найти в художественных произведениях белгородских авторов. Приведем в качестве примера отрывки из рассказа белгородского писателя Николая Рыжих «Федины лапоточки». «Любопытны названия наших сел: Станичное, Разино, Иловка, Глуховка, Мухо-Удировка,

Репенка, Красином... Каждое село имеет свою историю в связи с названием. Разино, например, впрочем, как и наше Хлевище, связано с братом Стеньки Разина, Фролкой, он во второй поход после зимовки на Дону собирал ополчение по Тихой Сосне... В нашем Хлевище повстанцы держали скотину, хлева у них тут были... Гречаниково связано с гречневыми пирогами... А Иловку назвал Петр I, едет он, видит, баба жнет, он залюбовался ею и говорит: «И ловка», так и пошло... Или вот Богучар — это он тост произносил за корабли: «Богу чара»... Лиски — сейчас этот город называется Георгиу-Деж — здесь он охотился на лис со своею свитою, лис здесь было много...» [5, с. 57].

Приведенный выше текст — художественный, поэтому автор имел полное право на субъективную окраску и оценку приводимых фактов. Но иногда на топонимических мифах базируется информация, претендующая на право считаться объективной. Приведем фрагмент интернет-источника по истории одного из сел Шебекинского района: «На южной окраине Белгородской области, окаймленной с одной стороны меловыми холмами, покрытыми смешанным лесом, а с другой — богатейшими земельными угодьями, раскинуло свои широкие крылья улицы село Сурково... Селились здесь люди потому, что река Нежеголек была полноводной, а высокий камыш, болотные топи спасали от ненужных глаз кочевников, так как недалеко проходил Муравский шлях, по которому двигались татарские орды на Северную Русь... В пойме реки Нежеголек водился пушной зверек — сурок. Ходит поверье, что именно по этому зверьку село наше носит название — Сурково...» [8].

Специалисты же по ономастике считают иначе: «при характеристике местных ойконимических единиц следует опираться на названия рек и других водных объектов Белгородской области, наименования церковных приходов, учитывать данные картотеки белгородских фамилий, поскольку данные материалы во многих случаях помогают установить источник названия населенного пункта и рассмотреть экстралингвистические факторы, определившие его семантическое содержание» [6, с. 96]. И.И. Жиленкова утверждает, что подобные названия «характеризуются вторичностью происхождения и определяют особенности

географического или природного положения населенного пункта относительно смежных объектов естественного ландшафта, по названиям которых они получили свои именованья, например: *хутор Залесье, село Бродок, село Гора-Подол...* [3, с. 12]. В частности, название реки *Топлинка* лежит в основе ойконима село *Топлинка* Белгородского района (река в половодье часто выходила из берегов и затопляла окрестности). В настоящее время, в связи с введением в эксплуатацию Белгородского водохранилища, село прекратило существование как административно-территориальная единица и частью ушло под воду (т. е. было «потоплено»), что дало пищу для рождения современного мифа – о том, что трагическая участь села была изначально предопределена его названием.

Изменения в словаре, выпадение из лексикона современников большинства диалектных слов, лексические лакуны могут стать основанием для появления народного толкования непонятного имени. Примером может послужить название реки *Лопань*, которое соотносится с другими ойконимами: село *Веселая Лопань* и поселок *Веселолопанский* Белгородского района. Исходная лексема *лопань* означает «колодезь на топи, на болоте» [1, т. 2, с. 266]. Однако незнание местными жителями утраченного слова вызывает к жизни ассоциации названия *Лопань* с более привычными лексемами *лопать* (есть, кушать) и *лопаться*. В основе номинации села *Сухосолотино* Ивнянского района лежит диалектное слово *солоть* – «вязкое, жидкое, стоячее, кислое и ржавое болото, на твердой почве, без трясины, иногда со ржавцами...» [1, т. 4, с. 267], а отнюдь не «сухо-соленое», «сухо посоленное», как предполагают местные жители.

Встречаются, впрочем, и случаи глубокого понимания простыми людьми значения и происхождения местного названия. Т.С. Соколова, исследуя роль диалектологических метаконтекстов в формировании языкового сознания личности, обратила внимание на факт глубокого знания местными жителями истории местных топонимов. Комментируя рассказ пожилой женщины об истоках названия села *Белый Плёс* в Вейделевском районе («...*Если ехать с Куликовской горы, то вода играет на солнце, на отмелях, серебрится, и плёсы белеют, светятся...*»), автор

пишет о правоте И.А. Бодуэна де Куртенэ, утверждавшего, что народное чутье языка – «не выдумка, не субъективный фактор», и о сохранении в народной памяти значимых фактов [6, с. 31-32].

Очевидно, с определенной долей условности можно отнести к области топонимической мифологии ряд поэтических приемов, основанных на раскодировке онимов, на использовании ассоциативных представлений и символических смыслов названий. Имя-эквивалент может содержать указание на историю возникновения названия или миф о смысле имени: *Когда-то была здесь граница, России охраннй форпост / Текла из криницы водица / И рос здесь ракитовый куст./ С тех пор стоит крепко поселок./ Ракитным* назвали его (Константин Зуев). Автор может контекстом мотивировать внутреннюю форму онима: *Что за белым тем холмом?/ Горы меловые, / Или Белый город-дом, /Или клад России?* (Игорь Чернухин). Иногда очевиден сознательный авторский расчет на ассоциативный фон наименования: *А речка Нежеголь, такая нежная / Бежит по камушкам издалека* (Константин Зуев); или музыка слов, уникальных, насыщенных смыслов: *Ровеньки, Волоконовка, Грайворон, Губкин, Хотмыжск! А легенда о Ворскле! А Нежеголь в ритме струистом! Плюс кувшинки, стрекозы, чирки, элодея, камыш...* (Вера Харченко) и др. примеры, рассматриваемые Э.М. Левиной в статье о топонимах как культурных маркерах стихотворного текста [4, с. 143-145].

Ономастика и топонимика – неиссякаемый источник сведений о духовной культуре народа, его исторической памяти. А историческая память – не врожденное качество личности: память надо формировать и укреплять.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. – М.: ТЕРРА, 1994.
2. Добродомов И.Г. Ворскла // Русская речь. – 1987. – № 2. – С. 114 - 118.
3. Жиленкова И.И. Названия населенных пунктов Белгородской области (системный лингвоанализ): учеб. пособие –

Белгород, 2006. – 140 с.

4. Левина Э.М. Топонимы как культурные маркеры стихотворных текстов // Роль учителя русского языка и литературы в сохранении культурных традиций российского общества: материалы региональной научно-практической конференции, посвящ. году учителя. – Белгород, 2010. – С. 143-145.

5. Новикова Т.Ф. Лингворегионоведение. Часть 2: практикум. – Белгород-Харьков, 2010.

6. Опыт аспектного анализа регионального языкового материала (на примере Белгородской области): колл. монография / под ред. Т.Ф. Новиковой. – Белгород, 2011.

7. Федорова М.В. Народная интерлингвистика. Славяне на Дону. – Белгород, 2003. – 100 с.

8. Электронные ресурсы. Режим доступа:  
[surkovo.narod.ru/istoriya1.html](http://surkovo.narod.ru/istoriya1.html);  
[shebekino.bel.ru/gimnazia/Istoria\\_shebekina/Sheb\\_XX.htm](http://shebekino.bel.ru/gimnazia/Istoria_shebekina/Sheb_XX.htm).

**В.М. Осадча,**  
кандидат мистецтвознавства, професор,  
завідуюча кафедрою українського народного співу  
та музичного фольклору  
Харківської державної академії культури

**Т.В. Большакова,**  
Заслужений діяч мистецтв України, професор,  
декан факультету музичного мистецтва  
Харківської державної академії культури

## **ВЗАЄМОДІЯ АМАТОРСЬКОГО РУХУ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ВИКОНАВСТВА В РОЗВИТКУ НАРОДНО-ОРКЕСТРОВОГО МИСТЕЦТВА НА ХАРКІВЩИНІ**

Серед передумов розвитку професійного народно-оркестрового мистецтва на Харківщині початку ХХ століття окреме місце займає створення численних аматорських ансамблів та оркестрів народних інструментів різноманітних складів, а також досягнення ними певного рівня виконавської майстерності. У харківській публіки того часу сформувалася певна слухацька культура, художній смак до виступів інструментальних ансамблів, оркестрів різноманітних складів, зокрема аматорських колективів народно-інструментальної музики, таких як домрово-балалаєчні оркестри, капели бандуристів, оркестри неаполітанського складу, до яких входили мандоліна, гітара та ін.

Втіленню ідеї професіоналізації народного інструментального виконавства також сприяла популярність Великокурсого оркестру народних інструментів В.В. Андреева, який виступав у Харкові на початку ХХ ст. Діяльність цих колективів, а також інших оркестрів та ансамблів народних інструментів, які плідно працювали та активно концертували на сценах Харкова того часу, суттєво вплинула на розвиток музичної, зокрема оркестрово-симфонічної культури в Харкові, і ширше – у східно-українському регіоні.

Формування та розвиток оркестрово-інструментального виконавства в Харкові ініційований діяльністю багатьох видатних музикантів – знавців своєї справи, організаторів та художніх керівників ансамблів та оркестрів народних інструментів. Серед них у першій половині ХХ ст. були: відомий домровий ансамбль ім. В.В. Андреєва, оркестр народних інструментів під керівництвом В.А. Комаренка, капела бандуристів під керівництвом Г.М. Хоткевича.

У 1926 р. були створені умови для впровадження перших професійних курсів гри на бандурі в Харківському музично-драматичному інституті, ректор якого, відомий мистецький діяч, композитор С.П. Дрімцов сам володів грою на бандурі. Викладати на цих курсах був запрошений Г.М. Хоткевич.

Але основою для розвитку в Україні академічного народного інструментального виконавства стало відкриття в 1926 р., за ініціативою ректора С.П. Дрімцова, першої в світі кафедри народних інструментів. На основі класу бандури Г.М. Хоткевича було розроблено харківську школу гри на бандурі. Учень та послідовник відомого українського митця і просвітителя Л. Гайдамака зробив спробу створення оркестру українських народних інструментів, створив чотири варіанти бандур на кшталт струнних інструментів – бандура-прима, секунда, бас.

Висвітленням історії та сучасних досягнень харківської школи народного академічного виконавства означені праці М.Й. Імханицького, А.А. Свето́ва, Л.А. Сне́дкової, В.М. Цицире́ва, Л.В. Ше́мет.

М.Й. Імханицький дуже високо оцінює народження саме у Харківському музично-драматичному інституті вищої ланки професійного навчання академічному народному виконавству, пов'язує можливість його виникнення зі створенням хроматичних народних інструментів, які здатні виконувати «...як побутову етнічну музику, так і бути засобом для передання рафінованих художніх образів академічного, елітарного мистецтва.» [2, с. 119]. Засновниками кафедри народних інструментів були Володимир Андрійович Комаренко та Гнат Мартинович Хоткевич. Пріоритет Харкова, тодішньої столиці України,

вчений вважає безперечним, оскільки у Києві подібна кафедра виникла лише у 1928 році (завідувач М.М. Геліс), а в Росії – в повоєнні 40-ві роки. Не можна не погодитися із дослідником і в тому, що засвоєння провідних засад академічного народного виконавства потребувало неабиякої творчої ініціативи, а також широкого загальнокультурного та освітянського мислення. «...Гнат Хоткевич, – констатує М.Й. Імханицький, – був, з одного боку, чудовим етнографом, фольклористом, а за другого – професійним музикантом, скрипалем, композитором, вихованим на європейській системі хроматичної темперації, який був одним із перших в Україні музикантів, який зрозумів це з усією чіткістю. Володимир Комаренко – за фахом кларнетист, був, разом із тим, музикантом широкого профілю, добре володів грою на струнних щипкових народних інструментах. Тому ці музиканти є родоначальниками вищої фахово-академічної освіти на народних інструментах у світі» [2, с. 119].

Провідне значення академічних традицій харківської школи народно-оркестрового виконавства, зокрема роль В.А. Комаренка – видатної творчої особистості, громадського культурно-просвітнього діяча, диригента, організатора оркестрової справи в регіоні, висвітлені у працях, Ю.І. Лошкова, Л.В. Шемет, Я.В. Бабенка. Саме на ґрунті академічних принципів у 30-х рр. ХХ ст., підкреслює Л.В. Шемет, «...здійснювалась конструктивна еволюція інструментарію, створювались нові оркестрові колективи, формувались теоретичні та методичні засади виконавства, визначалися перспективи розвитку жанру» [6, с. 51].

Період 1980-1990 рр. характеризується посиленням інтересу до національних традицій, зокрема, до розширення тембрової палітри народно-оркестрового звучання за рахунок введення бандури, цимбалів, сопілок, епізодично – духових інструментів симфонічного оркестру (флейта, гобой, кларнет). Це сприяє формуванню такого жанрового відгалуження, як оркестри народної музики України (під керівництвом Ю. Алжнева, О. Дроботая, А. Моргуна, В. Кучинського) [6, с. 52].

Плідним результатом такої творчої діяльності постала тенденція, що притаманна і сучасному періоду розвитку

академічного народно-оркестрового виконавства, а саме «...поступова втрата художньою самодіяльністю позицій лідерства на користь системи спеціальної музичної та педагогічної освіти, починаючи від музичної школи і завершуючи вищим навчальним закладом» [6, с. 52].

Серед пріоритетних напрямів діяльності сучасних оркестрових колективів вищих навчальних закладів культури та мистецтв міста Л.В. Шемет визначала: розвиток оркестрового виконавства та педагогіки, формування репертуарної політики та всебічну пропаганду жанру і методично-творчу підтримку аматорських колективів [6, с. 52]. Зокрема, це створення Асоціації оркестрів народних інструментів (В.І. Ніколаєв, В.П. Жуков), звітні концерти студентських оркестрів у Харківській філармонії, національній концертній залі «Україна» (м. Київ), участь у мистецьких оглядах та фестивалях, зокрема «Слобожанські передзвони», «Талиця» та ін.

Висвітлюючи сучасний стан народно-інструментального виконавства Харкова, його творчі здобутки та проблеми, Л.А. Снедкова характеризує «...самобутні школи регіонів: Харківського, з його потужним історичним корінням та композиторським потенціалом, Львівського, в його неповторному українському колориті, делікатності та щирості, Одеського – південного, по-європейські відкритого, винятково комунікабельного, Донецького, з його експансивно-творчим устремлінням» [4, с. 65]. На думку дослідниці, важливою засадою розвитку сучасного народного академічного виконавства в Україні є те, що він «... відбувається на єдиній методологічній основі, розроблений на початку минулого століття проф. М. Гелісом» [4, с. 65], що створив другу після Харкова кафедру народних інструментів у Київській консерваторії (1928).

Утворення харківської народно-інструментальної школи дало плідний поштовх для розвитку як народно-оркестрового, ансамблевого, так і сольного виконавства. Під час виховання фахівців спеціальності «музичне мистецтво» у вищих навчальних закладах культури і мистецтва використовуються єдині програми, навчально-методичні матеріали, репертуарні збірники, виконуються твори сучасних композиторів, серед яких багато харків'ян:

В. Подгорного, Б. Міхєєва, А. Гайденка, М. Стецюна, Ю. Алжнева, а також наукові здобутки професорів В. Доценка, Ю. Лошкова, О. Міщенко, доцентів Н. Роман, Л. Манзюк [4, с. 65].

Важливу роль для розвитку народного оркестрового та ансамблевого виконавства має концертна діяльність викладачів вищих навчальних закладів міста, серед яких: А. Гетьман, Н. Мельник, О. Міщенко, О. Назаренко, І. Снедков, А. Стрілець та ін., яка спонукає до творчої активності студентів-виконавців. Їх концертна діяльність, перемоги на національних та міжнародних конкурсах, в свою чергу, сприяють оптимізації регіональної школи виконавства на народних інструментах, її самоствердженню в музичній культурі України.

Особливою повагою серед студентів та молодих концертуючих артистів користується Міжнародний конкурс виконавців на народних інструментах ім. Г.М. Хоткевича, який проводиться у Харкові з 1999 р. Цей конкурс засновано Благодійним фондом культурних ініціатив ім. Г.М. Хоткевича та Харківським національним університетом мистецтв за підтримки Міністерства культури України та обласних організацій. Особливістю цього конкурсу є не тільки високий статус єдиного виконавського змагання міжнародного рівня в Україні народно-інструментального напрямку (балалайка, домра, бандура), але і його щільний зв'язок із кобзарсько-лірницькою традицією епічного співотства. (номінація виконання на традиційній «старосвітській» бандурі). Сумно, що цього року конкурс відбувся не в повному обсязі, а лише як виконавське змагання юних бандуристів – учнів музичних шкіл.

Ці положення підтверджує думка В.М. Цицирева про динаміку розвитку народно-інструментального виконавства як невід'ємної частини музичної культури Харківщини. Представник вищої ланки музичної освіти Харкова, доцент ХДАК, диригент оркестру народних інструментів факультету музичного мистецтва, заслужений артист України, В.М. Цицирев підкреслює визначну роль народних аматорських та дитячих оркестрів народних інструментів у вихованні майбутніх професіоналів народного інструментального виконавства. Зокрема, він вирізняє п'ять

сучасних оркестрів народних інструментів у м. Харкові, серед яких провідне місце займають: народний художній колектив, оркестр народних інструментів обласного палацу дитячої та юнацької творчості (художній керівник – заслужений діяч мистецтв України В.М. Городовенко) та зразковий оркестр народних інструментів Палацу культури п.м.т. Комсомольський Зміївського району Харківської області (художній керівник заслужений працівник культури України В.М. Біленька). На думку дослідника, саме в лавах оркестрового виконавства виховались і знайшли свій творчий шлях у житті відомі діячі народно-інструментального мистецтва, серед яких М.Й. Імханицький, Є.О. Бортник, В.М. Городовенко, В.Ф. Савіних, В.М. Цицирев та багато інших. Серед методологічних основ роботи таких колективів – творче спілкування і репрезентація творів видатних композиторів та виконавців народного напрямку, таких як В. Подгорний, Є. Дербенко, А. Гайденко, А. Циганков, Б. Міхеев, В. Гуцал, А. Авдієвський, Б. Шарварко, М. Стецюн, Ю. Алжнев.[5, с. 64].

Серед найвідоміших професійних оркестрів народних інструментів Харкова можна назвати оркестрову групу Великого Слобожанського ансамблю пісні і танцю (керівник народний артист України, професор Б.М. Колногузенко, диригент лауреат міжнародного конкурсу А. Стрілець), оркестр театру народної музики України «Обереги» Харківської міської ради (художній керівник Ю. Алжнев, диригент С. Орач), ансамбль «3+2» обласної філармонії (керівник І. Снедков), «Ярмарок» (ХООМЦ культури та мистецтв, керівник В. Гейко).

Творчі кадри виховуються в навчальних оркестрах: ХДУМ ім. П.І.Котляревського (керівник Б. Міхеев), ХДАК (керівник Т. Большакова, диригенти В. Цицирев, О. Гончаров), ХНПУ ім. Г.Сковороди (диригент В. Ніколаєв), ХГПА (диригенти В. Цицирев, Ю. Лошков), ХМУ ім. Б.Лятошинського (диригент В. Городовенко), ХУК (диригент С. Орач).

Окрему потужну ланку складають творчі колективи вищих навчальних закладів Харкова:

- «Сірий Фолк» (керівник О. Яковенко), капела бандуристів (керівник Н. Мельник) ХНУМ ім. І.Котляревського;
- «Цим-Бан-До і Ко» (керівник Н. Мельник), «Стожари» (керівник О. Савицька) Харківська державна академія культури;
- «Гротеск» (ХНПУ ім. Г. Сковороди, керівник М. Данилюк),
- «Веселі лошкарі» (керівник С. Добров), «Народник» (керівник О. Співак) Харківська гуманітарно-педагогічна академія;
- «Гончарівські музики» (Харківське училище культури, керівник А. Дудка).[4, с. 66].

А.А. Светов пов'язує становлення і розвиток харківської баянної школи із активним впровадженням у практику готово-виборних баянів та розширенням, у зв'язку з цим, художньо-виконавських можливостей, а також діяльністю в харківських навчальних закладах, насамперед в інституті (нині – університеті) мистецтв, сузір'я видатних музикантів – виконавців та педагогів, аранжувальників та композиторів народного напрямку. Харківська баянна школа виникла й розвинулася завдяки «спадкоємності поколінь в уособлені діяльності Л.М. Горенка (та його послідовників М.В. Чекмарьова, Т.В. Большакової, І.І. Снедкова) та В.Я. Подгорного (та його послідовників О.І. Назаренка, А.П. Гайдена, О.В. Міщенка). Кожен із них зробив вагомий внесок у розвиток баянного мистецтва на Слобожанщині в другій половині ХХ ст.» [3, с. 67] Нині можна стверджувати, що харківська баянна школа, завдяки діяльності, насамперед, В.Я. Подгорного та Л.М. Горенка, починаючи з кінця 50-х років і дотепер, набула авторитету й популярності не тільки в нашій країні, але і поза її межами».

Відмінністю баянної школи Харківського університету мистецтв А.А. Светов вважає технічну вправність, наявність віртуозності як атрибутивної ознаки професійної гри на баяні, інтонаційне мислення як основу виконавського процесу, специфічну систему технічно-артикуляційних прийомів гри, серед яких: аплікатурна свобода, незалежність лівої та правої руки, технологічне ведіння міху, слуховий контроль, акордова техніка, м'які переходи при

співвідношенні вертикального та горизонтального пластів. Також А.А. Светов підкреслює характерність поєднання в одній особі виконавця та композитора, схильність до відновлення репертуару за рахунок нових та обробок класичних творів музичного мистецтва. Крім того, харківській баянній школі притаманна активність виконавців до аранжування і створення ансамблевих колективів за новими напрямками музикування [3, с. 68].

Ці програмні положення по більшості позицій характеризують творчу та викладацьку діяльність музикантів народного напрямку як університету мистецтв, так і Харківської державної академії культури. Але, незважаючи на спільну школу і тісні зв'язки між музикантами народного напрямку ХНУМ і ХДАК, факультет музичного мистецтва ХДАК має власне творче обличчя, колективи в складі студентів та викладачів, концерти, конкурси.

У контексті сучасної мистецької та й освітньої ситуації факультет музичного мистецтва ХДАК репрезентує модель фундаментальної музичної освіти, яка синтезує в собі два аспекти: повага до своєї історії та традицій і намагання втілити сучасні тенденції розвитку науки, культури і мистецтва та суттєве переосмислення ролі музики в духовно-естетичному зростанні нації й окремої особистості, оновлення концепції мистецької освіти, впровадження нових вимог щодо підготовки фахівців у сфері музичного мистецтва [1, с. 26].

Провідним напрямом роботи факультету музичного мистецтва є творчо-виконавська мистецька діяльність. Творчі колективи та окремі виконавці – студенти ХДАК – репрезентують свою творчість на міських та всеукраїнських заходах, стають переможцями та лауреатами всеукраїнських та міжнародних конкурсів для музикантів – виконавців. Серед колективів факультету такі, як естрадно-симфонічний та камерний оркестр, академічний хор, джаз-бенд, ансамбль скрипалів «Віват, академія», студентський театр естрадної пісні «СТЕП», фольклористичні гурти «Фарби», «Лада».

Академічне інструментальне виконавство народного напрямку представляють ансамблі викладачів «Цим бан-до і Ко», «Стожари», оркестр народних інструментів. Велику увагу викладачі факультету приділяють вихованню

індивідуального виконавського стилю найбільш талановитих студентів, вихованню в них концертного відчуття, конкурсного запалу, які ґрунтуються на викладених вище засадах технічної майстерності у зв'язку із інтонаційно-образним мисленням.

Творчо-виконавський авторитет професорсько-викладацького складу факультету музичного мистецтва дозволив академії, за підтримки Міністерства культури України, з 2004 р. започаткувати традицію проведення всеукраїнського конкурсу молодих виконавців «Слобожанський вернісаж» [1].

Мета конкурсу – подальший розвиток та популяризація академічного виконавства, виявлення обдарованої молоді, підвищення рівня виконавської майстерності студентів. Також конкурс сприяє вивченню і розповсюдженню передового педагогічного досвіду, пропаганді традиційної пісенності, кращих творів українських та зарубіжних композиторів. У номінаціях конкурсу охоплені основні різновиди спеціалізацій музичного мистецтва, де студенти можуть змагатися як у сольному, так і в ансамблевому виконавстві: струнні інструменти, духові дерев'яні та мідні інструменти, академічні народні інструменти, народний та естрадний спів. Конкурс має офіційний статус як затверджений Міністерством культури України, а також – демократичний характер проведення, так як не вимагає від учасників попереднього грошового внеску.

Ініціатива проведення конкурсу «Слобожанський вернісаж» належить факультету музичного мистецтва, керівники якого складають дирекцію та входять до складу оргкомітету разом із представниками Міністерства культури України та ректоратом ХДАК. Конкурс проходить у два тури, завершується церемонією нагородження та гала-концертом переможців і лауреатів. У конкурсі змагаються представники понад п'ятнадцяти міст України, а саме: Харкова, Києва, Полтави, Рівного, Запоріжжя, Одеси, Херсона, Сум, Луганська, Донецька, Артемівська, Северодонецька та ін.

У творчих змаганнях беруть участь виконавці на балалайці, домрі, акордеоні, баяні, бандурі, сопілці як солісти, а також в номінації «інструментальний ансамбль».

Конкурсні зустрічі на всеукраїнському форумі молодих виконавців, яким визнаний «Слобожанський вернісаж», і надалі будуть сприяти творчому взаємозбагаченню студентської молоді регіонів України. Обмін творчими досягненнями розширює мистецькі зв'язки між музикантами – представниками академічного народного виконавства, надає можливість порівняти здобутки регіональних шкіл, визначити перспективи подальшого розвитку гри на народних інструментах.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Большакова Т.В. Факультет музичного мистецтва ХДАК: традиції, здобутки, перспективи [Текст] / Т.В. Большакова : Культура України вип. 42. У 2 ч. Ч 1: зб. наук. пр. / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури; за заг. ред. В.М. Шейка. – Х.: ХДАК, 2013. – С. 25-33.
2. Имханицкий М.И. Рождение профессионального академического обучения на народных инструментах в Харькове как первый прецедент подобного рода в мировом искусстве // Харків у контексті світової музичної культури: події та люди : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 3-4 квіт. 2008 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури, акад. мистец. України, Ін-т культурології. – Х., 2008. – С. 118-120.
3. Светов А.А. Харківська баянна школа та її представники // Харків у контексті світової музичної культури: події та люди : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 3-4 квіт. 2008 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури, акад. мистец. України, Ін-т культурології. – Х., 2008. – С. 67-68.
4. Снедкова Л.А. Народно-інструментальне мистецтво Харкова : здобутки та проблеми / Л.А. Снедкова: Харків у контексті світової музичної культури: події та люди : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 3-4 квіт. 2008 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури, Акад. мистец. України, Ін-т культурології. – Х., 2008. – С. 65 – 66.
5. Цицирев В.М. Окремі аспекти розвитку оркестрового виконавства на Слобожанщині // Харків у контексті світової музичної культури: події та люди: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 3-4 квіт. 2008 р. / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури, акад. мистец. України, Ін-т культурології. – Х., 2008. – С. 118-120.

6. Шемет Л.В. Народно-оркестрове мистецтво Харківщини в контексті української музичної культури другої половини ХХ ст. // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали між нар. наук. конф., Харків, 18-10 листоп. 2010 р. – Харк. держ. акад.. культури : [ред. В.М. Шейко та ін.]. – С. 51-52.

---

**Л.О. Панасенко,**  
старший викладач  
кафедри романської філології та перекладу  
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

**Г.Н. Карнаушенко,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри російської мови  
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

**СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕЦЕПЦІЇ  
ПРАЦЬ О.О. ПОТЕБНІ,  
ДОТИЧНИХ ДО ЕТНОЛІНГВІСТИКИ,  
В ЗАХІДНІЙ І ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ**

Яскравою рисою Харківської лінгвістичної школи (2-га половина ХІХ ст.) є той факт, що її представники (О.О. Потебня, Д.М. Овсянко-Куликовський, О.В. Петухов, А.Г. Горнфельд, М.О. Колосов, Б.А. Лезін, О.В. Попов, М.Г. Хасанський, В.І. Харцієв та ін.) «досліджували мову в широкому культурному й історичному контексті», «збирали й вивчали фольклор і художні цінності, що складали здобуток національної культури» [7, с. 569]. Справедливо відмічено, що найзначніші досягнення Харківської лінгвістичної школи пов'язані з діяльністю Олександра Опанасовича Потебні, члена-кореспондента Петербурзької Академії Наук, професора Харківського університету (з 1875 р.).

О.О. Потебня розглядав мову в її зв'язках із мисленням, нацією («Мысль и язык», 1862), психологією, творчістю, літературою («Из лекций по теории словесности», 1894; «Из записок по теории словесности», 1905), міфологією, фольклором, обрядами та іграми («О некоторых символах в славянской народной поэзии», 1860; «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий», 1865; «О связи некоторых представлений в языке», 1864; «О Доле и сродных с нею существах», 1867; «О купальских огнях и сродных с ними представлениях », 1867-1868; «Переправа через воду как представление брака», 1867-1868; «Малорусская народная песня по списку XVI века: Текст и примечания» (1877); ««Слово о полку Игореве»: Текст и примечания» (1878); «Объяснения малорусских и сродных народных песен» (т. 1-2, 1883-1887); рецензія на збірник пісень, складений Я.Ф. Головацьким, 1881).

Урахування широкого контексту виникнення, розвитку й функціонування мови, глибоке занурення в теоретичні проблеми й любовне поглядання багатющого фактичного матеріалу, значною мірою зібраного самостійно в польових умовах, дали можливість О.О. Потебні виробити оригінальне синтетичне вчення, сформулювати багато геніальних передбачень. Ідеї, як і сама фігура, особистість вченого викликали у його сучасників і продовжують викликати в дослідників величезну повагу. Це стосується не лише українських дослідників, але й зарубіжних. Зокрема, московський фольклорист і етнолог О.Л. Топорков зазначав: «На рубежі XX і XXI століть класичні дослідження харківського вченого з фольклору зберігають не лише академічний інтерес, але й немов би переживають своє нове народження».

Співвідношення слова й міфу, мови й світобачення, проблеми антропоцентричної установки в мові, мовної картини світу, поетичної мови, культурного й народно-поетичного символізму – одним словом, увесь спектр проблем, що займали Потебню, знову опинився в центрі уваги гуманітарної науки. Від міждисциплінарної розпорошеності й спеціалізації ми знову спрямовані до синтезу й універсальності. І знаходимо високі зразки в класичних творах Потебні» [6, с. 447].

Існує й декілька досліджень творчості О.О. Потебні, здійснених французькою мовою (у Франції та Швейцарії). Зокрема, французька дослідниця Жаклін Фонтен проаналізувала теоретичне значення праці «Мысль и язык» у розвідці «О.О. Потебня – постать у російському мовознавстві ХІХ ст.» [9, с. 95-111]. Цікаво, що Ж. Фонтен звертає увагу не лише на мовознавчі аспекти, але й на національно-політичну позицію харківського вченого. «Орієнтацію Потебні на німецьку наукову та філософську традицію авторка тлумачить як зумовлену його українським походженням своєрідну опозицію до панівних тенденцій російського інтелектуального життя» [1, с. 29].

Однак, попри надзвичайну цінність доробку харківського вченого, його творчість недостатньо вивчена, прокоментована, залучена до сучасного наукового обігу. Звертає на себе увагу той факт, що значна частина спадщини О.О. Потебні не перевидавалася жодного разу з ХІХ ст., зокрема, унікальний двотомник «Объяснение малорусских и сродных народных песен», що має непроминальне значення не лише для україністики і славістики, але й для всієї світової гуманітаристики.

Змушують замислитися і спонукають до дії слова Д.М. Овсянико-Куликовського, написані ще 1893 року, невдовзі по смерті Олександра Опанасовича Потебні: «...якби Потебня писав, приміром, по-німецькому, його ім'я давно вже стояло б поряд з іменами великих учених ХІХ ст., і виникла б ціла література коментарів, популяризації, застосувань його відкриттів до розмаїтих суміжних царин знання тощо. Безперечно, така література з плином часу й виникне за кордоном, коли праці Потебні будуть перекладені. Вплив нашого вченого на західноєвропейську науку буде, поза всяким сумнівом, дуже значний, і його ім'я буде по праву передане прийдешнім вікам як одне з найславетніших імен у науці» [4, с. 59; цит. за: 1, с. 26].

Нажаль, стан опрацьованості наукового доробку О.О. Потебні далекий від накресленої Д.М. Овсянико-Куликовським перспективи. Причому ситуація залишається складною і в західній науці, і в вітчизняній. Щодо західної гуманітаристики, можна послатися на думку швейцарської славістки Ільзе Ермен, яка здійснила 1995 р. перший огляд

рецепції Потебневої думки на Заході в статті «Олександр Опанасович Потебня (1835-1891) і його сприйняття на Заході» [2, с. 251]. Дослідниця зазначала: «...попри наявність деяких початкових спроб аналізу Потебневих теорій і створену для зацікавленої публіки можливість скласти собі загальне уявлення про його доробок, надалі бракує того головного, що дозволило б читачеві, який не знає російської мови, виробити власну думку про цього, поза сумнівом, визначного вченого, – тобто, передусім, перекладів і монографічних досліджень (Фізерова праця має певні недоліки). Визначення його місця в контексті доби ще не завершено, дослідження ідейних паралелей (по-перше, з Пірсом; по-друге, з ідеалістичною філологією) досі не вчинено» [2, с. 258; цит. за: 1, с. 31].

Отже, можна вважати, що з усього доробку О.О. Потебні західною етнолінгвістикою, зокрема французькою, поки що можуть бути враховані лише загальнотеоретичні положення, що розвивають ідеї В. фон Гумбольдта про внутрішню форму або ідеї про зв'язок мови й нації [3.].

Очевидно, багаті дослідження О.О. Потебні, присвячені слов'янському фольклору, міфології, обрядам, не скоро будуть залучені до порівняння з традиційною народною культурою західноєвропейських народів. Так само й ті теоретичні положення, які (іноді експліцитно, але частіше імпліцитно, приховано) стоять у Потебні за аналізом фактичного матеріалу (мовного, фольклорного, етнографічного), не можуть бути враховані в західних етнолінгвістичних дослідженнях найближчим часом. На заваді цьому стоїть не лише брак перекладів творів Потебні, але й специфічний стиль викладу (відомо, що В.М. Мокієнко називає манеру письма О.О. Потебні «телеграфним стилем»). Не випадково відомий на пострадянському просторі професор з Лозанни Патрік Серіо у статті, написаній французькою мовою, «Еволютивна синтакса: опозиція дієслово/іменник і поступ думки за Потебнею» зазначає: «...попри свій подекуди загадковий характер, мовознавче мислення Потебні певно тримається купи» [10, с. 52; цит. за: 1, с. 29]. Гадаємо, слід враховувати ці складнощі сприйняття текстів О.О. Потебні західними вченими. Серед них можуть

бути дослідники, більше «налаштовані» на праці нашого вченого, але це стосується не всіх. Можливо, не випадково, що швейцарський дослідник глибше зрозумів О.О. Потебню, ніж американський: «Примітно, що в Серію вже спостерігається значно глибше проникнення в істоту потебнянської концепції супроти, скажімо, Бірнбаума» [1, с. 29].

На пострадянському просторі, зрозуміло, творчість О.О.Потебні відома краще, але все ще актуальні слова засновника Московської етнолінгвістичної школи академіка М.І. Толстого: «К сожалению, еще мало изучен, мало освещен, а отчасти и вовсе забыт Потебня – мифолог, Потебня – этнолингвист, Потебня – исследователь славянских народных древностей» [5, с. 303].

Гадаємо, що праці О.О.Потебні, особливо ті, що торкаються традиційної народної культури, потребують у першу чергу перевидання в повному обсязі. Це був би акт початку достойного пошанування великого вченого з боку харків'ян і слобожан. Крім того, слід накреслити бодай у віддаленій перспективі план створення Етнолінгвістичного атласу Слобожанщини, де, безумовно, будуть враховані й фольклорні та етнографічні матеріали, зібрані О.О.Потебнею, (наприклад, у Вовчанському повіті Харківської губернії, зокрема в с.Рубіжня) й у деяких випадках докладно прокоментовані (див. веснянка «Ой снодо, снодо тонкая...» у працях «Переправа через воду как представление брака» и «Объяснение малорусских и сродных народных песен» [т. I, с 138-144].

Важливими є також питання пріоритетності деяких ідей О.О.Потебні в контексті тогочасної науки. Наприклад, О.Л. Топорков писав у коментарі до праці «О связи некоторых представлений в языке» (1864 р.): «По-видимому, он первым в отечественной науке занялся исследованием художественного пространства фольклорных текстов» [6, с. 475]. Очевидно, харківську наукову спільноту мали б такі речі особливо цікавити.

Накреслюючи перспективи розвитку індоєвропейської й слов'янської міфології й етнолінгвістики, М.І. Толстой писав: «В этой работе идеи и исследования А.А. Потебни будут необходимы как стимул, как пример научного

подвига, как источник прозрений и веры в гуманистическое предназначение филологической науки» [5, с. 315]. Будемо сподіватись, що цей стимул, приклад і джерело прозріння й віри в гуманізм додадуть сил харків'янам здійснити те, про що давно говорено й зафіксовано в документах: поставити пам'ятник О.О. Потебні, створити музей його життя й творчості, перевидати й по можливості прокоментувати його твори, в першу чергу етнолінгвістичної спрямованості.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко С.В. Рецепція ідей Потебні в західному мовознавстві останніх десятиріч / С.В. Вакуленко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2007. – № 787. – С. 26-33.
2. Ермен І. Олександр Опанасович Потебня і його сприйняття на заході / І. Ермен // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Х., 2004. – Т. 10. – С. 251-261.
3. Кабакова Г.И. Французская этнолингвистика: проблематика и методология / Г. И. Кабакова // Вопросы языкознания. – 1993. – № 6. – С. 100-113.
4. Овсянико-Куликовский Д.А. А. Потебня, как языковед-мыслитель / Д. Овсянико-Куликовский. – Киев, 1893.
5. Толстой Н.И. О некоторых этнолингвистических наблюдениях А.А. Потебни / Н.И. Толстой // Избранные труды. – Том III. Очерки по славянскому языкознанию. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 302-315.
6. Топорков А.Л. Работы А.А. Потебни о народной поэзии / А.Л. Топорков // Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре / Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л. Топоркова. – М.: Лабиринт, 2000. – С. 443-447.
7. Франчук В.Ю., Харьковская лингвистическая школа / В.Ю. Франчук, Ю.В. Рождественский // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 569-570.
8. Ermen I. Aleksandr Afanas'evic Potebnja (1835-1891) und seine Rezeption im Westen / I. Ermen // History and Rationality: The Skovde Papers in the Historiography of Linguistics. – Münster, 1995. – s. 211-225.
9. Fontaine J. A.A. Potebnja, figure de la linguistique russe du XIX siècle / J. Fontaine // Histoire Epistémologie Langage. – 1995. –

Vol. 17. – Fasc. 2: Une famille ?trangère?: La linguistique russe et soviétique. – p. 95-111.

10. Seriot P. Une syntaxe évolutive : l'opposition verbo-nominale et le progrès de la pensée chez A. Potebnja / P.Seriot //Modèles linguistiques. – 2002. – T. 23. – Fasc. 1: Histoire de la syntaxe, 1870-1940. – p. 41-53.

---

**О.М. Пантєлєй,**  
завідуюча відділом етнографії  
Харківського історичного музею

### **АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТНОГРАФІЧНОГО СПАДКУ В УМОВАХ ШВИДКИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Глобалізація – процес всесвітньої всебічної інтеграції та уніфікації, який носить системний характер і охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті даного процесу світ стає більш зв'язаним і більш залежним від усіх його суб'єктів [1, с. 1].

Для культурної глобалізації характерне зближення ділової та споживчої культури між різними країнами світу і зростання міжнародного спілкування. З одного боку, це призводить до популяризації окремих видів національної культури по всьому світу. З іншого боку, популярні міжнародні культурні явища можуть витіснити національні або перетворювати їх в інтернаціональні, що в решті-решт може призвести до трансформації національних культурних цінностей [2, с. 1].

Процеси глобалізації, інформатизації суттєво впливають і на функціонування музеїв. Не лишається осторонь і Харківський історичний музей. Тож, на сучасному етапі, суттєвим завданням співробітників музею є не лише популяризація історико-культурного та етнографічного надбання рідного Слобожанського краю, а й збереження

його національних, самобутніх особливостей. У зв'язку з цим співробітники музею корегують форми та методи своєї роботи.

Із метою покращення діалогу з відвідувачами, надання їм якісних послуг, а також для зростання міжнародного спілкування, Інтернет-спілкування та розвитку міжнародного туризму була розроблена стратегія освоєння комунікаційного Інтернет-простору. Першим її етапом стало створення єдиного в Україні спеціального програмного забезпечення для управління та обліку предметів музейної колекції, який надав повний електронний доступ до фондів музею (на сьогодні відкрито інформацію про більш ніж 30 тисяч музейних предметів), де споживачі можуть знайомитися з цікавими історичними та етнографічними пам'ятками [3, с. 10].

Наступним кроком стало створення офіційного сайту музею ([www.museum.kh.ua](http://www.museum.kh.ua)), який надає інформацію про різноманітні форми роботи наукових співробітників та презентує багатющу його колекцію. На сайті можна дізнатися про виставки музею, серед яких заслуговує на увагу стаціонарна виставка «Слобожанські мотиви», що знайомить з неповторною етнографічною спадщиною нашого краю, популяризує найкращі надбання, що дісталися нам у спадок і є цікавою методичною базою для всебічного вивчення. Матеріали виставки мають важливе значення у глобалізованому сучасному суспільстві, коли все більшого поширення набуває Інтернет та міжнародний туризм.

Цікавим різновидом музейної діяльності сьогодення, який також має висвітлення на сайті музею, є пересувні виставки. Одна із них – «Стежками рідного краю» – була створена з метою популяризації етнографічного спадку Слобожанщини й виховання у підростаючого покоління любові та поваги до стародавніх традицій. Вона представлена у вигляді якісної печатної продукції на 10 пластикових планшетах, які зручно перевозити та розташовувати. Виставка містить широкий ілюструючий наочний матеріал – фотографії предметів етнографічної колекції музею, фотознімки з довідкової літератури, пояснюючі тексти, анотації, за допомогою яких у її глядачів складається зрозуміла цілісна картина історичного розвитку

краю, життя його людей, їхні пріоритети, світосприйняття, культура, звичаї, обряди тощо. Матеріали виставки надають можливість долучитися до сторінок минулого, відкривати для себе щось пізнавальне і цікаве, спонукають до обговорення та дослідження.

У часи глобалізації це також дуже важливо, бо нові інформаційні та комунікаційні технології потужно впливають на поширення і доставку інформації і на доступ до неї. Тож, багату етнографічна спадщина музею слугує безцінним джерелом культурного та естетичного виховання людей, їх поваги до стародавніх традицій, обрядів, любові до рідної землі і є яскравою презентацією цікавої частини музейного зібрання у світовому інформаційному просторі.

Загалом, підсумовуючи діяльність Харківського історичного музею у сучасній соціокультурній ситуації, можна простежити еволюцію комунікаційного спілкування, поєднання у ньому традиційних інноваційних напрямів, адаптованих до умов глобалізації.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Глобалізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Глобалізація>.
2. Глобалізація культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrefs.com.ua/page,5,180664-Vliyanie-tendenciiy-epohi-globalizacii-na-proizvodstvo-informacii-i-obmen-informacieiy-cherez-SMI.html>.
3. Шевцов І.П. Майбутнє музеїв (інформаційний аспект) // Дев'ятнадцяті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства». Харків, 18 квітня 2013 р. – Х.: Майдан, 2013. – С. 8-13.

**А.Ю. Парфіненко,**  
кандидат історичних наук, доцент,  
завідувач кафедри туристичного бізнесу  
факультету міжнародних економічних відносин  
та туристичного бізнесу  
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

## **РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ЯК ЧИННИК КАПІТАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ РЕГІОНУ**

Нині культурний туризм складає близько 37% міжнародного туризму і генерує 35 млн. щорічних міжнародних туристичних поїздок в Європі. Збільшення потоку в країну таких туристів на 1 млн. чол. приводить до приросту валютних надходжень в середньому на 1 млрд. дол. США [6, с. 3]. За прогнозами експертів, у найближчому майбутньому провідне місце серед найперспективніших видів туризму посядуть конгресно-виставковий і культурний. Із огляду на це, проблеми розвитку культурного туризму, його впливу на культуру, світову економіку, економіку конкретних країн і регіонів набувають особливого значення. В даному випадку пропонуємо висвітлити роль і можливості культурного туризму в соціально-економічному розвитку територій, розкрити механізми його активізації, окреслити перспективи створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту на основі культури.

Культура стала одним зі стрижнів туристичного продукту протягом 1980-х років. На той час припадає й виникнення самого терміну «культурний туризм». До того домінувала модель пляжно-купального відпочинку, що почала утверджуватися з 1950-х років, коли відбувався активний процес формування ринку туристичних послуг.

Однак активно пропонований на ринку курортний відпочинок, як провідна форма організації дозвілля, почав виявляти ознаки занепаду. У процесі зростання матеріального добробуту мешканці розвинених країн Європи виявили відразу і висловили свій протест проти масового, стандартизованого споживання. Серед життєвих пріоритетів постали можливість самореалізації і саморозвитку.

Виникнення нових типів поведінки у споживацькому суспільстві було швидко використано туроператорами, які усе частіше почали пропонувати «культурний продукт». Його лейтмотивом стає дбайливе ставлення до навколишнього середовища, самобутньої культури і традицій місцевого населення, орієнтація на пізнання і духовне засвоєння культури світу, пошук історичної ідентичності, що є екзистенційною потребою людини. З часом культурно-пізнавальна складова стає неодмінним імперативом будь-якої подорожі, а захоплення минулим, «зачарування історією» – характерною ознакою сучасного життя. Як влучно помічає українська дослідниця, історик Н.М. Яковенко, культ минулого нині помітно зріс, про що свідчить густота і розмах меморіальних практик – поява нових і нових музеїв, святкування історичних дат, зусилля зі збереження пам'яток старовини тощо [8, с. 26].

І все ж таки культурний туризм знаходиться на перетині гуманітарної сфери і сфери бізнесу, тож зазначений «культ минулого» розвивається у цілком прагматичній бізнесовій площині. Йдеться про те, що попит на споживання культурних ресурсів спричинив цілеспрямовану актуалізацію минулого; культурні відмінності територій постали в основі цілком реальних конкурентних стратегій багатьох міст світу.

Розглядаючи культурний туризм як симбіоз економіки зі сферою культури, варто підкреслити, що він передбачає не тільки знайомство з культурною спадщиною туристичної дестинації, а й включення туриста в сучасне культурне середовище – активну участь у культурних подіях і практиках, характерних для даної території.

Відповідний погляд на культурний туризм представлено і у документах Міжнародної ради з охорони пам'яток і визначних місць, де зазначається, що культурний туризм – це форма туризму, мета якого полягає у знайомстві з культурою і культурним середовищем місця відвідування, включаючи ландшафт, знайомство з традиціями мешканців і їх образом життя, художньою культурою і мистецтвом, різними формами проведення дозвілля місцевих мешканців. Культурний туризм може включати відвідання культурних заходів, музеїв, об'єктів культурної спадщини, контакти з

місцевими мешканцями [цит. по: 1]. Це дозволяє стверджувати, що успіх проектів культурного туризму залежить не тільки від пам'яткоохоронної діяльності, збереження і популяризації культурної спадщини, а й від здатності культурної політики створювати нові *цінності території*, в тому числі на основі спадщини.

В умовах глобалізації сучасного світу культура постає серед пріоритетів соціально-економічного розвитку, а культурна політика розглядається в якості ефективного інструменту забезпечення лідерства. Виявилося, що у процесі глобалізації, відзначає академік Ю.М. Пахомов, у конкурентний вир усе більше втягуються не тільки економічні фактори, але й «ціннісні складові поведінки, властиві одній країні чи цивілізації в цілому». Саме ціннісні фактори, тобто «фактори культури і життєвих сенсів», стали «визначати результат конкуренції» [4, с. 39].

На практиці це проявляється, в тому числі, у лобіюванні муніципалітетами великих культурних програм і проектів, які створюють «атмосферу місця», його особливий характер, підвищуючи тим самим його вартість. Не випадково конкурс «Культурна столиця Європи», започаткований ще 1985 року, є однією з найпрестижніших і найгучніших культурних подій. «Культурна столиця» обирається Європейським Союзом терміном на один рік, протягом якого місто має яскраво продемонструвати своє культурне розмаїття: театри, музику, танці, музеї, виставки, фестивалі, бібліотеки тощо. У 2011 році такими «столицями» стали міста Таллін і Турку, що організували серію виняткових культурних заходів із загальним бюджетом 100 млн євро.

У даному випадку варто підкреслити, що подібного роду актуалізація місцевої культури відбувається у вигляді комерційних проектів культурного туризму, з чіткими економічними розрахунками. Серед хрестоматійних прикладів – австрійське місто Відень, яке пишається Вольфгангом Амадеєм Моцартом не тільки як геніальним композитором, а й як унікальним туристичним брендом. Готелі і кафе, вулиці і площі, солодощі й численна сувенірна продукція – усе це просякнуте ім'ям великого композитора. Особливим попитом користуються гастрономічні вироби –

шоколад, цукерки, печиво, чай, лікери. Ці товари мають неабиякий успіх серед туристів і приносять прибуток австрійській столиці.

Процес капіталізації культури через туризм охопив не тільки такі великі мегаполіси, політичні і культурні столиці світу як Відень, Париж, Прага, Лондон або Берлін, а й зовсім невиразні в сенсі культурного потенціалу адміністративні одиниці. Як влучно помічає один із апологетів концепції територіального маркетингу – Філіп Котлер, сьогодні навіть «порожні місця» долучаються до створення нових концептуальних пам'яток [3, с.180-181], здатних стати «візитною карткою» місця. Невипадково нині спостерігається справжній бум виникнення великих і малих тематичних міст – ігрових, музикальних, театральних, гастрономічних та ін. Культивовані на основі культури, ідеальні виміри простору перетворюють туристичну подорож на яскраву культурно-історичну подію.

Говорячи про роль культурного туризму в соціально-економічному розвитку території, про його можливості у справі капіталізації спадщини, потрібно відзначити, що він має також колосальні комунікаційні, пізнавальні та ціннісні засоби впливу на туристів. Спираючись на національну культуру, туризм суттєвою мірою сприяє поширенню певних стереотипних означень про цілу націю. Сьогодні майже кожна держава має свій національний «канон культурних пам'яток», за якими закріплюється статус «святинь», культурних брендів нації [5].

Культурний туризм не тільки репрезентує національну культуру світовій спільноті, а й конструює національну ідентичність всередині країни. Для України, державна політика якої у гуманітарній сфері є сконцентрованою на консолідації та розвитку української нації, формуванні її історичної свідомості, традицій та культури, зазначений вимір культурного туризму має також і важливе суспільно-політичне значення. Особливо це стосується патріотичного виховання молоді. Ознайомлення з історико-культурними досягненнями країни, актуалізованими засобами культурного туризму, дозволяє наочно (поза текстами підручників) зрозуміти місце і роль історії власного народу в сучасному світі.

Спираючись на вищесказане, можна зробити висновок про те, що сучасна філософія подорожування перетворює культуру на найважливіший імператив туристичного розвитку. Автентичність певного регіонального середовища додає цій території неабияких «бонусів» у рейтингу туристичної привабливості. Отже, створення сприятливого середовища для активізації культурних індустрій та формування на основі культури якісного туристичного продукту європейського рівня постає серед першочергових завдань. Повною мірою це стосується України.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Гордин В.Э. Роль сферы культуры в развитии туризма в Санкт-Петербурге / В.Э. Гордин // Санкт-Петербург: многомерность культурного пространства: материалы научно-практического форума, 29-30 октября 2008 г. – СПб., 2009. Режим доступа: <http://test.hse.spb.ru/info/personal/gordin.aspx>.
2. Кондакова Л. Туризм по-культурному / Л. Кондакова // Экономические известия. – 2010. – №115(1348). – Режим доступа: <http://eizvestia.com/dosug/full/turizm-po-kulturnomu>.
3. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д.; / пер. с англ. М. Акая при участии В. Мишучкова. – СПб.: Стокгольм. школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 376 с.
4. Пахомов Ю.М. Система цінностей як фактор конкурентоспроможності країн у глобальному світі / Пахомов Ю.М. // Економіка ринкових відносин. – К., 2008. – №1 (1). – С. 38-45.
5. Пронкевич О.В. Культурный туризм і «винайдення» Іспанії / О.В. Пронкевич // Наукові праці: наук.-метод. журн. Філологія. Літературознавство / Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили. – 2009. – Т. 124. – Вип. 111. – С. 91-93.
6. Рахмалева О.В. Культурный туризм как фактор социально – экономического развития региона: – автореф. дис. канд. экон. наук. – СПб., 2000. – Режим доступа: <http://elibrary.finenc.ru/Ribraly/materials/1582/>.
7. Туристичний імідж регіону: моногр. / за ред. А. Ю. Парфіненко. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 311 с.
8. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.

**М. Пасенко, Д. Титарчук,**  
студенти факультету менеджменту  
Запорізького національного університету

## **ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ**

В сучасних умовах розвитку інтеграційних процесів гостро постає питання підтримки туристично-рекреаційного бізнесу в Україні, взірцем є успішний досвід багатьох іноземних країн, де туризм виступає однією з бюджетоформуючих галузей і забезпечує підвищення економіко-соціальних показників держави. У даному контексті однією з найбільш привабливих областей України є Запорізька, яка має дуже сприятливе територіальне розміщення (узбережжя Азовського моря, запас лікувальних грязей, острів Хортиця). Таким чином, Запорізький край – це регіон, що має значний рекреаційний потенціал [1, с. 44].

Більшість експертів визначають, що потреба у відпочинку і оздоровленні виникає постійно і циклічно та охоплює значний контингент населення, тобто попит на відпочинок існує завжди. Зауважимо, що задоволення такого попиту за рахунок пропозиції не потребує значних капіталовкладень в основні виробничі фонди і може здійснюватися невеликими закладами. Всі ці фактори визначають актуальність розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Запорізькій області.

Загалом, за період із 2000-2011 рр. суттєвого поживлення у рекреаційно-туристичній сфері Запорізької області не відбулося (табл. 1). В останні кілька років спостерігається зменшення кількості: санаторіїв-профілакторіїв, будинків і пансіонатів відпочинку та дитячих оздоровчих таборів.

Згідно даних офіційної статистики у 2011 році [3, с. 15] за кількістю оздоровлених у розрахунку на 10 тис. населення регіону Запорізька область посіла 5 місце (1048 / 10000 ос.),

її випередили: АР Крим, Львівська, Херсонська та Одеська області.

**Табл. 1. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Запорізької області [2]**

| Роки                   | Санаторії та пансіонати з лікуванням | Санаторії-профілакторії | Будинки і пансіонати відпочинку | Бази та інші заклади відпочинку | Дитячі оздоровчі заклади |
|------------------------|--------------------------------------|-------------------------|---------------------------------|---------------------------------|--------------------------|
| 2000                   | 18                                   | 24                      | 7                               | 137                             | 193                      |
| 2001                   | 17                                   | 24                      | 6                               | 127                             | 160                      |
| 2002                   | 18                                   | 23                      | 6                               | 122                             | 269                      |
| 2003                   | 17                                   | 24                      | 7                               | 161                             | 297                      |
| 2004                   | 17                                   | 23                      | 7                               | 158                             | 361                      |
| 2005                   | 16                                   | 23                      | 9                               | 157                             | 378                      |
| 2006                   | 15                                   | 21                      | 9                               | 149                             | 366                      |
| 2007                   | 16                                   | 21                      | 7                               | 155                             | 350                      |
| 2008                   | 17                                   | 20                      | 9                               | 155                             | 373                      |
| 2009                   | 17                                   | 20                      | 8                               | 150                             | 356                      |
| 2010                   | 16                                   | 18                      | 8                               | 171                             | 328                      |
| Темп приросту, 2010/09 | -6%                                  | -11%                    | 0%                              | 12%                             | -9%                      |
| 2011                   | 18                                   | 17                      | 8                               | 176                             | 321                      |
| Темп приросту, 2011/10 | 11%                                  | -6%                     | 0%                              | 3%                              | -2%                      |

Як відомо, в нашій країні переважає виїзний туризм, що негативно впливає на бюджет країни, тому доцільно здійснити заходи по залученню туристів в Україну та Запорізький регіон зокрема. Без належної уваги з боку держави до розвитку рекреації і оздоровчого туризму якісні санаторно-курортні, рекреаційні й туристичні послуги будуть доступні лише обмеженому колу громадян із високими статками при практичній недоступності для широкого загалу потребуючих.

Виходячи з позицій пошуку ефективних чинників закладення основ міцного здоров'я людини від народження і підтримки його впродовж усього життя, раціонального і ефективного використання природних оздоровчих і рекреаційних ресурсів, забезпечення належного розвитку рекреаційно-туристичних комплексів як одного із чинників соціально-економічного розвитку регіону, необхідно внести низку коректив у державну та регіональну політику щодо розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Бутко М. Рекреаційний потенціал регіону: методологія оцінки та стратегія використання / М. Бутко // Економіст. – 2011. – №1. – С. 42-47.
  2. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади [Електронний ресурс]. – Режим дост.:  
[http://www.zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/sanat\\_kurort\\_zakl\\_11.pdf](http://www.zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/sanat_kurort_zakl_11.pdf).
  3. Статистичний бюлетень Державної служби статистики України / за заг. ред. І.В. Качалової – К., 2011. – 91 с.
-

**І.С. Посохов,**  
кандидат історичних наук,  
доцент кафедри туристичного бізнесу  
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

## **ШЛЯХ ДО ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ УКРАЇНИ: ЦІЛІ ТА ПОКАЖЧИКИ**

Останніми роками ми бачимо курс нашої країни на світле туристичне майбутнє. Для досягнення цієї мети влада робить багато кроків і витрачає немало грошей, у тому числі й на встановлення туристичних показників. 15 квітня 2013 року в Україні набули чинності нові Правила дорожнього руху, що передбачають низку змін, і серед них – нові «знаки туристичного орієнтування». Чи зможуть вони допомогти розвитку туризму в країні?

У багатьох країнах світу туристичні знаки мають коричневий фон із білими літерами та є частиною дорожньо-пізнавальних знаків, їх основною метою є направлення відвідувачів до туристичних destinations на останньому етапі подорожі. Типові об'єкти, що можуть бути позначені на таких туристичних показниках – музеї, замки та монастирі, парки та сади, спортивні споруди, іподроми, кемпінги, місця для пікніку тощо. Вперше туристичні показники з'явилися у Франції в середині 1970-х рр. Із того часу ідея спрямування туристів із використанням особливих коричневих знаків набула розповсюдження в світі.

Загалом, туристичні показники використовуються для того, щоб: 1) вказати на важливі туристичні destinations у навколишній місцевості, наприклад, у місті або селі; 2) позначити маршрути спеціальної тематики, наприклад, так звані маршрути вихідного дня; 3) повідомити про наявність поблизу ландшафтів, міст та районів, цікавих для туристів, не вказуючи конкретний напрям. У багатьох країнах дизайн туристичних показників уніфікований з метою забезпечення однакового зовнішнього вигляду. На додаток до коричневого та білого кольорів, використовуються специфічні шрифти, що легко читаються. Для збільшення корисності для

туристів, написи часто роблять на двох мовах. Піктограми, що використовуються поряд із текстом, є максимально простими, зрозумілими, лише у коричнево-білому забарвленні.

В Україні на сьогодні, окрім туристичних покажчиків на коричневому тлі, застосовуються дорожні знаки, що читаються як «Визначні місця», а також декілька сервісних знаків, що сповіщають про наближення до кемпінгів, готелів тощо.

До того ж, широко використовуються інформаційні знаки (чорні літери на білому тлі), що сповіщають про наближення до туристичних об'єктів, вказують напрям та відстань до них. Таким чином, туристи в Україні стикаються з існуванням декількох систем дорожніх покажчиків, що виконані в різних графічних та кольорових стилях.

Нажаль, на сьогодні в Україні встановлено дуже мало туристичних покажчиків будь-якого вигляду. Наведемо лише один приклад: автору так і не вдалося знайти жодного (!) туристичного покажчику поблизу або в самому м. Каневі, який би містив інформацію про наближення до Тарасової гори, що є складовою частиною Шевченківського національного заповідника «Тарасова гора» – місця, де поховано видатного українського поета Тараса Шевченка. Через це дістатися до туристичних об'єктів буває вкрай важко. До того ж, місцеві жителі нерідко теж не дуже добре обізнані у туристичних атракціях свого краю і тому розраховувати на їх допомогу можна не завжди.

Важливою проблемою є мовний бар'єр. Українська мова заснована на кирилиці, тому читання або хоча б інтерпретація написів і текстів, зроблених нею, для більшості туристів із Західних країн є вкрай складним завданням, а транслітерація покажчиків і переклад текстів зустрічається в Україні не часто. Також можна відзначити практично повну відсутність в країні покажчиків на пам'ятки в звичному для іноземного туриста (світло-коричневому) кольорі. У той же час, ситуація поступово змінюється, і зараз вже можна зустріти дорожні знаки, продубльовані латиницею. Крім того, дуже мало людей в країні можуть вільно розмовляти хоча б англійською мовою.

Необхідність встановлення нових туристичних показників назріла вже давно, однак, увагу цьому питанню в багатьох регіонах України було приділено лише напередодні чемпіонату з футболу Євро-2012.

Так, уздовж доріг у деяких областях було встановлено туристичні інформаційні показники «європейського» рівня на коричневому тлі. Показники встановлені на основних трасах Київської області до об'єктів, які входять в комплексний туристичний маршрут «Золоте сузір'я Київщини».

Це перший етап встановлення туристичних показників на Київщині, що дає можливість поліпшити умови відвідання гостями туристичних об'єктів регіону. Наприклад, на Рівненщині також було встановлено близько десяти туристичних показників, оформлених у європейській традиції. Вони розташовані на трасі Київ – Чоп та спрямовують туристів в Дубенський державний історико-культурний заповідник. В АР Крим в рамках проекту з розвитку туризму за програмою ЄС «Підтримка спільної ініціативи співпраці в Криму» вздовж доріг з'явилися таблички й показники туристичних маршрутів англійською мовою.

У 2012 році в Києві було встановлено 180 туристичних показників і стендів, які допомагали вболівальникам чемпіонату Євро-2012 орієнтуватися містом. В основному вони знаходяться в історичному центрі Києва. На картах міста також було відмічено 13 туристичних маршрутів. До того ж, у Києві було затверджено єдині зразки будинкових показників із назвою вулиці, проспекту і т. д., а також номером будинку. Нові туристичні показники є не лише у столиці, а й у деяких інших містах країни. Написи на інформаційних конструкціях зроблені англійською та українською мовами.

У містах, що приймали Євро-2012, з'явилася система умовних позначень для гостей турніру, створена УЄФА. Було виготовлено 6428 показників, з яких 2520 – для Києва, 1642 – для Донецька, 1170 – для Харкова та 1096 для Львова. В Україні для транспорту знаки виконані на білому фоні, для пішоходів – на фіолетовому. Крім того, була введена єдина безкоштовна інформаційно-довідкова служба підтримки

туристів за телефоном: 123. В ній готові відповісти трьома іноземними мовами: англійською, німецькою та італійською; туристу можуть розповісти про те, як і куди доїхати, де розташована та чи інша пам'ятка тощо. Нажаль, після завершення чемпіонату ці покажчики та інформаційні служби було ліквідовано, хоча розташування вокзалів, аеропортів, стадіонів не змінилося.

Таким чином, за останні кілька років були прикладені певні зусилля для поліпшення стану маркування туристичних маршрутів України, але ще багато слід зробити. Звичайно, за великим рахунком, покажчики виготовити не складно. Але, наприклад, для європейських країн та США на сьогоднішній день проблемою є якраз надзвичайно велика кількість туристичних покажчиків, що спрямовують мандрівників навіть у зовсім незначні туристичні дестинації і часто відволікають водіїв від дороги. Сьогодні потрібні певні зусилля від мандрівника, щоб досягти цілі, не відволікаючись на інші туристичні об'єкти.

Враховуючи, що країна далека не тільки від «перенасичення» покажчиками, але навіть від «насичення», слід на цьому, початковому етапі чітко виділити «туристичні пріоритети». Зокрема, районні та обласні адміністрації повинні більш чітко визначитися з туристичною політикою в регіонах, позначити ті об'єкти, які формували і формуватимуть «обличчя регіону», а не просто всі, що можуть зацікавити відвідувачів. Слід створити внутрішню ієрархію таких туристичних визначних пам'яток, щоб «не розмінюватися на дрібниці». До того ж, завдання полягає не тільки у встановленні достатньої кількості туристичних покажчиків, зрозумілих для іноземних туристів, але і в розробці інформаційних карт, схем, які пов'язували б об'єкти один із одним, а не змушували мандрівників орієнтуватися тільки за покажчиками – інформаційна система України повинна відповідати викликам часу. Відповідно, тільки комплексна робота з туристичною інформацією може дати новий імпульс розвитку туризму в Україні.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Жила О. Мандрівка наосліп: чому туристи в Україні можуть заблукати? / О. Жила // Новинар. – 25 березня 2009 р. – [Режим доступу]: <http://novynar.com.ua/analytics/life/60761>
2. Кудла Н.Є. Маркетинг туристичних послуг: навч.пос. / Н.Є. Кудла. – К.: Знання, 2011. – 351 с.
3. Мальська М. Туристичний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2-вид. перероб. та доп. / М. Мальська, В.В. Худо. – К.: Центр учбової л-ри, 2012.
4. Смирнов І.Г. Міжнародний туристичний бізнес: Навч.-метод.пос. / І.Г. Смирнов, Н.В. Фоменко. – І.-Ф., 2009.
5. HighwaysAgencyof Great Britain. – [Режим доступу]: <http://www.highways.gov.uk/our-road-network/traffic-signs/tourist-signs/>.

**С.И. Посохов,**  
доктор исторических наук, профессор,  
декан исторического факультета  
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

## **СИМВОЛИЧЕСКИЕ ДЕЙСТВИЯ И РИТУАЛЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ КУЛЬТУРНЫХ ПРАКТИК И РЕГИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА НА ХАРЬКОВЩИНЕ**

1. Рассуждая об эффективности туристической политики, следует внимательнее отнестись к проблеме «туристической памяти». Что и как запоминается туристу? Как известно, выделяют память «слуховую», «зрительную» и «моторную». Последняя наиболее устойчивая. То есть, как правило, лучше запоминается то, что связано с деятельностью, что сопровождается записыванием, зарисовкой, непосредственным участием. Именно поэтому наиболее запоминается такое путешествие, которое выступает как непосредственное приобщение к чему-то новому (посредством «включения» в новую культурную среду/«присвоения» новой реальности). Важную роль в этом процессе играют символы, различные варианты визуализации (в т. ч. реконструкции и «живые фигуры»). В данном случае, обратим внимание на символические действия. Примеров такого рода действий множество. Достаточно зайти в церковь во время богослужения или вспомнить оставшиеся в Европе от позднего средневековья часы на ратушах, карнавальные шествия, хоры мальчиков и т.п. Такие символические действия вызывают неизменный интерес туристов. Можно вспомнить трубача на башне в Кракове (он неожиданно обрывает мелодию в напоминание той легенды, в соответствии с которой трубач был убит стрелой, но успел предупредить горожан о нашествии врагов). Недавно в Петербурге в ответ на выстрел пушки из Петропавловской крепости стал звучать колокол на Исаакиевском соборе. Такие символические действия могут складываться годами, «обрастать подробностями» и

приобретать черты традиционности (можно указать на Венецианский карнавал). Символические действия порой выступают как часть современных культурных практик (подъем флага в США на своем участке возле дома).

2. У нас было что-то подобное, что-то появилось недавно: демонстрации 1 мая, встреча рассвета выпускниками школ, церемонии торжественного выпуска в университетах, присяги должностных лиц. Но все же сегодня такие практики развиты слабо, чаще охватывают лишь очень ограниченный круг участников. В советское время искоренялись традиционные, связанные с религиозными праздниками, символические действия (крестные ходы или колокольный звон), теперь отходят в прошлое советские (упомянутые т. н. «демонстрации» и «парады»). Что имеем в результате? – культурный вакуум. К тому же фоном является понижение уровня общей культуры. Большей частью у нас праздник превращается в «пикник» с шашлыками и горячительными напитками, а ярмарка в элементарный примитивный базар на самой большой площади Европы...

3. Да, у нас появились фестивали, и это замечательно («Масленица в Короповых Хуторах» в Змиевском районе, «Ночь на Ивана Купала» в Золочевском, «Алексеевская крепость» в Первомайском, «Свадьба в Малиновке» в Чугуевском, «Печенежское поле» в Печенежском районе. Но... часто такие мероприятия характеризуются эпизодичностью и нерегулярностью (с большим вопросом о том, а будет ли он в следующем году?) и некоторой искусственностью (когда они – дело рук и ума группы неких «организаторов» – профессионалов или полупрофессионалов, а жители и туристы – лишь зрители). К тому же, о них мало известно за пределами Харьковщины, а то и в ее пределах, они откровенно коммерческие или «административно-культурные». К сожалению, новоявленные фестивали очень похожи друг на друга, все выдержаны в «этническом духе», их специфика проявляется слабо. Но главное в том, что такого рода мероприятия должны опираться на местных жителей, их инициативу, а последняя должна вознаграждаться плодами местного туризма, в том числе туризма «включенного» в процесс. Но пока этого нет. И тому – множество причин. Среди прочего –

нельзя начинать и заканчивать прагматически. Нельзя также сразу требовать масштабности, чтобы в Харькове завтра возник октоберфест, которому 500 лет или карнавал как в Рио. Есть (должны быть) клубы, школы, кружки, коллективы, которые готовы участвовать в мероприятиях не ради денег, а ради удовольствия. А если мероприятие будет привлекать внимание публики, то со временем будут и деньги. Но только опираться на районные дома культуры (с их часто устаревшим и наскучившим репертуаром) нельзя. Например, есть конфермы, конно-спортивные школы, но нет скачек, джигитовки, «рыцарских» или «казацких» турниров, катания на бричке или в карете раз в году для широкой публики где-нибудь на окраине города или в степном районе, например, в Малиновке (соединив со слабым пока местным праздником «свадьба в Малиновке»). Есть многочисленные кондитерские и хлебобулочные предприятия, но нет своего «торуньского пряника» или «мюнхенского рогалика», «краковского бублика» (копеечных, но которые стали символами и частью символических ритуалов / праздников), а есть только «харьковский шоколадный торт» «на подарок». Почему?

4. Но фестивали, карнавалы, массовые шествия – дело масштабное, а я обращаю внимание на необходимость добавить символические действия и ритуалы в практику музейной и туристической работы. Это как традиция зажигать свечи на торте в день рождения или включать «зеленую лампу» на поэтическом вечере. Стоит не дорого, а придает настроения! Символическим может быть пение, чтение стихов, использование света-цвета, танцы. К слову, о танцах. На ум пришел бал в Майами университете в США, который становится событием года в небольшом университетском городке (ему предшествует подготовка: тренировки и преподавателей, и студентов, поиск и пошив одежды, и все это делается добровольно). Маскарад как возможность примерки одежды у нас получил распространение прежде всего на курортах (на набережных для празднующихся, часто подвыпивших отдыхающих, а примеряемые одежды часто не имеют никакой связи с местностью и местным колоритом, только для удовлетворения тщеславия или для смеха надевают одежды

королей и цариц), но такая практика совершенно отсутствует на наших региональных туристических объектах (для меня незабываемым событием стало фотографирование в одежде китайского императора в Пекине в Закрытом городе). Карнавальное шествие голландских болельщиков на Евро-2012 хороший для данного случая пример (показательно, что наши жители часто смотрели на эту процессию с недоумением, либо со скучающими лицами). В Украине есть удачные примеры, но чаще сугубо коммерческие: в Каменце-Подольском, в «Старой крепости», можно пострелять из лука, арбалета. Но я вспоминаю те экскурсии, во время которых нас встречал «человек из прошлого»: экскурсоводом на бутафорном корабле в Музее Цинциннати был человек в форме капитана корабля с пышными бакенбардами, в форте в Торуне это был экскурсовод в форме прусского солдата с винтовкой и соответствующей выправкой. С такими экскурсоводами туристы фотографируются «на память» с большим удовольствием и совершенно бесплатно. Можно вспомнить бесплатное угощение в Германии в музее местными сортами сыра (маленькие кусочки туристы получают из рук девиц в национальных одеждах). Все это добавляет красок, делает событие незабываемым, поскольку, таким образом, мы живаемся в местные традиции, получаем разнообразный опыт, «сопереживаем» и приобщаемся. Эти практики не дорого стоят и быстро окупаются увеличением количества посетителей. Вообще, я еще раз хочу акцентировать внимание на том, что дело не только в финансах, но и в идеях, и в желании их воплотить в жизнь.

**5.** Необходимо учесть специфику нашего края. Да, у нас нет виноградников, но есть интересные промышленные предприятия, нет или мало уникальных природных объектов, но есть прекрасные художники, музыканты, актеры. Нет, может быть, такой глубокой истории, но есть профессиональные историки... Наш Харьков называют «студенческой столицей», но у нас (увы!) нет такого студенческого фестиваля как в Ильменау. Впрочем, какие-то символические действия, как напоминание о прошлом, не поздно ввести и сегодня. Например, на стрелке рек Лопань и Харьков (где по преданию основал поселение казак Харько)

можно поставить символическую башню-маяк, на которой в День города зажигать огонь (как это происходит в Петербурге на Ростральных колоннах на стрелке Васильевского острова) и тем самым вспоминать основателей и защитников города (которые огнем в степи предупреждали о появлении татар). Учитывая специфику Харькова, можно акцентировать внимание не только на прошлом, но и настоящем. Так, символическими действиями могут сопровождаться презентации нового изделия, «открытие / закрытие сезонов» в том или ином виде спорта или искусства (с мастер-классами и т. п.; что-то подобное демонстрирует нам фестиваль «Покуть плюс»). Нужно только четко определить приоритеты, чтобы такие мероприятия были регулярными, но не происходили ежедневно, по пустым поводам. Культурные мероприятия вполне уместно соединять с промышленными и с/х выставками-продажами, но стремиться, чтобы тематически и выставки (круг товаров), и культурная программа были выдержаны в определенном тоне, соединялись между собой, а не выглядели эклектично уродливо, конъюнктурно и превращались в очередной базар, где торгуют китайскими изделиями.

Выводы-предложения:

1. Начинать приобщение к культурной традиции с детства (специальные действия в своей местности, свои дети + их родители-публика как начало);
2. Начинать с недорогих бесплатных символических действий-мероприятий опять же «для своих», которые постепенно должны «обрастать» деталями;
3. Возможность для зрителей / туристов принимать участие или хотя бы обеспечивать элементарное приобщение;
4. Осуществлять региональную политику в системе культурных практик (разнообразие и одновременность);
5. По возможности опираться на религиозные, этнические или другие устоявшиеся праздники-мероприятия, а также использовать местные музеи и памятники;
6. Найти и «опереться» на «союзников» (учебные заведения, общественные организации, заведения культуры, музеи, церковь).

Символические действия могут не просто разнообразить наши культурные практики, но стать фактором развития туризма, а со временем повлиять на культурный досуг многих людей.

---

**Н.М. Роман,**  
кандидат педагогічних наук, доцент  
Харківського національного педагогічного  
університету імені Г.С. Сковороди

### **ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АНСАМБЛІВ НАРОДНОЇ ПІСНІ В ЗАКЛАДАХ КУЛЬТУРИ МЕГАПОЛІСУ**

В умовах глобалізації сучасного світу та поширення тенденцій скупчення населення в містах, мегаполісах або поблизу них, розвиток традиційної культури в цілому та народної пісні зокрема набув нових рис та збагатився сучасними характеристиками. Особливої уваги заслуговують проблеми збереження та популяризації народної пісні в умовах мегаполісу.

Сьогодні, за останніми переписами, в Україні залишилося два мегаполіси – Київ та Харків (донедавна українськими мегаполісами-мільйонниками були також Дніпропетровськ, Донецьк та Одеса). Цілком природно, що мегаполіси приваблюють значну кількість людей різного соціального статусу, професійної підготовки, культурних традицій та національностей, які прагнуть реалізувати професійні, кар'єрні або фінансові амбіції. Завдяки цьому національний склад будь-якого мегаполісу за своїм розмаїттям значно відрізняється від населення країни в цілому. Кожен мегаполіс має свої унікальні особливості, вони обумовлені географічним положенням, економічним та політичним статусом держави, промисловими, науковими,

історичними та культурними надбаннями кількістю національних меншин.

Мегаполіс вабить не лише талановитих особистостей і порядних працьовитих людей, які спрямовують свою діяльність на позитивні дії, а й шахраїв та нероб. Це має своє яскраве відображення в соціальному та загальнокультурному житті. Завдяки високій щільності населення, громада мегаполісу повсякчас ризикує перетворитися в натовп, який може стати роздратованим і агресивним або на суспільство пригнічених людей, змушених прикладати значних зусиль, щоб стримувати свої негативні емоції, викликані перенаселенням та незручностями такого співіснування.

Одним із провідних факторів у вирішенні цієї проблеми є створення можливостей для культурного відпочинку та духовного розвитку мешканців мегаполісу. Важливу роль у виконанні означених завдань відіграють заклади культури мегаполісу. В сучасних умовах існує розвинена мережа закладів культури, серед них: палаци й будинки культури, клубні заклади, парки культури та відпочинку, бібліотеки, музеї, галереї, цирки, театри, філармонії, культурно-просвітницькі центри, навчальні заклади естетичного виховання культури і мистецтва. Але протягом останніх десятиліть існуючі заклади культури стали вкрай занедбаними та опинилися на межі виживання. Таке відношення привело до суттєвого зниження престижу національної культури, якості культурного продукту, поставило під загрозу практику соціально-культурної адаптації учасників різноманітних творчих гуртків та студій естетичного спрямування.

Творча робота з ансамблями народної пісні в сучасних закладах культури є необхідною та перспективною формою гармонізації суспільства мегаполісу, вона стала важливим елементом процесу соціалізації особистості. Мешканець мегаполісу, навіть той, який реалізував себе в особистому і професійному плані, потребує постійного творчого розвитку, спілкування за інтересами, прагне бути суспільнокорисною та значущою людиною. Сучасні заклади культури, навіть попри їхню занедбаність, відіграють важливу роль у розвитку ансамблів народної пісні, допомагають самодіяльним виконавцям самовизначитися,

самоствердитися, самореалізуватися, досягти суб'єктивного задоволення від результату власної творчості та втілити в життя особисті культурні та соціальні амбіції.

Розвиток ансамблів народної пісні в закладах культури мегаполісу має свої суттєві особливості. На відміну від музичних колективів, які займаються відтворенням народної пісні в закладах культури невеликих міст або сіл, виконання таких пісень колективами мегаполісу носить дещо штучний та історико-дослідницький характер. Генетична любов до пісні свого краю, естетична насолода від проникливих відвертих віршованих текстів та чарівних мелодій зворушує та морально підтримує як виконавців так і численних слухачів незалежно від місцезнаходження та зовнішніх обставин.

Слід зазначити, що народні пісні, народжені в сільській місцевості, з часом зазнали значного впливу від міської пісенної традиції, радянської масової культури, патріотичних пісень, ліричних творів ідеологічного спрямування, інших національних культур та регіональних ознак, але, незважаючи на це, вони наскрізь пронизані інтонаціями любові до свого краю, міста, краси рідної природи. Дещо трансформувалися автентичні тексти народних пісень. Актуальні теми любові до батьківщини, міжлюдських стосунків, сімейно-побутову тематику, жартівливі й сатиричні пісні, доповнили та збагатили осучаснені сюжети, на яких відбилися теми урбанізації, воєнної доблесті, культурно-історичні здобутки. Життя багатолюдного мегаполісу є більш рухливим і динамічним, тому й темпоритм улюблених старовинних пісень став жвавішим та швидшим. У такий спосіб сучасна людина гармонізує себе із довкіллям, пристосовуючи свій менталітет і культурну пам'ять до існуючих умов.

Виконавиці народних пісень послідовно й цілеспрямовано залучають до народної пісні значну кількість мешканців мегаполісу. До численної слухацької аудиторії входять люди різних вікових та соціальних категорій. Важливим фактором плідного існування ансамблів народної пісні в закладах культури мегаполісу є можливість духовно розвиватися та стверджуватися через мистецтво як обдарованих та талановитих солісток, так і співачок із

звичайними і навіть посередніми музичними здібностями. Реалізація артистичних задатків сприяє розвитку їхньої особистості та позитивно впливає на процес успішної соціалізації в умовах сучасного мегаполісу. Подальша творча робота з ансамблями народної пісні в закладах культури мегаполісу є перспективною та сприяє збереженню й розвитку безцінної традиційної культури в умовах глобалізації.

---

**В.С. Романовський,**  
кандидат історичних наук,  
доцент кафедри культурології,  
провідний науковий співробітник  
Харківської державної академії культури

## **МАНДРІВНИКИ ПРО КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Твори мандрівників є важливою групою історичних джерел особистого походження. Освічені подорожні часто приділяли увагу пам'яткам історії та культури, про стан яких за різних часів дізнаємося з їхніх записів і споминів.

Науковці використовують фактичні дані з таких творів, але узагальнюючих досліджень цієї групи джерел з історії Слобідського краю замало. Розділ «Отзывы о Харькове современников» знаходимо в другому томі фундаментальної історичної монографії Д.І. Багалія та Д.П. Міллера (1912 р.) [1, с. 966-973]. Тут ідеться про відзиви гостей міста XIX ст.

Помітну увагу науковців викликали свідчення чужинців про Україну загалом. Дослідники та публікатори таких джерел – В. Антонович, К. Мельник, З. Кузеля, Д. Дорошенко, В. Січинський, В. Лизогуб, Ю. Мицик, В. Маслійчук та інші науковці XIX – початку XXI ст. Публікації Л. Синицького (К., 1892 р.), В. Кордта (К., 1926 р.),

В. Сиповського (К., 1928 р.) О. Вінтоняка (Львів—Мюнхен, 1995 р.) спеціально присвячені творам мандрівників. На їхні праці слід зважати, досліджуючи мемуари, присвячені Слобідському краю.

У цій розвідці розглянемо особисті спомини та подорожні нотатки мандрівників, натомість переважно відкладемо для майбутніх досліджень звіти та щоденники наукових експедицій, статистичні описи територій тощо. Поняття «Слобожанщина» застосовуємо в широкому культурному контексті. Культурна спадщина Слобожанщини охоплює пам'ятки нашого краю загалом – від найдавніших часів до наших днів.

Мемуари мандрівників були важливим джерелом для дослідників старожитностей уже в час становлення пам'яткознавства. Так, 1858 р. архієпископ Філарет, покладаючись на повідомлення французького монаха-мінорита Рубруквіса (1253 р.), висловив в описі Харківської єпархії думку, що статуї на курганах належали половцям [21, с. 327]. 1915 р. професор М.І. Веселовський відзначив, що монах Вільгельм де Рубрук дав відповідь на питання про походження кам'яних статуй на курганах задовго до його наукової постановки [2, с. 422]. Звісно, «кам'яні баби» розташовувалися на дуже обширних теренах. Ця згадка мандрівника XIII ст. про пам'ятки, які нині збереглися й на нашому краї, не має чіткої географічної прив'язки [14, с. 101].

Австрійський дипломат, барон Сигізмунд фон Герберштайн двічі відвідував Москву: 1517 та 1526 рр. Питання про його проїзд через Україну не з'ясоване. 1549 р. Герберштайн опублікував у Відні «*Rerum Moscoviticarum Commentarii*» (перше видання латиною). Є. Замисловський уважав, що мандрівник користувався «Географією» Птолемея як посібником і запозичив із неї стародавні гідроніми. Зокрема, до XVII ст. західноєвропейські автори східний кордон Європи проводили по Дону (Танаїсу), як і стародавні географи [7, с. 75-77]. Свою працю Герберштайн уважав трактатом. У цьому описовому історико-географічному творі поєднано ознаки різних жанрів (хронік, хорографії, портретного нарису тощо). Це ускладнює його характеристику.

Принаймні згадки про пам'ятки України є особистими записами Герберштайна як мандрівника та збирача повідомлень. Зокрема, він згадав назву місцевості «Святі Гори» біля Сіверського Дінця (Donets Sewerski, minor Tanais, clain Tanais) [4, с. 138]. Московські розвідники розповіли дипломатові, що бачили біля Святих гір та Великого Перевозу «якісь мармурові та кам'яні статуї». Святогірський монастир на півдні Слобідської України згадується вперше 1624 р. в царській жалуваній грамоті. Свідчення Герберштайна про цю місцевість значно давніші. Тим більше підстав задуматися про походження топоніма (S. montes) на цих теренах, на ділі непідконтрольних Московії XVI ст.

На зламі XIX-XX ст. повідомлення Герберштайна про азовських татар використав В.Ф. Спесівцев в археологічних дослідженнях. 1901 р. він стверджував, що біля с. Райгородок Ізюмського повіту збереглися залишки цегляних могильних мавзолеїв із кахельними куполами, що належали золотоординським й азовським татарам. Доказами цьому слугували квадратна, плоска, покрита бірюзовою емаллю цегла, золотоординські монети, залізні та мідні речі, а також згадка Герберштайна про азовських татар, які в районі середньої течії Сіверського Дінця (Малого Танаїсу) мали постійні житла й обробляли землю [4, с. 181, 328; 18, с. 372-373; 19, с. 155]. За знайденими монетами Спесівцев визначив час існування «татарського» містечка: 1356-1384 рр. Насправді складно казати про дійсний етнічний склад цього «татарського» населення. Відомо, що напівосілі половці вміли будувати житло з глинобитними стінами [13, с. 19]. Однак іще 1253 р. мінорит де Рубрук не бачив у половецьких степах, захоплених монголами, «ніякого лісу, ніякої гори й жодного каменю», а лише «могили команів». На Дону монах знайшов поселення руських перевізників під владою монголів [14, с. 106-107].

У другій половині XVII ст. чисельність населення нашого краю стрімко зростає завдяки українським переселенцям. Відтоді існували слобідські козацькі полки. Традиції української культури й освіти розвивалися на Слобожанщині. Харківський колегіум був створений на взірєць Києво-Могилянської академії (1722-1726 рр. заклад діяв у Білгороді як духовна школа). У 1759-1769 рр. у ньому

працював знаний філософ-мандрівник Г. Сковорода. Подорожуючи, він заходив до Бабаїв, Валок, Великого Бурлука, Ізюму тощо. Сковорода часто записував місця свого перебування та творчої праці, але не ставив за мету вивчати й описувати старожитності. «Все сіє по плоти ничтоже есть, но по сокровенному в себѣ Естеству сильное» — писав філософ [17, с. 737]. Речі, як зникомі тіні, свідчили Сковороді про вічні образи, невечірнє Світло Вишнього.

Пам'ятки України згадував у безсюжетних етюдах швейцарець, випускник Тюбінгенського колегіуму І.П. Вернет (Верне Жан; близько 1760 – не пізніше 1825 рр.). Його запросив на службу російський полководець О.В. Суворов. Вернет працював учителем і гувернером (імовірно, спершу в Глухові, згодом у Новгород-Сіверській гімназії) [15, с. 39]. Служив також у Харкові, до якого вперше потрапив 1787 р. Пішовши у відставку, відвідував численних друзів у різних містах. У першій чверті XIX ст. в харківських «Украинском вестнике» й «Украинском журнале» Вернет друкував спогади та філософські роздуми, в які заглиблювався серед садів, садиб, цвинтарів. В. Сиповський характеризував Вернета як «сентиментального письменника» [15, с. 41]. Хіба що уривок із мандрівних записів «Святогорский монастырь» (1817 р.) містить опис, що засвідчує незахищеність пам'яток після закриття обителі 1788 р. Загалом Вернет визнавав потрібним вивчення старожитностей.

Подорожні нотатки були улюбленою оповідною формою для сентиментальних мандрівників. Сиповський наголошував, що для науки мандрівні записи тим цікавіші, чим менший у них «елемент сентименталізму», чим більшу увагу приділяли автори опису місцевостей, міст, пам'яток, взуруючись на статистичні та географічні праці [15, с. 24, 32]. Просвітницькі ідеали спрямовували мандрівників до пізнання Явленого світу. Прагнення передачі знань спонукало їх описувати побачене.

Чималу мемуарну спадщину залишили російські мандрівники початку XIX ст. Письменник, сенатор і член Російської академії Павло Сумароков 1802 р. здійснив подорож у зв'язку з призначенням працювати в Кримській комісії суддею. Колоритна Слобожанщина відразу здалася урядовцю «межею імперії», в'їздом в іншу державу, де

«поселяне с обритыми головами», «иные лица, иные обыкновения, иное на хозяевах одеяние, иное устройство и ... иной язык» [20, с. 45]. Сумароков звернув увагу на білі «принижені» мазанки, охайні веселенькі хати в с. Липці, неправильні вулиці, оселі та міські млини Харкова, земляний вал і кургани за Валками. Однак, його згадки про пам'ятки Слобожанщини побіжні. Спогади проїжджого про якийсь трактир за обсягом поступаються лише розповіді про Харківське училище (колегіум).

Іван Долгорукий (1764-1823 рр.) подорожував Україною 1810 р. [6]. Як засвідчує вже назва опису мандрівки, князь не отримав задоволення, бо нудьгував та жахався диких степів (де «страшной величины дачи», «ужасы месячной ночи»), навіть брудних шляхів і вулиць. У Харкові він запам'ятав навчальні заклади (колегіум, університет).

Нащадок старого московського князівсько-боярського роду, колишній тверський губернатор і відомий бібліофіл Микола Всеволозький (1772-1857 рр.) на 64-му році життя здійснив мандрівку країнами Причорномор'я та Середземномор'я (1836-1837 рр.). Він відразу занотовував побачене і мемуари, ймовірно, склав на основі цих мандрівних записів [3, с. 77]. 23 квітня 1836 р. мандрівник досягнув Білгорода й характеризував його як перше українське місто на своєму шляху («...вступил в Малороссию!») [3, с. 11]. Однак пам'ятки Білгорода та Харкова зовсім не привернули його уваги.

Мандрівні записи про Україну німецького географа та майстра подорожнього жанру Йоганна Георга Коля (Kohl; 1808-1878 рр.) лише почасти опрацьовані у вітчизняній історіографії. Ця його подорож припала на середину 1837-1838 рр. У Харкові Коль надовго зупинився. 1912 р. Д. Багалій та Д. Міллер оприлюднили найбільш характерні, на їхній погляд, свідчення Коля про місто [1, с. 968-971]. В. Січинський згадав Коля як основоположника антропогеографії, який подолав шлях Україною «від Харкова до Одеси і від Одеси до Перемишля» [16, с. 92]. Коль присвятив Україні другий і третій томи праці «Подорожі до внутрішньої Росії та до Польщі» (Leipzig-Dresden, 1841): «Україна. Малоросія» та «Буковина, Галичина, Краків і

Моравія». Він визнавав етнічну єдність народу Наддніпрянської України, Галичини, Буковини та Закарпаття й передбачив утворення незалежної Української держави. Історик В. Маслійчук переклав «харківську» частину твору (2002-2005 pp.) [8; 11].

Коль назвав Харків «столицею України» (Слобожанщини) й уважав ці землі близькими до «Малоросії». Переказуючи популярну легенду про козака Харка як засновника Харкова, Коль виснував, що першою оселею в хуторі при злитті річок (Loran, Charkowka) була хата-мазанка. Зі зростанням тут кількості козаків виник зручний для оборони полковий центр, що згодом перетворився на торгове місто й «губернську столицю». На 1837 р. основними будівлями Харкова були університет і губернські управи, інститут шляхетних панн (Fr?uleinstift), монастирські споруди, семінарія, церкви, купецький двір (Gostinnoi-Dwor). У Харкові вже було чотири книгарні, університетський ботанічний сад, будинок Дворянського зібрання [8, с. 223-231]. Попри існування багатьох ошатних будівель, місто було брудним і засипаним гноєм, яким зміцнювали ґрунт на вулицях. Коль був вражений занедбаністю одного з кладовищ (звичайно ж, Мироносицького) та загалом байдужим ставленням містян до могил. За Харковом існував також цвинтар для іноземців, який називали «німецьким». Коль розповів про міську німецьку лютеранську кірху (1827-1830 pp.), побіжно охарактеризував її архітектурні якості.

Коль згадав «великі й доволі пристойні» університетські будівлі, хоч уважав низьким освітній і науковий рівень закладу в порівнянні з «блискучим» початковим періодом його розвитку. В університетській бібліотеці чужинцям показували розкішні й дорогі видання, в той час як добрих підручників і словників бракувало (принаймні так уважав Коль). Аби уникнути покарань за втрату книжок, бібліотекарі не видавали студентам багато видань. Мандрівник бачив в окремих шафах колекцію зі старими манускриптами. Щоправда, бібліотекар був математиком і нічого не тямив у старожитностях («Drewnosti»), та й сам Коль не володів східними мовами. Найдостатніше забезпеченим в університеті Коль визнав

фізичний кабінет попри безлад під час надходження нових інструментів. Мандрівник описав також природознавчий кабінет із зоологічною та мінералогічною колекціями. В останній опинився мармуровий уламок «з якоїсь грецької могили без напису» [8, с. 238]. Такий експонат мав би потрапити до Музею красних мистецтв і старожитностей, який щойно (1837 р.) відкрили згідно з університетським Статутом 1835 р. Цей музей Коль не згадав, можливо тому, що він був закритий для широкого загалу до 1861 р.

Історик В.В. Пассек (1808-1842 рр.) приїхав до Харкова 1834 р. із наміром читати лекції в університеті, але був визнаний неблагонадійним. Уже в «Путевых записках Вадима» (М., 1834 р.) Пассек відзначав потребу вивчення старожитностей. Він зблизився з харківськими романтиками, зокрема, І.І. Срезневським (у 1836-1839 рр.). Романтичні захоплення старовиною привели Пассека до наукових досліджень пам'яток. У 40-х рр. старожитності Слобожанщини оглядав романтик М. Костомаров, зокрема, 1843 р. на шляху з Харкова до рідної Юрасівки Воронізької губ. (про що писав Срезневському).

Спогади про монастирі інколи можуть скласти цілі збірки, якщо не бібліотечки. Тут обмежимося хоча б окремими прикладами. В. Коховський записав спомини чумачки Насті Сопунки про Святогір'я напередодні закриття монастиря в 1787-1788 рр. [9, № 5, с. 79]. Князь М.Б. Голіцин залишив спогади про врочистості відкриття Святогірського монастиря в 1844 р. [5]. Письменник В.І. Немирович-Данченко відвідав цю ж обитель у 70-х рр. XIX ст. [12].

Мандрівники-дослідники та митці XX ст. зібрали значні матеріали про культурну спадщину України. Завдяки їхній відданості своєму покликанню українська культура нині займає поважне місце в просторі знань. Ці джерела стають доступними для наступників, що є справжньою перемогою культурної громадськості над варварством, байдужістю й антилюдяними режимами. 1914 р. архітектор-художник Г. Лукомський та граф М. Клейнміхель здійснили автомобільні мандрівки Харківською губернією. На ділі це були цілеспрямовані дослідження садибних комплексів, результатом яких стала поява відомої книги [10]. Подорожуючи Слобожанщиною, засновники українського

модерну (В. Кричевський, О. Сластьон та інші) замальовували й вивчали архітектурні пам'ятки. Художник С.І. Васильківський створив численні архітектурні пейзажі. Пам'яткознавець С.А. Таранушенко (1889-1976 рр.) починав дослідження як студент-мандрівник. У 70-х- 80-х рр. ХХ ст. значні спомини «*Umbra vitae...*» написав його учень і колега П. Жолтовський (1904-1986 рр.), мандрівки та поневіряння якого пролягли шляхами Європи й Азії.

У цій розвідці більшу увагу приділяємо не професійним тереновим дослідженням історичних і мистецьких пам'яток, а особистим творам мандрівників. Лінгвіст і літературознавець Ю. Шевельов (1908-2002 рр.) неодноразово писав у спогадах (1987-1999 рр.) про своє «аісторичне» світосприймання, навіть «ірраціональний аісторизм» [23, с. 16, 17]. За юних літ Юрій не цікавився («не був зіпсований») малярством і скульптурою. Він обрав шлях вузької спеціалізації як філолог [23, с. 164]. Щоправда, вже в 20-х рр. Шевельов відвідував мистецькі виставки, що «відкрили» йому очі на образотворче мистецтво. Мемуарист згадав розташування пам'ятників і визначних чи важливих у його житті будинків рідного Харкова першої половини ХХ ст., поховань видатних осіб. На еміграції лінгвіст став уважнішим до історичних надбань, хоч і не відразу.

Як науковець українського зарубіжжя Ю. Шевельов на шпальтах газети «Свобода» (Нью-Йорк, 1990 р.) опублікував подорожні враження про Харків за три дні перебування в рідному місті [22]. Серед них були і згадки про старожитності: Покровський собор-монастир і Успенський собор із ампірною дзвіницею. «А вулиця моя така, як і була, пройшла воєнну руїну й шал перебудов неушкоджена» – згадував Шевельов про будинок «Саламандра» на старій ремісничій Римарській. Жодного лимаря у ХХ ст. там уже не було. Місто часів молодости Шевельова на кінець століття перетворилося на «Старий Харків», що згодом «розрісся несамовито». «Новий» Харків архітектурно мало зацікавив Шевельова. «Старий Харків був теж не конкурентом Римові або Парижу, але все-таки він був різноманітний у своїх нашаруваннях імперського ампіру на козацьке барокко, індустріальних велетнів на ампір, конструктивізму на індустріальний стиль межі дев'ятого й двадцятого сторіччя» – спрощено виклав мовознавець історію архітектури міста одним реченням. Проте

серце Харкова професор відчув «не в будинках, не в пам'ятниках, навіть не в старих церквах, а в людях» [22, с. 162-163].

Традиція мандрівництва має на Слобідській Україні глибокі корені, й хотілося б, аби сучасний туризм не витіснив її примітивними споживацькими задоволеннями, але тримався цих певних основ. Принаймні очікуватимемо нових публікацій джерел.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655- 1905): ист. монография. – Т. 2. – Х., 1993. – 982 с.
2. Веселовский Н. Современное состояние вопроса о «каменных бабах» или «балбалах» // Записки Имп. Одес. о-ва ист. и древностей. – Т. XXXII. – 1915. – С. 408-444, табл. I-XIV.
3. Всеволожский Н.С. Путешествие чрез Южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Францию и Париж в 1836 и 1837 годах. – Т. 1. – М.: В тип. Августа Семена при Имп. Мед.-хирургич. акад., 1839. – 495, IV с.
4. Герберштейн С. Записки о Московии / пер. с нем. А.И. Малеина и А.В. Назаренко. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 430 с.
5. Голицын Н.Б. Поездка в полуденную Россию к берегам Тавриды в 1844 году // Москвитянин. – 1845. – Ч. 3. – № 5-6. – С. 161-166.
6. Долгорукий И. Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда 1810 года / предисл. О. Бодянского; Имп. о-во ист. и древностей российских при Моск. ун-те. – М.: В университет. тип. (Катков и К°), 1870. – VII, 355 с.
7. Замысловский Е. Герберштейн и его историко-географические известия о России. – СПб.: Тип. брат. Пантелеевых, 1884. – III, 563 с.
8. Коль Й.Г. Харків / переклад і прим. В. Маслійчука // Збірник Харк. історико-філологічного т-ва. – Х., 2005. – Т. 11 (Нова серія). – С. 220-244.
9. Коховський Вс. З народних уст. Записано в Слободській Україні, в Изюмському повіті Харківської губернії // Основа. – СПб.: В тип. П.А. Кулиша. – 1862. – № 5 (травень). – С. 77-104; № 6 (червень). – С. 29-53.

10. Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. – Ч. 1. – Птг., 1917. – 100 с., 114 вкл. л. ил.
11. Маслійчук В.Л. Харківський університет 1838 р. в подорожніх записках Й.Г. Коля // Проблеми періодизації іст. та історіографічного процесу. Харк. історіогр. збірник. – Х., 2002. – Вип. 5. – С. 95-100.
12. Немирович-Данченко В.И. Святые горы: Очерки и впечатления / авт. послеслов. Н.И. Зайцев. – Донецк: «Донбас», 1990. – 183 с., ил.
13. Половец В. Половці: культурне життя (XI—XIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2007. – № 4. – С. 14-23.
14. Рубрук Г. де. Путешествие в Восточные страны // Плано Карпини Дж. дель. История монгалов. Рубрук Г. де. Путешествие в Восточные страны. Книга Марко Поло / вступит. ст., комент. М.Б. Горнунга. – М.: Мысль, 1997. – С. 86-189.
15. Сиповський В. Україна в російському письменстві. – Частина I (1801-1850 pp.). – К.: З друкарні УАН, 1928. – 4, 460 с.
16. Січинський В. Чужинці про Україну: вибір з описів подорожів по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – П'яте вид. – Авґсбург: Видання Петра Павловича, 1946. – 118 с.
17. Сковорода Г. Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сірґчь Йкона Алківіадская // Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. — Х: Майдан, 2010. – С. 729-778.
18. Спесивцев В.Ф. О железных предметах из с. Райгородки Изюмского уезда // Труды Харьк. предварительного комитета по устройству XII археол. съезда / под ред. проф. Е.К. Редина. – Т. 1. – Х., 1902. – С. 372-373.
19. Спесивцев В.Ф. Находки в Райгородке // Труды XII археол. съезда в Харькове. 1902. / под ред. гр. П.С. Уваровой. – Т. 1. – М., 1905. – С. 153-156.
20. Сумароков П. Досуги крымского судьи или второе путешествие в Тавриду. – Ч. 1. – СПб.: в Императ. тип., 1803. – 8, 243 с., 21 л. ил.
21. Филарет (Д.Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Т. 2. – Х.: Факт, 2005. – 432 с.
22. Шевельов Ю. Харків: подорожні враження і заклик // Березіль. – 1991. – № 3. – С. 159-163.
23. Шерех Ю.В. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. – 1. В Україні. – Х.: Фоліо, 2012. – 475 с.

**В.Г. Рябчинский,**  
директор Центра культурных политик  
(Молдова)

## **ДОМА КУЛЬТУРЫ МОЛДОВЫ В НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ**

В советское время необходимость наличия Дома культуры (ДК) в каждом населённом пункте была обусловлена идеологической ролью, которую они должны были играть в процессе воспитания советского народа. Таким образом, Молдова, после провозглашения независимости унаследовала широкую сеть ДК в каждом населённом пункте страны. К началу 2000 года в Молдове существовало 1245 ДК. Процессы децентрализации и передачи ДК на баланс местной администрации без учёта финансовых возможностей их содержания привели к разрушению большей части ДК: из 1245 ДК только 476 (37%) были в удовлетворительном состоянии, 663 (53%) нуждались в капитальном ремонте, а 108 были в аварийном состоянии. Из 1245 ДК только 96 с общим объёмом в 40 000 мест в залах находились в городах, остальные 1149 ДК с общим объёмом в 315 000 мест в залах находились в сельской местности.

В последнее десятилетие, при поддержке Фонда Социальных Инвестиций, были отремонтированы 38 ДК. Это позволило в какой-то мере остановить процесс разрушения ДК, количество которых к 2004 году сократилось до 1221 ДК (76 в городах, 1149 – в сельской местности), и даже был отмечен некоторый рост ДК, количество которых в 2008 году достигло 1228.

Так как финансирование культуры осуществляется по нормативам, исходящим из количества жителей населённого пункта, постоянная нехватка денег заставляет местную администрацию использовать деньги, предназначенные для культурной деятельности, на покрытие других статей расхода. Положение в сельской местности усугубляется тем, что количество содержанных мест в залах ДК на 1000

жителей составляет 143 в среднем по стране, в то время как в городах они составляют только 23 места. Это означает, что на содержание одного квадратного метра площади сёла получают в 6 раз меньше денег, чем города.

Материальная база устарела. Дома Культуры с возрастом свыше 30 лет составляют 63%. В связи с этим, 64% ДК нуждаются в капитальном ремонте, а 30% – в косметическом ремонте.

Другая проблема связана с уходом из ДК специалистов, так как зарплата в 900-1200 лей (60-70 Евро) заставляет людей искать другие области применения своих знаний.

Со всеми существующими проблемами, ДК остаются основными организаторами культурной деятельности в сельских населённых пунктах.

В 2010 году, при поддержке Европейского Культурного Фонда (Амстердам), Центр Культурных Политик (Кишинёв) провёл исследование деятельности сельских ДК в Молдове, их роль в реализации местных и региональных стратегий развития. Предметом исследования была степень использования социально-культурного потенциала ДК в новых экономических условиях, спектр предлагаемых услуг, а также, разработка предложений по улучшению деятельности ДК.

В рамках исследования было выявлено, что 51% директоров ДК имеют возраст свыше 45 лет, а 54% – занимают должность свыше 8 лет. 51% – имеют образование в сфере культуры и только 3% – экономическое образование. Несмотря на маленькую зарплату и отсутствие средств на культурные мероприятия, 56% директоров довольны своей работой. Эти данные подтверждают, что для очень многих директоров основная деятельность и основной источник доходов не связан с деятельностью ДК. Только 14% из опрошенных директоров ДК прошли курсы повышения квалификации, и 33% – имеют опыт внедрения культурных проектов. В связи с этим 77% директоров считают, что им не хватает знаний для того чтобы организовать эффективно работу ДК в условиях рыночной экономики, при чём свыше 50% директоров нуждаются в знаниях по разработке и внедрению культурных проектов, 41,3% – по культурному менеджменту, 36,3% – по финансовому обеспечению

культурной деятельности (fundraising). Проблема возникла из-за отсутствия учреждения, которое занималось бы проблемами обучения и повышения квалификации директоров ДК в экономической и финансовой областях и в сфере менеджмента культурных организаций.

Хотя законодательство разрешает деятельность ДК в качестве отдельных экономических учреждений, не более 7% действующих ДК являются юридическими лицами. Остальные находятся на балансе местной администрации и только 38% имеют свой специальный счёт.

Слабо организована работа по привлечению к деятельности ДК местного населения, поиска партнёров и спонсоров. Регламент деятельности ДК предусматривает наличие Административного Совета, членами которого, кроме администрации ДК, могут быть и представители других организаций, местного населения и т.д. Только 18% из ДК имеют такие советы, но и здесь они в основном формальны, так как нет положительного опыта эффективной организации деятельности Административного Совета.

Свыше 60% ДК не имеют никаких дополнительных доходов, 30% – имеют доходы от сдачи в аренду своих площадей, и 20% – от дискотек и вечеров отдыха, и только 5% – получают ещё доходы и от продажи билетов. Но эти доходы очень незначительны в общем бюджете, так как в лучших случаях они покрывают до 10% всех расходов на содержание деятельности ДК.

Главные итоги исследования:

- на местном, районном и национальном уровнях нет общего видения развития ДК. Районные администрации, руководители учреждений культуры и местное население по-разному видят роль ДК в сообществе;
- есть большая потребность в квалифицированных менеджерах ДК, которые обладали бы знаниями в области менеджмента культурных организаций в условиях рыночной экономики, разработки и внедрения культурных проектов, поиска альтернативных источников финансирования культурной деятельности;

- многие местные администрации рассматривают культуру только как область развлечений, и из-за ограниченного бюджета, деньги, предназначенные для культурной деятельности, переводятся к другим более важным, по их мнению, областям;
- услуги, предлагаемые ДК не соответствуют потребностям и ожиданиям местного населения. Программы деятельности ДК в основном направлены на организацию и проведению местных праздников и получения титула «образцового» для художественных коллективов, так как это обеспечивает дополнительные ассигнования из бюджета.

В 2010 году Европейский Культурный Фонд и Фонд Сороса в Молдове инициировали проект «Дом культуры – модель консолидации сообщества через гражданское партнерство». Целью проекта является переосмысление роли домов культуры, реорганизация их деятельности как платформы для развития инициатив и различных форм сотрудничества между учреждениями культуры, организациями гражданского общества и местной публичной администрацией. Реорганизация деятельности Домов культуры означает создание учреждений в основу деятельности которых положены реальные культурные потребности населения. Дом культуры должен быть задействован в решение реальных проблем и нужд сельской общины (региона), что должно быть обеспечено эффективным функциональным менеджментом и стабильным партнёрством.

Для участия в проекте необходимо было сформировать команду с участием представителей ДК, местной администрации и НПО. Команды были задействованы в учебном процессе, в рамках которого они получили знания в области стратегического планирования, разработки и внедрения культурных проектов, организации маркетинга культурных учреждений. К концу проекта команды осуществили ознакомительную поездку в Великобританию, где смогли ознакомиться с английской моделью деятельности культурных организаций в

небольших населённых пунктах и получили гранты для реализации своих проектов.

Опыт работы в рамках проекта подтвердил принципы, которые должны стоять в основе реформирования деятельности ДК:

1) партнерство – только при поддержке местной администрации, а также населения, возможно создать эффективную модель деятельности ДК;

2) креативность – творческий подход к культурным ресурсам и традициям, которыми обладает каждое сообщество;

3) уникальность – развитие и поддержка культурных особенностей и возможностей, которые делают сообщество отличительным от других;

4) рациональность – реализация финансово и экономически обоснованных культурных проектов.

---

**Д.С. Сало,**  
преподаватель кафедры украиноведения и  
языковой подготовки иностранных граждан  
Харьковского национального экономического университета

## **ЯЗЫК ОБРЯДОВОГО ТЕКСТА ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ С ОБЫДЕННЫМ ЯЗЫКОМ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ГОВОРОВ СЛОБОЖАНЩИНЫ)**

В центре нашего внимания – обрядовый язык: лексика, различного рода ритуальные фразы, фольклорные тексты. Прежде всего заметим, что, говоря об обыденном языке, мы обращаемся именно к диалектному материалу, поскольку очевидно, что разговор о сходствах и различиях необходимо вести при наличии общей базы, то есть, в данном случае, обращаясь к текстам обыденного и обрядового языка на материале одного и того же говора.

В повседневном узусе, в общении обрядовый текст не существует изолированно. Одним из основных источников информации о нем, помимо непосредственного, ситуативного исполнения, выступают мемораты, последующее описание проведения традиционных ритуалов, принадлежащие, по сути, к бытовому, обыденному языку.

Разграничивая эти понятия в рамках одной культурной парадигмы, мы следуем за М.М. Бахтиным, который отмечал, что «...человек имеет дело не с языком, а с языками, но место каждого из этих языков упрочено и бесспорно <...>. Язык и мир молитвы, язык и мир песни, язык и мир труда и быта, специфический язык и мир волостного управления, новый язык и мир приехавшего на побывку городского рабочего – все эти языки и миры рано или поздно выходили из состояния спокойного и мертвого равновесия и раскрывали свою разноречивость» [1, с. 81-82].

Вторым научным посылом к сравнению двух обозначенных систем явилось представление о традиционной духовной культуре как о языке, характерное для работ этнолингвистического направления. Мы имеем в

виду, прежде всего, московскую школу этнолингвистики, представленную работами Н.И. Толстого, С.М. Толстой, А.В. Гуры, Е.С. Узеновой, Е.Л. Березович и др. В соответствии с данным научным подходом, как традиционная духовная культура в целом, так и отдельный обряд в частности представляет собой особый текст, описывать который следует в лингвистических терминах. Так, Н.И. Толстой и его последователи говорят об особой «грамматике» славянских обрядов, отмечая, что «всякий обряд может быть представлен как определенный текст, т.е. как некая последовательность символов, выраженная при помощи обрядового синтаксиса» [2, с. 63]. Ученый вводит понятие обрядовой морфологии, то есть «отдельных форм (и значений) обрядовых символов», а также понятия обрядовой парадигматики и синтагматики, отмечая своеобразие плана выражения и плана содержания в традиционном обряде. Таким образом, ритуал, понимаемый как текст, обнаруживает большее сходство с каноническими вербальными текстами, чем это может показаться с первого взгляда.

Если бытовой, профанный текст – реализация обыденного языка в конкретном его проявлении, то текст обряда – реализация языка культуры, который построен по типу живого языка, но отличается от него в одном принципиальном аспекте: язык обряда выступает синтетичным явлением, соединяющим в себе разнородные элементы. Еще Р.О. Якобсон указывал на необходимость проводить четкую грань между гомогенными сообщениями, т.е. основанными на одной знаковой системе и синкретическими сообщениями, основанными на комбинации нескольких знаковых систем [3]. Единицей текста, носителем семантики обряда может быть не только слово, но и сам предмет, наряду, а иногда и без, вербального его обозначения, а также действия, совершаемые с данным предметом.

И обыденный, и обрядовый язык, бесспорно, представляют собой семиотические образования. В семиотике под текстом понимается осмысленная последовательность определенных знаков. И с точки зрения семиотики, ритуал, безусловно, является текстом. Однако

специфика данного текста выявляется уже при взгляде на характер знаков, которые его составляют. Обрядовый символ может выражаться в трех основных планах: вербальном, акциональном и предметном. При этом, как отмечает Н.И. Толстой, «особенностью обрядового «языка», в отличие от языка обычного, является именно эта одновременная разнокодовость, вызванная общей тенденцией к максимальной синонимичности, к повторению одного и того же содержания разными возможными способами» [2, с. 64].

Так, при более детальном рассмотрении составляющих традиционного свадебного обряда обнаруживаем, что три формы плана выражения также неоднородны. Вербальный компонент составляют фольклорные тексты (различных жанров), благопожелания, свадебная терминология. К предметному можно отнести как бытовые, приобретающие ритуальный смысл (*дежа, рушник*), так и специально создаваемые в ходе протекания обряда предметы (*каравай, красота*). То же касается и акциональной формы плана выражения. Можно предположить, что подобная избыточность плана выражения в традиционной культуре призвана сохранить и максимально точно передать адресату (участникам, зрителям, мистическим зрителям) важное для социума знание, вопреки неизбежной редукции и искажениям формы и смысла. Кроме того, именно это ритуальное соединение разнородных элементов, при заданном месте, времени и действующих лицах, порождает необходимый смысл, обеспечивает должную сакральность действиям, многие из которых внешне совпадают с обыденными. Замешивание теста, расплетение косы, в быту сейчас не несет особой смысловой нагрузки, но в ходе свадебного обряда приобретают символическое значение.

Противопоставление обыденного и обрядового языка не случайно. При известной доле сходства, принципиальное различие между ситуацией бытового и ритуального взаимодействия носителей одного говора, состоит в том, что участие в ритуале подразумевает обращение к сакральной сфере традиционной культуры, тогда как бытовое общение имеет дело с профанной ее составляющей. Другими словами, обрядовые тексты обслуживают общественное бытие, в

противоположность обыденным, отражающим быт общества.

Однако здесь возникает еще один любопытный аспект. Действительно, любой профанный текст обращен к быту и тем или иным способом описывает его. Но не следует забывать и о том, что быт носителя традиционной культуры неразрывно связан с сакральной сферой его существования. Так, человека, носителя определенных ценностных и культурных установок, окружают предметы, которые при изменении условий легко входят в сакральную сферу. Значение слова, обозначающего конкретный предмет: *квитка, дежа, коса*, пронизывается диалогической игрой смыслов, а образ предмета создается на пересечении двух и более представлений о нем. Таким образом, мы имеем дело с полифонией, диалогом языков в конкретном образе предмета.

Отдельный интерес вызывают особые тексты, принадлежащие формально обыденному языку, но представляющие собой описание обряда или отдельных его элементов носителями традиционной культуры. По отношению к обрядовым, тексты подобного рода, по-видимому, могут рассматриваться как своеобразные метатексты, которые подчас становятся не менее информативными для раскрытия семантики ритуала, чем непосредственно сам обряд.

В ходе припоминания носители говора зачастую трактуют смысл различных частей обряда, значение которых не является на первый взгляд очевидным. Так, на сегодняшний момент, в исследованных нами русских селах традиция приезжать за невестой на конях или на коне уже не поддерживается. Однако многие из информантов отмечают присутствие данного элемента в более древнем обряде: *«Раньше у нас на конех, были выездные коне <...> жених приижжал и выкупал невесту». «Свахи себе на конех»*. В фольклорных текстах данных сел также встречаем массу отсылок к этому обычаю: *«Да по вулице да поезд проезжае, // да никто его на двор не впускае, // Ой, Марьюшка, у окно поглядае: // Чи не мой ли то да Сергеюшка едя...»*. Кроме того, при ритуальной словесной перепалке девушек, подруг невесты и дружка, непосредственно перед торгом, среди

остальных шутивых оскорблений, встречаем и такое: *«Казали дружско приехал, а он так пришел, принес жениха у мяшку, а сваику в торбинке, чтоб не съели свинки»*. Характерно, что некоторые из информантов, отмечая обязательность конного передвижения непосредственно во время свадьбы, подчеркивают обязательность пешего перехода при сватовстве: *«Ну, сватанье: идет сватать сват и сваха, стучать... Ну, старики, хто там, ну идут же сват и сваха, идут же, у двери стучать»* и под. Видимо, обычай приезжать за невестой на коне можно отнести к военному коду свадебного обряда, в соответствии с которым свита жениха метафорически выступает вражеским по отношению к роду невесты войском. (Приведенные примеры записаны нами в с. Протопоповка Балаклейского района Харьковской области).

Еще одной интересной особенностью так называемых описательных текстов является включение элементов обрядового текста в обыденный. В ситуации припоминания, когда происходит описание существующих традиций, информант, носитель традиционной культуры, частично воспроизводит вербальный компонент обряда. Тем самым мы получаем особого рода текст, в котором происходит своеобразное инкрустирование ритуального, сакрального элемента в пространство обыденного повествования. Это могут быть, помимо собственно обрядовой лексики (*запоины, засватанье, квитка, красота, каравай, княжий стол* и т.п.), также и фольклорные элементы, песни или части песен, причитания, ритуальные формулы, а также рассуждения самих информантов о значении и значимости частей обряда. Например: *«На засватаньи играли: «Солнышко закатилось за крутые горы – не бойся, дитяtko, не выдам, сиди да не бойся...» подружки пели, мать, невеста голосила: «батюшка, не отдавай меня молоду, не жури мою голову, я еще годок посижу, с девками танок повожу...», «Дружки сидять с невестой, а жаних приижжае с дружком. Дружко торгується: «У нашего свата двое дверей, четыре угла, дайте четыре рубля»...»* и т. п.

Таким образом, текст обряда – сложное, неоднородное явление, конкретная реализация языка культуры. Он

представляет собой синтетичное соединение разнородных элементов, часть из которых принадлежит и обыденному языку. На пересечении сакральной и профанной семантики возникает сложный образ бытовых предметов, многогранное представление о них в традиционной культуре. В ситуации описания, припоминания обряда, обыденный текст по отношению к обрядовому выступает своеобразным метатекстом, при непосредственном воспроизведении дополняя его и восстанавливая утраченные смыслы.

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Бахтин М.М. Слово в поэзии и прозе // Вопросы литературы. – 1972. – № 6. – С. 54-85.
  2. Толстой Н.И. Из «грамматики» славянских обрядов // Σημειωτική. Труды по знаковым системам. 15: Типология культуры и взаимное воздействие культур. – Тарту, 1982. – С. 57-71.
  3. Якобсон Р.О. Язык в отношении к другим системам коммуникации // Избранные работы. – М., 1985. – С. 319-330.
-

**М.О. Семенова,**  
кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри педагогіки та психології,  
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»  
Харківської обласної ради

## **ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ОСВІТНІЙ КОНТЕКСТ**

У кризові періоди життя суспільства розв'язання соціально-економічних проблем знаходиться в тісному зв'язку не лише з економікою, але і з культурою, зокрема, з її проявами в особистісній, професійній діяльності людини, що формується в межах системи освіти. Оскільки цивілізаційний розвиток відбувається завдяки інноваціям на основі спадкоємності, питання збереження культурної спадщини, співзвучної з гуманістичними вимогами сучасної культури, є актуальним. Тому перед державними освітніми інституціями стоїть завдання як збереження традицій, так і запровадження інновацій.

Проблема збереження традицій знаходиться у взаємопов'язаних площинах, як освітніх (проблеми змісту освіти, контролю якості знань, ефективності навчання тощо), так і соціально-політичних (формування наукового чи релігійного світогляду, збереження доступності освіти, наявність різноманітних форм освіти тощо). Система освіти як інструмент трансляції культурної спадщини має сприяти й збереженню такої її складової, як традиційна народна культура. Метою статті є висвітлення проблем збереження традиційної культурної спадщини в системі освіти, що відчуває суттєвий вплив глобалізаційних процесів.

Глобалізація формує нову еру взаємодії між націями, економічними й політичними системами та між людьми. Вона значно розширює культурно-інформаційні контакти між народами й державами, впливає на суспільні інституції та процеси, а отже, й на освітній простір як складну систему, що об'єднує регіональні й національні освітні системи

різного типу й рівня на основі спільних філософських і культурних традицій. Теоретики культурної глобалізації, передусім Р. Робертсон, М. Уотерс, А. Аппадурі, вважають, що глобалізація є багатовимірним процесом, в якому відбуваються як гомогенізація, так і гетерогенізація культурних просторів. В епоху культурної глобалізації освіта має сприяти розв'язанню складного комплексу культурно-етичних проблем, що мають характер протиріч.

Суть протиріч було висвітлено Ж. Делором на 45-ій сесії Міжнародної конференції ЮНЕСКО з питань освіти (1996). Пошук компромісів може сприяти розв'язанню протиріч, які у XXI столітті тільки загострюються. Це протиріччя між: *глобальним і локальним*, що полягає в необхідності жити в «глобальному помешканні» й зберігати ідентичність кожної нації; *модернізмом і традиціями*, що актуалізує освітнє завдання адаптувати молоде покоління до модерністських тенденцій на основі збереження традиційної культурної спадщини; *жорстокою конкуренцією*, характерною для глобальної економіки, та *ідеєю рівних можливостей*, що ставить перед освітою завдання формування висококультурної гуманної, толерантної людини [1, с. 100].

Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ) знання стає все більш доступним, що сприяє новим освітнім можливостям, наприклад, отримуванню якісної освіти не лише в умовах навчального закладу, а й мати вихід до навчального простору, що охоплює всю культурну спадщину людства. Однак ІКТ породжують і нові проблеми, зокрема, таку: молоде покоління випереджає старше у рівні оволодіння інформаційними технологіями.

Риси нової сучасної нам культури помітила М. Мід, охарактеризувавши її як префігуративну. Це культура, що спрямована на майбутнє, її представники не соромляться навчатися у власних дітей на відміну від кофігуративного (діти й дорослі навчаються у ровесників) та постфігуративного (діти насамперед навчаються у попередників) типу культур. «Примітивні суспільства, маленькі релігійні чи ідеологічні анклавні головним чином постфігуративні, засновують свою владу на минулому». У постфігуративних культурах дорослі не передбачають змін і

передають нащадкам лише почуття незмінної спадкоємності життя.

Основні знання та навички рано й надійно передаються дитині, бо дорослі формують «почуття впевненості, що саме таким має бути світ для дитини, раз вона є дитям їх тіла й душі, їх землі, їх особливої традиції, – щоб у дитини не мало бути й тіні сумніву в розумінні своєї особистості, власної долі». Така культура залежить від реальної присутності в суспільстві представників трьох поколінь [2, с. 322-325]. Зазначимо, що сучасна українська культура охоплює усі типи культур і припускає обмежену кількість представників постфігуративного типу культури чи груп цього типу в індустріальній державі. Цей тип культури не є панівним у творенні сучасної культури, але зберігає привабливість завдяки витворам народного мистецтва. Ще у 60-х роках 20 ст. М. Мід, писала: «Нині в усіх частинах світу, де народи об'єднані електронною комунікативною мережею, у молодих людей виникла спільність досвіду, того досвіду, якого ніколи не було й не буде у старших. І навпаки, старше покоління ніколи не побачить в житті молодих людей повторення свого безпрецедентного досвіду постійних змін. Цей розрив між поколіннями цілком новий, він є глобальним і загальним» [2, с. 361].

Оскільки освіта має підготувати молоде покоління до життя в новому світі швидкоплинних змін при збереженні зв'язку поколінь, складним питанням є й творення змісту освіти. З одного боку, ствердження незмінності своєї тотожності з предками, дотримання обов'язку по відношенню до традицій сприяє консолідації суспільства. Саме така ідея лежить в основі політичної ідеології творення національного суверенітету, яка впроваджується освітою через цикл гуманітарних дисциплін в загальноосвітній і вищій школі. З іншого боку, сучасна людина опановує інший спосіб життя, ніж попередні покоління, зокрема пращури – представники аграрної цивілізації, в межах якої й було створено традиційну народну культуру постфігуративного типу. Наш сучасник скоріше гратиме в різні види діяльності, змінюючи соціальні ролі. Так, нині популярними стали різного роду історичні реконструкції. Сучасній молоді вже мало прожити власне життя, вона прагне набути досвіду

життя інших поколінь, в тому числі й через гру й віртуальний простір. Однак прагнення України формувати національну державу збігається зі стратегією ЮНЕСКО – зберігати культурне різноманіття на основі збереження нематеріальної культурної спадщини.

У статті 2 Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003) «термін *«нематеріальна культурна спадщина»* означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й, у деяких випадках, окремими особами як частина їхньої культурної спадщини». Оскільки для цілей Конвенції береться до уваги лише та нематеріальна культурна спадщина, «яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку» [3], йдеться насамперед про народне мистецтво (пісенна спадщина та обрядовість, народні художні ремесла) як складову традиційної народної культури.

Закон України про охорону культурної спадщини (2012) «регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини в сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь» [4].

Оскільки культурна спадщина є сукупністю успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, охоронятися має те, що сучасники визнають історико-культурними цінностями. Проблема полягає в тому, хто й яким чином визначає цінності, здатні збагатити культуру. Якщо йдеться про цінності масової культури (і масової освіти), то масова культура є складовою культури, що твориться під тиском сил, які панують у політиці, економіці, ідеології, сфері правових і моральних відносин. Прикладом впливу політичних чинників на масову освіту є нетривале (1994-1998) запровадження до навчальних програм загальноосвітніх та вищих навчальних закладів України курсів народознавства, українознавства в перші

роки по здобуттю суверенітету. Хоча позитивний вплив на особистість молодшої людини, на формування її національної самосвідомості шляхом наукового вивчення, мистецького засвоєння, художнього опрацювання було доведено багатьма дослідженнями педагогів 19-20 ст. (П.П. Блонський, Г.С. Виноградов, Т.Д. Дем'янюк, М.Ю. Костриця, В.Г. Кузь, В.В. Обозний, Ю.Д. Руденко, С.Ф. Русова, З.О. Сергійчук, О.С. Смоляк, М.Г. Стельмахович, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський, Г.Г. Філіпчук та ін.), зміна політичної стратегії, курс на євроінтеграцію позбавили можливості дітей і молодь залучення до народних традицій через освіту. Ці функції перебрали на себе заклади позашкільної освіти та інституції культури, складовою діяльності яких є туризм. На жаль, нинішній підхід до туристичної діяльності в галузі культурної спадщини має на меті не просвітницьку чи рекреаційну діяльність, а здебільшого комерційну.

Педагогічна аксіологія розглядає освітні цінності з погляду самоцінності людини і здійснює ціннісні підходи до освіти на основі визнання цінності самої освіти, зокрема таких важливих цінностей, як пізнавальні, моральні, естетичні тощо. Суперечливість цінностей, зокрема їх різниця для різних ідеологій і верств населення, змушувала філософів і педагогів шукати основи для примирення, наприклад, із погляду корисності культурних об'єктів або марності для людей чи людини. Я.А. Коменський зазначав, що «істинна мудрість полягає в тому, щоб судити про речі справедливо, щоб уважати кожну річ тільки такою, яка вона є насправді, не прагнути до порожнього, начебто б воно було дорогоцінним, або відкидати дорогоцінне, вважаючи його порожнім, чи не засуджувати того, що заслуговує похвали, не вихвалити вартого осуду» [5, с. 405].

Щодо нематеріальної складової традиційної народної культури, то є щонайменше два шляхи її збереження, як-от: збереження стародавніх вірувань, архаїчного способу життя у вітчизняних фольклорних осередках, що перетворює їх на «резервації аборигенів», на яких приїжджають дивитися заможні туристи – представники розвинених спільнот і суспільств; інший – ґрунтовна науково-дослідницька робота, дигіталізація усної народної творчості, мистецька репрезентація музичного фольклору, формування у дітей та

молоді наукового світогляду для розуміння міфології, народних традицій, музеєфікація об'єктів культурної спадщини тощо.

Зрозуміло, що більш затратним і тривалим є другий шлях, і він не позбавлений недоліків цифрової цивілізації – кіберкультура в свідомості молоді витісняє реальну культурну спадщину людства. Однак, перший шлях наочно демонструє ризики суспільства споживання. За Ж. Бодрияром, «споживання є активним модусом відношення – не тільки до речей, але й до колективу й до всього світу, – що в ньому здійснюється систематична діяльність і універсальний відгук на зовнішні впливи, на ньому ґрунтується вся система нашої культури [6, с.165]. Поведінка людини як споживача на ринку «культурних послуг» через виробництво насамперед символів культури піддається маніпулюванню з боку тих людей, які мають владу розподіляти ресурси і вимагають практичних результатів за вкладені кошти.

Другий шлях відбиває філософію постмодерна і є більш плідним та продуктивним, бо акцентує увагу не лише на процесі збереження об'єктів матеріальної й нематеріальної культурної спадщини, а й розглядає проблему збереження цілісно, включаючи діяльність закладів шкільної та позашкільної освіти, закладів культури, що опікуються дозвіллям, діяльність громадських організацій та окремих людей як у реальному, так і у віртуальному просторі.

Отже, проблеми збереження традиційної культурної спадщини знаходяться в широкому контексті філософських, соціально-економічних, культурних проблем, однак, їх розв'язання через освіту може сприяти формуванню молоді людини, яка цілісно і з розумінням буде сприймати нематеріальну культурну спадщину, будучи як споживачем, так і творцем культури.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Пономарьова Г.Ф., Семенова М.О. Порівняльна педагогіка. – Х.: Ексклюзив, 2012. –424 с.

2. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид. Пер. с англ. и коммент. Ю.А. Асеева. Сост и послесловие И.С. Кона. – М.: Гл. ред. вост. лит-ры изд-ва «Наука», 1988. – 429 с.

3. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. ЮНЕСКО. Міжнародний документ від 17.10.2003 – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_d69](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d69)

4. Про охорону культурної спадщини Верховна Рада України; Закон від 08.06.2000 № 1805-III. – Редакція від 12.12.2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

5. Коменский Я.А. Избр. пед. соч. в 2-х тт. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1, – 656 с.

6. Бодрийар Ж. Система вещей / Ж. Бодрийар. Пер. с фр. и сопроводит. статья С.Н. Зенкина. – М.: Рудомино, 1999. – 224 с.

**О.О. Славич,**  
студентка Ужгородського національного університету

## **ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ НА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ІМІДЖУ РЕГІОНУ**

На сучасному етапі розвитку української економіки та в умовах переходу до постіндустріального суспільства особливого значення набуває маркетингова діяльність. Маркетинг як філософія сучасного бізнесу, стратегія і тактика ринкової діяльності перебуває у динамічному розвитку, а будь-який розвиток – це раціональне поєднання історичної спадкоємності з постійним оновленням. Розвиток маркетингу відбувається, в тому числі, за рахунок його нових напрямів із урахуванням можливостей і умов конкретних регіонів. Маркетинг територій стає важливим чинником успішного регіонального розвитку.

Незважаючи на те, що маркетинг територій поки ще є малодослідженим економічним інструментом, окремі його елементи знайшли відображення в теорії управління й використовуються в іноземній практиці. В останні десятиліття різні країни та деякі регіони намагаються застосовувати потенціал маркетингу з метою підвищення туристичної та комерційної привабливості регіонів. Перш за все, це відноситься до напряму, пов'язаного із залученням інвесторів та споживачів регіонального туристичного продукту на основі формування позитивного іміджу території.

Імідж регіону в сучасному світі стає важливим економічним ресурсом і одним із ключових чинників конкурентоспроможності міста, області або країни. Туристичний імідж регіону, його репутація у вітчизняних та зарубіжних суспільно-політичних і ділових колах є основою успішного просування території, підвищення привабливості територіальних туристських продуктів і послуг як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Відоме ім'я території, підкріплене привабливим чином, сприяє

стабільному соціально-економічному розвитку та залученню інвестицій в її економіку.

Дослідженням проблем маркетингового управління та стратегічного маркетингу займалися Г.Л. Багієв, Т.П. Данько, П. Діксон, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбена. Питання регіонального управління, територіального маркетингу та формування іміджу території вивчалися І.В. Арженовським, К. Асплундом, Ф. Котлером, О.П. Панкрухиним, М. Портером та іншими науковцями.

Сьогодні відбувається інтенсивний розвиток нових видів маркетингу, які складаються в залежності від особливостей об'єкта просування. Зокрема, маркетинг територій, який розглядає територію як об'єкт просування, як специфічний маркетинговий продукт, успішне просування якого дозволяє досягти добробуту її жителям і задовольнити потреби людей, що використовують наявні територіальні блага (клімат, ландшафт, природні ресурси) з метою відпочинку та рекреації.

В останні роки в Україні відбувається процес складних соціально-економічних перетворень у суспільстві, посилюється соціально-економічна диференціація регіонів, тому постає важливе завдання пошуку нових інструментів ефективного реформування стратегії регіонального розвитку. В якості ключового інструменту управління регіональним розвитком виступає регіональний маркетинг, який може бути представлений як певний спосіб мислення регіонального керівництва та представників ділових кіл на регіональному та місцевому рівнях.

Ф. Котлер стверджував, що територіальний маркетинг націлений на просування цінності та образу регіону аби потенційні споживачі та відвідувачі території сповна усвідомлювали всі переваги та змогли відрізнити дестинацію від іншої [1, с. 18]. На думку багатьох науковців, під регіональним маркетингом слід розуміти філософію, що вимагає орієнтації всієї системи влади й менеджменту на потреби цільових груп споживачів товарів і послуг території. Територіальний маркетинг часто ототожнюють з регіональним маркетингом та визначають його як маркетинг, що зорієнтований на певну територію, її внутрішні суб'єкти,

а також зовнішні суб'єкти, яким може бути цікавою дана територія [2, с. 53].

Одним з найважливіших перспективних стратегічних напрямів маркетингу туристських територій є іміджевий маркетинг, основною метою якого є створення, розвиток, поширення та забезпечення суспільного визнання позитивного образу певної території. Провідний інструмент іміджевого маркетингу – комунікативні заходи, що репрезентують відкритість території для контактів і дозволяють зовнішнім суб'єктам краще дізнатись про неї, упевнитись в суттєвості наявних у неї переваг. Імідж є одним із визначальних факторів сприйняття регіонів і формування навколо них дружнього суспільного середовища, що, в свою чергу, впливає на інвестиційну привабливість регіону. Суспільно-політична, культурно-історична, інвестиційна привабливість регіонів не виникає на порожньому місці, а є наслідком сформованого і актуалізованого іміджу.

Доцільним є спроба виявлення найбільш важливих факторів, що формують імідж регіону та дозволяють позиціонувати регіон як територію, сприятливу для ведення бізнесу, вкладення капіталу і умов життєзабезпечення. Основні напрями маркетингових дій з формування позитивного іміджу регіону та інструментарій реалізації на основі стратегії регіонального розвитку передбачають три етапи:

- побудову організаційної основи;
- створення інформаційних продуктів;
- формування інформаційного простору.

На першому етапі необхідно виявити фактори та особливості регіону, які створюють або можуть створити сприятливе враження про край у потенційних інвесторів, бізнес-спільноти та населення. Наступним кроком є розробка інвестиційних проектів і програм розвитку території, виявлення «точок зростання», підготовка пакетів преференцій для різних видів бізнесу; формування ефективної команди, мотивованої на просування позитивного іміджу та ексклюзивних можливостей регіону в засобах масової інформації та комунікацій. Після виконання даних завдань створюється система внутрішніх комунікацій, яка обслуговує процес формування і просування іміджу

регіону та відпрацьовується механізм зворотного зв'язку. Другий етап розпочинається зі створення інформаційного продукту, що формує образ регіону, як найбільш сприятливого для розвитку бізнесу та інвестиційних вкладень. Проведення рекламних кампаній та інших іміджевих заходів, орієнтованих на цільові аудиторії всередині регіону і поза його межами, актуалізація інформаційних матеріалів, розширення інформаційного простору є характерним для заключного етапу регіонального розвитку.

Застосовуючи маркетинговий інструментарій, сприйняття споживачами образу регіону можна коригувати, посилювати або трансформувати. Для формування регіонального іміджу необхідно виявити головні позитивні домінанти, які сконцентрували в собі всі другорядні риси місця. При цьому, використовуючи маркетингові інструменти можна намагатися трансформувати домінанти, наповнюючи їх більш привабливим змістом. Слід розкрити всі грані (профілі) іміджу території на основі розробки іміджевої стратегії і політики регіону. Мистецтво управління іміджем має полягати в тому, щоб імідж території повертався в суспільній свідомості своєю відповідною гранню.

Отже, успішний регіональний розвиток неможливий без широкого застосування маркетингового інструментарію та сучасних теорій поляризованого розвитку. Сучасний підхід до розвитку туристських територій базується на виділенні полюсів або точок економічної активності й зростання, в якості яких виступають пам'ятки та привабливі об'єкти показу. Для успішного формування і просування регіонального продукту важливо об'єктивно оцінити його конкурентоспроможність і основні характеристики конкурентного середовища. Побудова іміджу – це комплексний процес інформування цільової аудиторії про вже наявні, але маловідомі споживачам ресурси та можливості, що надаються територією для життя, відпочинку та ділової активності. Таким чином, в рамках регіонального маркетингу необхідним є формування нових стратегій, що забезпечуватимуть максимальний прояв факторів, що позитивно впливають на

конкурентоспроможність регіону і здатних забезпечити йому переваги в залученні інвестицій для розвитку, тобто формувати свій власний, необхідний для реалізації цих цілей – позитивний туристичний імідж.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Котлер Ф. Маневры маркетинга. Современные подходы к прибыли, росту и обновлению. – М.: Олимп-бизнес, 2004. – С. 38-59.
  2. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий [2-е изд.] / А.П. Панкрухин – СПб.: Питер, 2006.– 416 с.
  3. Черная И.П. Маркетинг имиджа как стратегическое направление территориального маркетинга. – М.: 2002. – N 4. – С. 13-18.
-

**Ю.О. Соловйова,**  
кандидат педагогічних наук, доцент  
Харківського національного педагогічного  
університету імені Г.С. Сковороди

## **ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА**

Процес формування національної самосвідомості є важливим аспектом підготовки майбутнього педагога, що сприяє становленню гармонійної особистості, яка спирається у своїй діяльності на загальнолюдські моральні цінності та ідеали.

Самосвідомість виявляється в інтерпретації власного досвіду в світлі минулих життєвих подій і переживань. Для самосвідомості є характерним відображення суб'єктом самого себе як виразника певної активної життєвої позиції, порівняння себе з іншими людьми, співвідношення своїх думок, почуттів, учинків із усталеними у суспільстві нормами, цінностями та ідеалами. Завдяки самосвідомості людина виявляється схильною до одного та відмовляється від іншого.

У формуванні самосвідомості особливу роль відіграють рефлексивні процеси, самоаналіз і прогнозування ефективності своєї діяльності, складання певної програми самовдосконалення. У становленні майбутнього вчителя значну роль відіграє професійна самосвідомість, яка формується у процесі засвоєння студентами певних цінностей, що допомагають усвідомити особистісні якості та властивості.

Акт самосвідомості нерозривно пов'язаний із проблемою вибору орієнтирів, на які людина могла б спиратися у своїй діяльності. У якості таких орієнтирів виступає система загальнолюдських та національних цінностей, у якій зафіксовані як унікальність самої нації, так і належність до всього людського роду. Оцінка відіграє у процесі інтеріоризації цих цінностей роль регулятора

психічних процесів. Завдяки їй зовнішні впливи мають вияв у внутрішньому світі особистості.

Забезпечити підготовку педагога до виховної роботи в національній школі можливо шляхом орієнтації його на національні цінності, серед яких народні традиції посідають чільне місце.

Народні традиції, як складова частина національного виховання, сприяють залученню учнівської та студентської молоді до взаємодії на засадах принципів гуманізму, толерантності, відкритості, формують у неї ціннісне ставлення до навколишнього світу. Вони покликані виховувати у майбутніх учителів почуття патріотизму, національної гідності, громадянської активності, прагнення відстоювати й примножувати духовні цінності свого народу.

Народні традиції є тим джерелом, що збагачує нашу культуру, робить її самобутньою і неповторною. Це необхідно усвідомити і глибоко осмислити майбутньому вчителеві, який працюватиме в національній школі.

Варто також зазначити, що формування спрямованості майбутнього вчителя на цінності національної культури не повинно обмежуватися лише етнографічним рівнем. Необхідним є залучення студентів до науково-дослідницької діяльності з питань виникнення і розвитку окремих явищ української історії, зокрема козацтва, його впливу на українську культуру і значення для сучасного суспільства.

Саме тому одним із найважливіших чинників формування національної самосвідомості майбутнього педагога є стимулювання його пізнавальної діяльності шляхом вивчення історії та культури України. У ході цієї діяльності активізується потреба у спеціальних знаннях і вміннях, необхідних для вивчення і систематизації матеріалу, відбувається засвоєння моральних і духовних цінностей українського народу, формується позитивне ставлення до національних традицій.

Вивчення української історії, культури та мистецтва є основою розвитку творчої уяви майбутніх педагогів, формування їхнього образного мислення. У процесі пошукової діяльності формуються певні світоглядні засади, виробляються практичні вміння в галузях різних видів творчості.

**В.А. Сушко,**  
кандидат історичних наук,  
старший викладач кафедри теорії і історії мистецтв  
Харківської державної академії дизайну і мистецтв

**НАСПРАВДІ, ВСІ ЛЮДИ – ХАРКІВ'ЯНИ,  
АЛЕ ЧОМУСЬ ЦЕ ПРИХОВУЮТЬ...  
(ВІДГУК НА КНИГУ І.Ю. МОЖЕЙКО  
«ХАРЬКОВ: ПУЛЬС ПРОШЛОГО»)**

За творчістю Інни Юріївни Можейко я, як і більшість освічених харків'ян, спостерігаю давно: адже її цікаві за фактажем, жваві за мовою газетні статті та виступи на телебаченні не можуть не привертати до себе уваги людини, що бодай трохи небайдужа до місця, де проживає. Саме так – де проживає.

Бо – дякуємо всім перипетіям долі та ХХ сторіччя! – нині «старого» харків'янина можна зустріти від західного узбережжя США до Владивостоку та Петропавловська-Камчатського, від Південно-Африканської республіки до Мурманська та півострова Ямал, однак у самому Харкові він є вид вимираючий, а то й зниклий – принаймні у Червону книгу заносити вже можна.

До Єври зносили квартали, «вичищали» (щось є моторошне у цьому слові: від Чеченської війни, від викинутих після смерті господарів фотографій та книг – від насильницької смерті та забуття) площі, сквери та вулиці: жителі та гості міста відгукнулися – «добре! Прибрали той гадючник». Харків'яни проковтнули біль – їх бо ніхто все одно слухати не стане: їще один крайчик харківської Атлантиди накрила хвиля номадів. Бо ж «ходять окупанти в мой зоомагазин» – краще Булата Шалвовича й не скажеш...

Однак і жителю потрібна якась історія, коли не своя, то хоч би така, до якої приємно примазатися. А гостю хочеться почути щось цікавеньке і з місцевим колоритом, щоб потім оповісти дома.

Тому книжок, книжечок та буклетиків (зараз читачу ніколи, психологи та педагоги навіть підшукали вже термін

«кліпова свідомість» для цього явища, коли зосередитися на бодай трошки більшому обсязі інформації людина вже не в змозі) про «історії» та «історійки» Харкова виходить немало. І менше з тим, коли Харків заснував Харко – сучасним харкам це цілком сприйнятно, а коли спитати: хто такий Іван Каркач?.. І не знають жителі вулиці, хто є О.О. Веснін чи О.І. Мещанінов, Е.Б. Ахсаров чи І.О. Танкопій, М.П. Трінклер чи О.О. Потебня; чому Університет ім. В.Н. Каразіна – на майдані Свободи, а вулиця Університетська – на Університетській гірці...

Так, можна сказати: ну, дороженькі, і ви з цими знаннями не народилися, і вам про це колись було розказано. Було. Батьками, які закінчили університет, пишалися рідним підприємством, вулицею, містом, з якого пішли на фронт і не повернулися діди, з якого з okazji їхали в евакуацію і до якого з неменшими пригодами верталися, де пережили та не пережили окупацію, дивуючись «новим» – несхожим на тих, що були 1918-го року, – німцям... Де були літературні студії та вечори, зустрічі зі співцями та акторами, «кухонні розмови» та комсомольські і партійні збори... Ет, та чи все скажеш! Де було життя!!!

І це життя, звичайно, учасники пояснювали дітям, про це життя розповідали онукам. Тож, хіба воно зникло?!. Але не демографічна ситуація та її причини й наслідки є темою нашої розмови.

Так, краєзнавчої літератури нині немало, і далеко не вся вона є переспів старих книжок чи легковісні «байки про Харки».

Проте, книга шановної Інни Юріївни вирізняється у кращий бік і серед серйозної фахової літератури про місцеву історію, і серед легкої краєзнавчої есеїстики: в першому випадку – теплим, домашнім, стилем довірливої розмови в інтелігентному родинному колі, у другому – серйозністю та «фактажністю».

Ще б пак! Адже авторка – і сама з такої ж харківської родини, і є вихованкою історичного факультету Харківського університету. Дається взнаки і багаторічна викладацька діяльність, і тривала журналістська практика, про яку вже згадувалося.

Тож, із одного боку – недивно, але у результаті вийшло диво!

Диво перенесення крізь роки та віки, диво погляду за лаштунки сцени, у письменницький кабінет та у намет археолога, диво проникнення у перипетії подій та доль – і без «смаженого» присмаку.

А героями стали такі особи та особини, діяльність яких і нині важко трактувати однозначно (хоч би наприклад, Матвій Куликовський чи Олександр Бенкендорф). І навіть ті, хто є «іконами» для нашого краю, а тому – неживими та нецікавими, як Григорій Сковорода чи губернатор Сабуров.

Героєм став Харків з вірною округою – Харківщиною: центр міста і село Мохнач, Балаклія та Дівоча вулиця, місце, де стояла харківська фортеця, і осінь запустіння Люботина...

Здається: ну, що може бути нецікавішим (навіть огиднішим у своїй однаковості, подібності та шаблонності!) за Салтівку?! Проте серед чотирьох оповідей про Салтівку є навіть оповідь про «Сім чудес Салтівки»! Їй доброзичлива та мудра авторка твердить, що сімкою салтівські чудеса не закінчуються. Адже «Салтівка – це свій власний, особливий ритм життя, власна психологія та власні пам'ятки» (див. книгу с. 293).

Як на мене, тут Інну Юріївну можна порівняти з П. Бажовим, який у повсякденні робітні Уралу побачив високу поезію мудрої казки. Адже уміння віднайти цікаву тему, зробити тему цікавою для всіх у І.Ю. Можейко неперевершене!

Ось приклад, всі ми, будши дітьми, любили цирк, але, ставши дорослими, ця тема залишилася далеко поза колом наших інтересів. Любив цирк і Харків – у золоту пору дитинства та младости, однак зараз – віддав територію, звів будівлю, а от хто вона – І. Бугрімова, чийм ім'ям зветься площа; чому цей цирк – Новий?.. Та звернімося до статті «Цирк – і не тільки...» І.Ю. Можейко – чотири сторінки, які змальовують нам широку часову картину такого «недорослого» захоплення Харкова та у що воно виплило...

А ще – харківські «кумедії» з відкриттям пам'ятників та музеїв, бібліотек та інших громадських установ. Які там «три гетьмани»?!. У харків'ян завжди є власна думка – у

кожного! І можна тільки подивуватися умінню минулих поколінь все ж таки доходити якоїсь згоди.

А вміння, тактовність, «любов до мистецтва у собі», а не навпаки – від родин, від виховання, від усієї налаштованості життя, яку так вдало передає читачу авторка. Передає, оповідаючи факти, передає, презентуючи нам особу, – просто знайомлячи з нею, даючи відчуття, пройти поруч, «приміряти» на себе той тягар чи то середини ХІХ століття, чи то шестидесятницький. І зрозуміти, вкотре, що й часи не обирають, і тягар не буває ані залегкий, ані заважкий.

Нікому не було легко: ні Леоніду Перестороніну, ні Зарі Довжанській, ні Вагрічу Бахчаняну («Баху з Харкова»), ні коменданту Тай-ма-гоу Федору Абрамову, ні Миколі Синельникову... Так, було гірше і ліпше, так, хтось був з князів як Святополк-Мірські, а хтось – з наукової еліти, як академік О.М. Бекетов чи професор Л.С. Ценковський. Для когось Харків став явочною квартирою, а хтось віддав життя служінню Закону...

Проте, всі вони – всі про кого написала шановна Інна Юріївна – є Людьми з великої літери, є прикладом Віри, Вірності та Служіння – власному покликанню, власному народу. Всі вони – матеріальні та нематеріальні герої Інни Юріївни – є наочним доказом високої гідності нашого міста, його небуденності та невторинності.

Безумовно, саме такі книжки необхідні загалу: цікаві, читабельні. Такі, автор яких здатен легко говорити про складне, переконливо про просте та начебто зрозуміле, щоб і стала культурність аксіомою.

Тому читачів слід поздоровити з гарною захоплюючою і НЕ легковажною книгою, а вельмишановну авторку – з почином цілої серії чи циклу таких книг. Бо гарних місць у Харкові ще багато, а гарних людей – тим паче!

Тож,  
вельмишановно пані харківська Клію,  
маєте замовлення від вдячних читачів, які чекають  
нових книжок!

**О.В. Тюрикова,**  
кандидат мистецтвознавства, доцент,  
професор кафедри історії музики і фольклору  
Донецької державної музичної академії імені С.С. Прокоф'єва,  
докторант Національної музичної академії України  
імені П.І. Чайковського

## **ФОЛЬКЛОРНА ТРАДИЦІЯ І МАСОВА КУЛЬТУРА: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ПЕРЕТИНИ У ПІСЕННОМУ ВИКОНАВСТВІ**

На початку 2013 р. у новинах кількох українських каналів прозвучала інформація про кліп, що «підірвав» Інтернет – мова йшла про пісню «Лісапет» у виконанні сільського фольклорного ансамблю з села Орликівки Чернігівської обл. Цей колектив, повертаючись з чергового концерту, співав просто для себе, сидячи в автобусі. Була виконана і пісня «Лісапет», яку онук однієї зі співачок записав на мобільний телефон і виклав в інтернеті. І, о диво (!), чернігівські бабушки були помічені відвідувачами Інтернету, які, до речі, не є фольклорними співаками і, відповідно, не є носіями автентичних пісенних традицій. Чернігівських співачок одразу охрестили «українськими бурановськими бабушками», немов натякаючи на можливість їхньої конкурентоспроможності на світовому рівні.

Такий приємний для українців сюжет несподівано отримав продовження в історії пісні, точніше – її передісторії. Журналісти кількох українських телеканалів і газетних видань з'ясували, що авторкою хіту є Наталя Фаліон, яка стверджує, що цю пісню написала за якихось пару годин ще 2004 року. З тих пір її співають чи не в усіх областях України учасники *сільської* (принципово важливий момент для наступних спостережень) художньої самодіяльності.

В Інтернеті (специфічне й найсуттєвіше джерело інформації в сучасному світі) про Н. Фаліон містяться дуже суперечливі дані. Тут пишуть і про те, що вона керує вокальним ансамблем «Бабине літо», який, за одним сайтом,

існує в селищі міського типу Скала-Подольська Тернопільської області, за іншим сайтом – в селі П'ятничани Хмельницької області. Також тут розміщені записи її виступів з ансамблем «Забава», а на шоу «Україна має талант-5» вже бачимо «Лісапетний батальон», в якому помічаємо обличчя співачок з обох колективів. На одному з сайтів промайнула інформація, що Н. Фаліон працює директоркою музичної школи. Крім того, журналістка В. Шпильова підкреслює, що у Наталиній родині всі співали і співають, взагалі вона виросла в середовищі, де вся вулиця збиралася разом на вечерю, де хрестини чи родини неодмінно відзначали всі разом. Отже, за кількістю викладених в Інтернеті записів із різних концертів і журналістських повідомлень, можна зробити висновок, що авторка пісні є культосвітнім працівником, музично-педагогічним керівником, хормейстером, співачкою, очолює ансамбль «Бабине літо», театр пісні «Забава», «Лісапетний батальон», живе в сільській або, принаймні, приміській місцевості. Наведені факти показують, в якому культурному середовищі обертається ця, без сумніву, талановита жінка і допомагають глибше зрозуміти корені й особливості стилістики пісенної творчості Н. Фаліон, у тому числі й пісні «Лісапет».

Усі колективи, до яких має відношення Н. Фаліон, виконують її авторські пісні, у тому числі й «Лісапет» із її незмінним соло. І перше, на що звертається увага при прослуховуванні «Лісапету» у виконанні «Бабиного літа» й «Забави», це варіантність: темпова (у другому колективі співають молодші жінки, їхній спів більш жвавий, ніж у першого і старшого), вокально-голосова (перший колектив співає наближеним до «народно-хорового» звуку, другий – ближче до академічного вокалу), фактурна (у бек-вокалі в заспіві та у приспіві є триголосся з педалюючим на основному тоні «басовим» – за фольклорно-виконавською термінологією – голосом, навіть гармонічна (в одній із версій «Бабиного літа» у заспіві є модуляція з *d-moll* через побічну домінанту у *g-moll*, чого немає у решті версій). Нагадаємо, що варіантність є однією з основоположних, принципових ознак фольклорного мислення.

Однак, у цілому в пісні все ж наявні виконавсько-стильові ознаки переважно пісенної «попси»: манера співу з орієнтацією на естрадно-популярний вокал; акордово-гармонічне багатоголосся; «підспівка» по типу бек-вокалу, дуже подібна до естрадної виконавської стилістики 60-70-х років ХХ ст.; електронно-інструментальний «мінус»; чіткий ритм-бас; підтанцювка; самоіронія-жарт (те, що російською мовою визначається як «стьоб» – як не пригадати хіт 90-х рр. зі словами «Ты скажи, ты скажи, чо те нада, чо те нада...»); мелодія, заснована на багаторазовій повторюваності фраз і звуків всередині фраз (репетиційності); кінцевий інтонаційний зворот на слова «наче танком» одразу викликає в пам'яті каденційний зворот із пісні 1964 р. «Было время грозное» А. Фаттаха і В. Коркіна.

Як бачимо, у пісні «Лісапет» проявляються риси фольклорності і поп-музики. Така тенденція є типовою для останнього століття і відображає магістральний принцип трансформації селянської і сільської в цілому музичної культури.

Пригадаємо відзначений попереду факт, що пісня «Лісапет» припала до душі саме сільським співакам – учасникам художньої самодіяльності або й суто фольклорним виконавцям, якими є чернігівські жіночки, з яких розпочалася цьогорічна історія хіта. Зрозуміло, що село давно розвивається, орієнтуючись на місто, у тому числі й на його музичну культуру. Але за всіх цих тенденцій селяни й сьогодні у своїх уподобаннях, звукоідеалу ще дуже близькі до традиційного фольклору. І тому, виконуючи авторську за походженням пісню, піддають її фольклоризації.

А можливості для цього закладені в самій пісні, бо її авторка – і селянка, і носій фольклорних традицій, принаймні, в попередньому поколінні (своїх батьків, родичів, односельців). «Відблиск» чи відбиття фольклорної основи пісенного хіта можна бачити в таких рисах його поезики і музично-інтонаційного складу.

Лексеми – «лісапет», «баба», родинна пара «кум і кума»; сільське місце дії – «торгувала на базарі», «каталася по селі»; інші реалії сільського життя – «два мішки із буряками» (вар-т – «із кукурудзою»); просторіччя – «кум регоче», «гад, злізай», «кум кривий і беззубий» (лексика

частівок і коломийок); діалектизми – «файне». Але! Не можна не звернути увагу на слова, які надають тексту особливої іронічності, бо запозичені з міського і молодіжного сленгу – «найкрутіша», «балдіно», «сальто», які у фольклорному контексті вповні співставні з просторіччям. Навіть «характеристика» лісапету, хоч і включає технічні реалії сучасності, проте сам принцип подетального опису наслідує фольклорну традицію, пригадаймо хоча б опис сідлання коня, що широко зустрічається в епосі і пісенних текстах.

У мелодиці пісні можна відмітити двохопорність ладового двукоряду ( $d \rightarrow g \rightarrow d$  у заспіві,  $g \rightarrow d$  у приспіві); плагальність, яка підкреслюється ще й тим, що в каденції домінантова гармонія мелодично (у вокальній партії) виявляється рухом по звуках домінанти, але за виключенням її терції, тобто без використання VII підвищеного шаблю (хоча один з виконавських колективів все ж його торкається); принципово важливою в структурі мелодії є субквартовість, причому по відношенню до обидвох ладових опор; явище транспозиції між звукорядом з опорою  $d$  і звукорядом з опорою  $g$ .

Відзначені стильові риси не просто допускають можливість подальшої фольклоризації, вони фактично її передбачають, визначають і, навіть, чекають. Тож абсолютно очікуваними є виконавські версії усіх сільських колективів, які включили до свого репертуару «Лісапет». Так, у фольклорній манері співають пісню ансамблі «Любавонька», з сіл Котельникове, Клепачі, Орликівка, білоруський колектив. При цьому тільки білоруси співають під супровід оркестру, решта – під баян (інколи з додаванням бубну), а орликівці (той чернігівський колектив, що першим «зірвав» Інтернет) – взагалі співають а капелла.

Останній варіант є справжнім фольклорним зразком в устах автентичних співачок. Тут відсутній чіткий періодичний 4-дольний метро-ритм, натомість з'являється перемінний розмір 4+3, тільки в останніх трьох тактах встановлюється розмір ?, не використовується бек-вокал і, відповідно, відсутня підспівка у заспіві, збільшується кількість куплетів за рахунок нового тексту, але в суто фольклорних традиціях із застосуванням кумулятивного

принципу – після лісапету герої придбають ще «мачиклет» і «машину». До того ж виконавиці дуже вільно «поводяться» зі структурою приспіву, зменшуючи в ньому кількість «колін» – із дев'яти (як в оригіналі) до шести (в останніх двох куплетах), якщо в оригіналі у приспіві чітко чергуються 7-складовий вірш із 8-складовим, то в орликівців 8-складовим може бути і перший вірш, крім того зникає 4-складовий піввірш, виокремлений з кінцівки восьмого вірша «наче танком», «вот падлюка». Також порушується принцип збереження незмінюваного приспіву – саме з новими словами у заспівах поєднуються і нові, причому різні приспиви.

І ще один варіант суто фольклорного «Лісапету» утворився у виконавських версіях ансамблів «Любавонька» і Клепачівського клубу. Хоч ці колективи співають під баянний супровід, завдяки чому витримується чіткий періодичний метро-ритм, проте фольклорна варіантність «захоплює» тут не тільки словесно-текстовий зміст («буряки» замінюються на «кукурудзу»), але й мелодію. Тепер вона дещо нагадує широко відомий наспів, «класику» української жартівливої пісенності – «Ой що ж то за шум учинився».

Підсумовуючи свої спостереження, зазначимо, що хіт «Лісапет» як авторський зразок створювався з орієнтацією на масову популярну пісенність, все ж потенційно виявився пов'язаним із фольклорною традицією. Це обумовило його сприйняття сільськими виконавцями і входження у фольклорне середовище, в якому він не міг не піддатися подальшій фольклоризації. Таке «входження» слід визнати «поверненням у рідне лоно».

Представлена «історія» пісні дозволила простежити колообіг «традиція – новація – традиція», де «традицією» є фольклор, а «новацією» – масова поп-пісенність. Зрештою, все це свідчить про реальні «сили» фольклорної традиції і її здатність до продуктивного життя в сучасності, про її здатність протистояти застою і перетворенню на «багно, в якому вода гние», що означає смерть.

**Г.С. Файзулліна,**  
здобувач кафедри теорії, історії культури і музикознавства  
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв  
(м. Чернігів)

## **АРХЕТИПИ КРАЮ В РОМАНІ-ЕПОПЕЇ В. ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»**

В умовах глобалізації важливим є збереження не лише національної ідентичності, а й етнокультурних традицій окремого регіону, тому звертаємось до «регіоніки», що в цілісному вигляді складається з потужного комплексу соціально-гуманітарних дисциплін, спрямованих на виявлення природно-географічних та культурно-історичних особливостей розвитку окремих регіонів України [2].

Виразником духу поліської землі став український письменник-шістдесятник Володимир Дрозд, який народився на Чернігівщині і проніс через життя і творчість свій світ – «Край» – навічно вкарбований у його душу й пам'ять. У його романі-епопеї «Листя землі» (1992) події відбуваються у вигаданому міфологічному світі, але наскрізь відчутна присутність естетичної аури та духовного «ландшафту» Чернігівщини. «Край» перетворюється в універсальну культурологічної регіоніки.

Центральне місце займає тут архетип Світового дерева – один із найдавніших символів духовної культури людства, витoki якого в архаїчних язичницьких першообразах. Світовому дереву притаманне потрійне розчленування по вертикалі: «Крона Світового дерева досягає небес, корені – пекла. Стовбур дерева репрезентує земне існування людей у просторі з Сонцем» [3, с. 261].

У В. Дрозда архетип Світового Дерева модифікується в Дерево Краю, що є моделлю своєрідного міфологічного Всесвіту. Митець – деїург світу своїх художніх творів: у Дж. Джойса – це Дублін, у У. Фолкнера – Йокнапатофа, у Дж.Р.Р. Толкієна – Середзем'я, у В. Дрозда – Край з центром у Пакулі. Письменник зберігає реальні топоніми своєї рідної Чернігівщини – Пакуль, Сибіріж, Мньов, Мохнатин, але

насправді прототипом виступило рідне авторові село Петрушин, в якому він збирав і записував свідчення своїх земляків для своєї епопеї. У журналі «Вітчизна» (1989, № 4), де було надруковано перші частини роману «Листя землі», вміщено карту Краю, на якій чітко проступає контур дерева. Річка Невкля – це стовбур, вздовж неї проходять Сіверський і Чумацький шляхи. В той же час, вона асоціюється із міфологічною рікою Летою, що розділяє світ живих і світ мертвих. Романні річечки Галиця, Сиволог, Ворониця, Студниця, Синявка, Жеведиса, Білорічниця, Жолудівка, які беруть початок у Невклі і розтікаються у різні боки, розгалужуються як гілля. Крону дерева утворюють ліси Краю: Синявські, Сіверські, Страхолісся та Чорний ліс.

Розгортаючи тему життя людини та її роду, В. Дрозд звертається до міфологічного мотиву поклоніння дереву, що має етнокультурне значення «Дерева життя» – «Дерева роду». У цьому контексті в творі постає образ тополі, яку посадив Нестор Семирозум «для трьох колін роду свого. Рубатимуть, палитимуть і кров'ю поливатимуть тополню, але виростатиме знову, бо в корені її – сила велика» [1, с. 251]. Отже, етнокультурологічна ідея відродження роду пов'язана тут з мотивом воскресаючого дерева. Відповідно до міфологічних уявлень, пагони й гілки у творі В. Дрозда символізують нащадків роду. Їх загибель – ознака загибелі роду.

«Дерево життя» в романі В. Дрозда не лише життя окремої людини, окремого роду, але й українського народу і його держави в цілому. Торкаючись майбутнього України («бути чи не бути Україні» [1, с. 447]), автор порівнює її з могутнім деревом, та коли «зрубувати гілля, врешті-решт засохне, і одіме коріння його в землі» [1, с. 447].

Міфопоетика В. Дрозда має перетини зі своєрідною мистецькою інтерпретацією Світового дерева як моделі світу в творчості російського художника і скульптора Володимира Куша (див. ілюстрації). Обидва митці трактують його як «Дерево пізнання» (у В. Куша – «дивовижний атлас» життя), яке деколи асоціюється з біблійним «Деревом пізнання добра і зла». А також, для обох митців є характерним розуміння «Світового дерева» як посередника між світами – своєрідна «дорога» або «драбина», що веде з Краю в Боже царство або

ж у потойбіччя. У В. Куша плід «Дерева пізнання» трансформується в «грецький горіх раю», що має два начала – «жіноче» і «чоловіче».

Концептуальним у системі образів Світового дерева в епопеї «Листя землі» є символ листя. Люди Краю – це і є листя землі. Людина, відірвана від своєї родини, порівнюється з листком, що котиться за вітром. За словами Нестора Семирозума: «Усі ми листя, куди вітер несе, туди й котимося» [1, с. 63]. До того ж, на листках Світового Дерева ніби записані людські долі.

Міфообраз «листя» є і знаком руїни: «наприкінці зими люди так вихолодилися та виголодали, що осипалися з життя, як листя з дерев восени» [1, с. 466]. Передчуваючи велике лихо – Чорнобильську аварію – Уляна Несторка, подібно до міфологічної Касандри, пророкує, що люди «осипатимуться з дерева життя, наче листя сухе» [1, с. 360]. Листя опадає восени, а весною – знову народжується. Відтак, в цьому архетипі Краю втілено ідею циклічності, а тому – вічності життя.

У В. Куша образ листя обіграно в скульптурі, де осердя палаючої свічки складає фігура Людини. Знаково, що в діалогії «Листя землі» людську душу Кузьма, син Уляни Несторки, отожднює з вогнем: «Душа – це вогонь, тільки не видимий йон для земних» [1, с. 328].

У назву епопеї винесено дві лексеми – «листя» і «земля» – які перебувають у залежності, більш за те «листя» підпорядковане «землі». Тобто жителі Краю, що у діалогії мають метафоричне вираження «листя», – є невід'ємною часткою земного культу. Архетип «землі» з часів Трипільської культури визначив землеробський, селянський стрижень світогляду українського народу [2]. Як і міфологічний Антей, який завжди був міцно пов'язаним із Матінкою-Землею, так і пакульці прив'язані до ґрунту, докiлля, – до природного середовища свого рідного Краю. Тому для Кузьми, сина Семирозума, «найкращою молитвою Богів є робота на землі» [1, с. 251].

Діалогію В. Дрозда наскрізь просякають також архетипи «Саду» та «Дивосаду», що символізують собою особливості етнонаціонального світовідношення та менталітету [2]. Архетип «Саду», що був центральним у

добу бароко («Сад божественних пісень» Г. Сковороди), є символом Краю, його духовних плодів та плодючості землі. А вікно, відчинене у сад, набуло значення вікна «на волю, до життя» [1, с. 99].

Отже, Сад ототожнюється з рідним Краєм. Пакульці не вірять, що «справді десь ще є Невкля, і Пакуль, і наш сад?» [1, с. 54]. Наскрізним є ідентифікація пакульського Саду з Едемським. Марія уявляє, що вона «з Іваном у тім раї, у тім градові новім, як Адам та Єва в саду райським» [1, с. 60].

А «Дивосад» у діалогії уявляється як омріяний утопічний устрій. Устим, проповідуючи соціалізм серед людей Краю, вірить, що «буде земля суцільним садом, а ми в тому саду – наче бджоли на квітах, жисті новій радіти...» [1, с. 198]. Гаврило Латка також живе вірою в існування утопічного «дивосаду» – Горіхової землі: «і в кожного там домище із садом, квіти в садах і на вулицях цвітуть, і людяки там у шовки та срібну і золоту парчу вбрані, і людяки там знають мову птахів, звірів і дерев» [1, с. 149]. Цікаво, що міфообраз «горіхового саду» притаманний і скульптурним та живописним експериментам В. Куша («Грецький горіх раю»).

У діалогії В. Дрозда Горіхова земля охарактеризована як «видиво солодке» [1, с. 154]. Такі уявлення характерні для української етноментальності, як і часопросторові лексеми «диво-світ», «диво-цвіт», «диво-слово» тощо. Українська етнокультура просякнута тяжінням до дива, прагненням до дивовижності буття [2]. Нестор Семирозум у романі має художнє означення «дивоглядний; наче з райдуги зітканий» [1, с. 301], що у міфологічному значенні має семантику Семаргла, а в християнському сенсі уособлює святість, адже є прообразом пророка у творі.

Крім «горіхового саду», діалогії притаманний топос «сад яблуневий», що нерозривно пов'язаний з біблійським садом. Творець «сотворив-бо з вогню людей перших і поселив їх у райським саду, щоб милувалися плодами праці його. Тільки заборонив людям яблука їсти. А люди їли, бо хотіли й собі богами стати» [1, с. 3]. Яблуко, як першородний гріх, постає у епізоді збирання врожаю Марусиною й Кузьмою: «Кузьма вибрав найбільше, налите яблуко, витер об сорочку, простяг Марусині. «Змій ти,

скуситель...» – засміялася Марусина. І надкусила вона яблуко, спрагло, і віддала чоловікові. І вкусив яблуко Кузьма, і мало те яблуко смак життя живого» [1, с. 519].

Для творчості В. Куша яблуко теж один із центральних образів, пов'язаний із біблійною тематикою Едемського саду. «Яблуко» як художній образ вражає тут своєю гіперболізованою формою, що надає йому можливості моделювання Всесвіту. «Дивосад» у В. Куша наповнений антропоморфними образами рослин, що символізують злиття Людини і Природи. У диалогії В. Дрозда цей нерозривний зв'язок показаний у сотворінні всього живого в Краї: «за жонку тій людяці Господар дав дівку, що її з квітки сотворив, рожею квітка зветься» [1, с. 3].

Таким чином, для Володимира Дрозда його «мала батьківщина» є сакральним часопростором – «Краєм». Чернігівщина у художній обробці постала казковим дивовижним світом, де людина уявляється частинкою природи, її невід'ємною складовою. Архетипи Краю – «Світового дерева», «Саду», «Дивосаду», «Листя» і «Землі» маніфестують сіверянську духовність, репрезентують культурологічну регіоніку.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Дрозд В. Листя землі: [роман] / Володимир Дрозд. – К.: Укр. письменник, 1992. – 559 с.
2. Личкова В.А. Філософія етнокультури: Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В.А.Личкова. – К.: ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
3. Славянська міфологія: енциклопед. словарь. – М.: Елліс Лак, 1995. – 416 с., – С. 261.
4. Файзулліна Г.С. Міфологема Світового дерева у філософському романі Володимира Дрозда «Листя землі» / Г.С. Файзулліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка [Текст]. Вип. 95 / Треті Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії етнокультури, присвячені пам'яті С.Б. Кримського: «Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, мистецтві, літературі». За ред. проф. В.А. Личкована – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – С. 121-124.

**Г.Г. Фесенко,**  
кандидат філософських наук, доцент  
Харківського національного університету  
міського господарства імені О.М. Бекетова

## **ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА В СОЦІОПРОСТОРІ СУЧАСНОГО МІСТА**

Збереження традиційної культури та фольклору, що є частиною загальної спадщини людства, розглядається сьогодні як невід'ємний елемент культурного розвитку сучасного міста. Розвиток етнокультурного простору міста набуває особливої актуальності в умовах тотальної урбанізації, що змінює середовище людського існування, нівелює специфіку буття певного етносу. За умов глобалізації традиція стає не тільки з'єднувальною ланкою в пам'яті і відтворенні національно-культурної ідентичності, а й потужним засобом зближення різних народів, формування міжкультурного діалогу, толерантності та взаємної поваги у стосунках людей різної етнічної приналежності [4].

Саме тому муніципалітети мають приділяти постійну увагу питанням забезпечення етнокультурних потреб та інтересів усіх мешканців міста. У місті елементи етнокультури можуть бути включені в новий культурний синтез шляхом перетворення особливого культурного ландшафту (як сукупності спадщини різних епох) в культурний простір (в явище сьогодення). Так, розважальна та святкова культура може стати простором для етнокультурної комунікації, зокрема шляхом проведення «парадів століть» (костюмована вистава-хода, учасники якої в історичних костюмах представляють народи, які проживають у місті).

Особливістю репрезентації традиційної культури у соціопросторі сучасного українського міста є національні етнофестивалі, у яких простежується синтез мистецтв [3]. Слід зазначити, що українські етнофестивалі, хоча й традиційно проводяться у сільській місцині, мають власне «урбаністичну платформу» через те, що більшість

відвідувачів – мешканці міст, яких вабить сільська екзотика. Прикладом міського етнофестивалю є «Країна Мрій», що відбувається в травні на київському Співочому полі, де у концертах на великій сцені фестивалю беруть участь сучасні вітчизняні та зарубіжні етно-фольк-рок-гурти; на малій сцені – автентичні музичні гурти, а також проходять літературні читання. У програму етнофестивалю також входить робота дитячого майданчику; майстер-класів та семінарів (школи етнічних танців та співів, бойових мистецтв). Відповідно до теми етнофестивалю створюються спільні з відвідувачами арт-проекти; обираються фільми для нічного кінозалу й репертуар театральної сцени, ленд-арт, еко-програми. В рамках фестивалю проводяться виставки образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва (національні подвір'я) та концертні виступи колективів та окремих виконавців.

Для України усна народна нематеріальна традиційна культура завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності. Етнофестивалі сприяють пробудженню інтересу широких кіл до історичної спадщини, відродженню різноманітних етнічних традицій та інтеграції їх в сучасну міську культуру. Завдяки фестивалям зберігається й актуалізується національна мистецька спадщина, розвивається і популяризується етнотворчість, виявляється і підтримується обдарована творча молодь.

Основними завданнями етнокультурного фестивалю є: задоволення національно-культурних, духовних потреб різних етнічних груп; вивчення та збереження багатовікової спадщини українського народу, джерел автентичного фольклору в піснях, народному музикуванні, дійстві, костюмах, етнографічній атрибутиці; зближення й пізнання культур, традицій етнічних груп. Фестивалі здатні продемонструвати самобутню культуру етнічних груп, розмаїття національних костюмів, ужиткового та декоративно-прикладного мистецтва та засвідчити гармонійне співіснування представників різних етнічних груп.

Етнокультурні фестивалі репрезентують традиційну культуру через різноманітні етнографічні, фольклорні, етномистецькі програми:

- музичні (фольк- і етномузики, автентичної музики, хорових колективів тощо);
- гастрономічні у т. ч. фестивалі української кухні (винні, кавові, чаєві, пивові, медові, вареникові, бринзові тощо);
- історичної реконструкції, у т. ч. фестиваль козацької традиції (рицарські турніри, теренові ігри, анімаційні ігри – «жива історія»);
- професійні свята (вівчарів, ковалів, гончарів, лісорубів, виноградарів, пасічників, вишивальниць, рибалок, кобзарів і лірників і т. ін.);
- інші інноваційні етнокультурні формати (бібліо-фольк-party [1], свято стародавньої іграшки і т. ін.).

Зібране серед народу має не лише зберігатися в архівах, але й повертатися до людей. Саме етнофестиваль робить таку справу, повертає до людей зібране серед народу, показує те, що сховано в книжках, архівах і музеях, матеріальну і духовну культуру. Зокрема, народна пісня має здатність впливати на підсвідомість, певно, пробуджує дух предків (за К. Юнгом це можна назвати архетипами, колективним несвідомим). Так і етнофестивалі через народну матеріальну культуру та пісню здатні «тамувати культурний голод вітчизняним продуктом» [5]. Художники, фотографи, народні майстри, які організовують платні та безкоштовні майстеркласи і семінари, де кожен із учасників етнофестивалю може стати не лише спостерігачем-споживачем, але й творцем-художником.

Під час фестивалів використовуються художні ідеї та досвід видатних попередників для пошуку можливих напрямів «національного новаторства». В період проведення фестивалю відтворюється етнічна культура та естетичний попит на неї за допомогою нових підходів. Основне завдання фестивального руху – осучаснити й модернізувати справжнє українське мистецтво, впровадити зміни на всіх рівнях мистецького середовища, зберігаючи при цьому якість та художню цінність творів. Так, джаз-фольк фестиваль на Волині «Музичні діалоги» покликаний сприяти розвитку етнічної музики різних народів (а особливо, українського народу) у поєднанні з імпровізаційною музикою – джазом. Учасники музичних етнофестивалів прагнуть відродити

автентичне музичне мистецтво та заохочувати митців по-новому його інтерпретувати. Музиканти використовують давні тексти й етнічні інструменти, але створюють при цьому сучасну музику, подають автентичні твори у сучасній, зрозумілій та легкій для сприйняття формі (фольклорні мотиви у сучасних музичних формах – рокових, джазових, постпанкових, хіп-хопових). Етнофестивальна культура міста сприяє розвитку та популяризації національної мистецької традиції, робить її співзвучною сучасності, зберігаючи при цьому рівновагу між традицією та інновацією

У цілому фестивальний рух не тільки збагачує культурний простір міст, а й стимулює внутрішній етнокультурний туризм (інтегрований спеціалізований вид туризму, відображає мотиваційно-пізнавальний інтерес туристів до духовно-матеріальних елементів культури народу) [2].

Отже, особливістю репрезентації традиційної культури у соціопросторі сучасного міста стає фестивальний рух, орієнтований на використання фольклорних традицій. Традиція в етнічній культурі – механізм відтворення, розвитку та наступності норм поведінки, форм свідомості, історичного досвіду і культурних цінностей етнічних груп. Задля сучасного відтворення та наукового осмислення надбань української народної культури якісно організований фестиваль здатен об'єднувати носіїв фольклорних традицій – співаків, музик, танцюристів, майстрів народного мистецтва. Позитивно впливає на творчий потенціал культури міста й активізація діяльності громадських організацій у проведенні фестивалів фольклорно-етнографічного спрямування та етноклубів, здатних стати експериментальним майданчиком відродження традицій свят народного календаря в просторі сучасного мегаполісу.

На фестивалях з різною тематикою знаходить своє втілення культурна політика міста – розвиток та популяризація української мистецької традиції. Формат етнофестивалів дозволяє муніципалітетам вирішувати наступні культурні завдання: широке залучення населення до участі в народній творчості, практичного знайомства з джерелами автентичного фольклору і національних

етнографічних груп України та інших держав; пошук і привернення уваги до вивчення фольклору науково-дослідницьких гуртів, окремих збирачів нематеріальної культурної спадщини; формування та розвиток національної ідентичності, створення нового мистецького середовища.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліо-фольк-party (сценарій, присвячений *Всеукраїнському дню бібліотек*)// Творча майстерня. Збірник сценаріїв. – 2010. – Вип. 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.kherson.ua/majster12.htm>
2. Петранівський В. Етнокультурний й етнофестивальний туризм: теорія та практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.krynytsya.pp.ua/2012/01/blog-post\\_9686.html](http://www.krynytsya.pp.ua/2012/01/blog-post_9686.html).
3. Пискач А.А. Фестивальний рух у культурному житті України кінця ХХ – початку ХХІ ст.: неофольклорні тенденції// *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету: наукові записки. – 2011. – Т. 2. – Вип. 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/Uk\\_msshr/2011\\_17\\_2/piskach.pdf](http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Uk_msshr/2011_17_2/piskach.pdf)
4. Рекомендація ООН про збереження традиційної культури та фольклору [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://etnoua.info/novyny/rekomendacija-onn-pro-zberezhennja-folkloru/>.
5. Сердюк Т.П. Етнофестиваль як феномен української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznachchi\\_studii\\_2011\\_33/498\\_502.pdf](http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznachchi_studii_2011_33/498_502.pdf).
6. Чернецька С.Ю. Сучасний український фольклорно-фестивальний рух: роль і місце громадських організацій у його формуванні// Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/index.php/obraz/33/1952-suchasnij-ukraïnskij-folklorno-festivalnij-rux-rol-i-misce-gromadskix-organizacij-u-jogo-formuvanni.html>.

**О.М. Філіпова,**  
викладач класу бандури,  
керівник ансамблю бандуристів  
Полтавської ДМШ №3 ім. Б. Гмирі

## **ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ В РОБОТІ З ДИТЯЧИМ АНСАМБЛЕМ БАНДУРИСТІВ**

Здавна уявлення про Україну, її побут, культуру пов'язані з образом кобзаря-бандуриста – народного співця і поета. З творчістю кобзарів нерозривно пов'язане мистецтво гри на бандурі. Бандурне виконавство вже не одне століття є виразником дум та прагнень українського народу.

Поступовий розвиток виконавства, зміцнення за останні роки глибинних традицій цього унікального виду творчості дозволили поєднати високопрофесійні надбання академічної школи із сучасними тенденціями української культури. Становлення національно усвідомленого бандуриста як носія українського духу, прищеплення йому любові до традиційного музичного мистецтва потребує комплексу знань з історії кобзарства та його ролі у розвитку незалежної української держави.

Метою і основними завданнями педагога в процесі роботи з ансамблем бандуристів – навчити дітей відчувати, слухати музику, пробудити любов до української національної культури, викликати емоційний відгук на музичні образи. Гра учнів в ансамблі знайомить дітей із традиційною культурою, сприяє розвитку музичного слуху та пам'яті, почуття ритму, виробленню специфічних навичок бандурного виконавства, уміння добре чути не лише себе, а й партнерів, узгоджувати свою партію з іншими, оволодівати основами вокально-хорового мистецтва.

Невід'ємною складовою у роботі дитячого ансамблю бандуристів є спів. Необхідно урахувати вікові особливості розвитку голосового апарату дітей та підлітків. Усі завдання, які керівник ансамблю ставить перед учнем,

мають відповідати, насамперед, віковим можливостям дитини.

Відомо, що голос людини не є незмінним, його чотири основні властивості: діапазон, висота, сила й тембр – формуються поступово і змінюються залежно від віку та статі співака. До 10-річного віку голос, як правило, зберігає характерний дитячий тембр. Він досить легкий, ніжний і відзначається високим, м'яким, але несильним звучанням. Проте, з часом голосові м'язи зміцнюються, голос стає більш сильним, гнучким. Найвідповідальнішим періодом вокального виховання вважається робота з підлітками у віці 11-15 років, оскільки в цей час відбувається активна перебудова всього організму і, зокрема, голосового апарату.

При створенні ансамблю бандуристів, викладач повинен приділяти значну увагу як хоровому співу, так і гри на бандурах.

У процесі творчої роботи також необхідно враховувати індивідуальні якості кожного учасника ансамблю, вдумливо розподіляти вокальні та інструментальні партії відповідно до виконавських можливостей учнів. Починаючи з перших занять, керівник колективу мусить домагатися інтонаційної чистоти й узгодженого ансамблевого звучання. Особливу увагу слід звертати на сполучення співу з супроводом.

Необхідно також учити учасників дитячого ансамблю бандуристів співати без супроводу. Спів *acappella* вдосконалює слух учнів, розвиває ладогармонійне почуття.

Під час занять ансамблю бандуристів особливу увагу слід звернути на ритм. У кожного учня – власне відчуття ритму, а специфіка ансамблевої гри вимагає вироблення колективного сприйняття ритму. Отже, важливо допомогти учням усвідомити характер окремих фраз, речень, співвідношення між ними, а також ритмічні конструкції всього твору. Навички гри в ансамблі найкраще виховувати спочатку на ритмічно нескладних творах. Чимала кількість прикладів є в українських народних ліричних та жартівливих піснях, а також у традиційних колядках, щедрівках, гаївках, маївках.

Протягом усього періоду навчання учасники ансамблю повинні виступати поза стінами навчальної аудиторії. Виступ на естраді перед глядачами стимулює учасників

ансамблю зосередитись і якнайкраще виконати поставлені керівником завдання. Чим частіше учні виступають на публіці, тим впевненіше вони почувають себе на сцені, тим якіснішим стає виконання, що сприяє засвоєнню навичок гри в ансамблі бандуристів та поглибленню національного самоусвідомлення.

Готуючи колектив до виступу перед слухачами, необхідно окремо приділити увагу поведінці учнів на естраді та їхньому зовнішньому вигляду. Традиційно ансамблі бандуристів удягнені в українські національні костюми і зі сцени мають яскравий і святковий вигляд. Програма має бути вивчена досконало, щоб учасники ансамблю почувалися вільно і розкуто на сцені, доносячи до слухача художній образ твору. Систематичні виступи ансамблю перед слухачською аудиторією сприяють поглибленню засвоєного музичного матеріалу, покращенню виконавських навичок та професійній впевненості.

Репертуар ансамблю бандуристів має бути різнобічним – включаючи як вокальні, так і інструментальні твори, а також акомпанемент для співаків та солістів на різних інструментах: сопілці, домрі, балалайці, скрипці тощо. Завдання викладача – добирати п'єси таким чином, щоб вони не лише стимулювали розвиток ансамблевого співу, а були посильними з технічного боку як у вокально-хоровому, так і в інструментальному сенсі. Народна пісня, що пройшла вікову кристалізацію, завжди була і буде невичерпним джерелом пізнання світу, крилатим носієм наших національних духовних цінностей. І бандуристи, звертаючись до скарбниці традиційної культури свого регіону, прагнуть вивчати старовинні зразки пісенного мистецтва.

Бандура є одвічним символом волелюбного духу й національного самоусвідомлення українців. Звityжно і переможно звучать її струни, утверджуючи національні традиції і здобутки нашого народу. Благодатними зернятками на творчій ниві є пісні у супроводі бандури для дітей, які сприяють вихованню і формуванню у підростаючого покоління юних бандуристів та молоді любові до рідної землі, до бандури – інструменту, який як

духовний скарб передано нам у спадок від попередніх поколінь.

---

**М.І. Харламов,**  
кандидат історичних наук,  
старший викладач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін  
Національного університету цивільного захисту України

## **ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ МІСТА ХАРКОВА**

Протягом усієї історії людства культура була фактором облагородження людини, виявлення того позитивного, що закладено в ній. В культурі суспільства фіксувалися досягнення людини в галузі пізнання себе, суспільства, природи, в творчому перетворенні духовного життя суспільства та його речового, матеріального середовища.

Гуманітарна культура – це, в першу чергу, пізнання, засвоєння та розвиток духовного (тобто нематеріального) світу людини, тих притаманних лише людині специфічних якостей, що відрізняють її від інших живих істот, це пробудження та звеличення людського в людині [1, с. 10].

Гуманітарна культура – це культура бачення людини та його творення, що робить особистість суб'єктом регіональної, національної та світової культури. Предметом гуманітарної культури є не тільки внутрішній світ людини, але й суспільство – суспільна свідомість в тій її частині, що відображує успіхи людства в пізнанні духовної та соціальної сутності людини та специфічних, притаманних лише людині форм діяльності.

Гуманітарна культура як інтегративне утворення включає в себе різноманітні сфери культури, об'єднані поняттям «буття людини». Це культура моральна та правова,

соціально-політична, художньо-естетична, комунікативна, психологічна, валеологічна, екологічна тощо. В гуманітарній культурі всі вказані сфери мають спільну основу – гуманістичну етику. Гуманістична етика – це філософське вчення про людину як головну земну цінність. При цьому обґрунтовується, що метою життя людини є саморозвиток, розкриття та реалізація закладених у ній творчих здібностей. Як стверджував відомий філософ XX сторіччя Ерїх Фромм, який розробляв проблеми гуманістичної етики, «вміння жити» – це вміння творчої самореалізації [2, с. 27].

Проблеми формування гуманітарної культури у представників української нації є достатньо актуальними на теперішній час. Особливо дані аспекти повинні досліджуватися у представників молодого покоління українців, в першу чергу серед студентства.

У Національному університеті цивільного захисту України (місто Харків) на базі кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін проводиться науково-дослідна робота з теми «Формування гуманітарної культури студентів та курсантів НУЦЗУ». Окремими напрямками роботи є дослідження впливу Інтернет-ресурсів, впливу художньої літератури та фільмів на формування гуманітарної культури молоді НУЦЗУ.

У дослідженні впливу вищезазначених факторів на гуманітарну культуру молоді, здійсненому співробітниками кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін приймали участь у 2010-2013 роках близько 500 курсантів та студентів 1-5 курсів, які відповідали на ряд питань. Після обробки отриманих даних були одержані певні результати, що достатньо чітко висвітлили характеристики впливу літератури, відеофільмів та Інтернету на формування гуманітарної культури молоді Національного університету цивільного захисту України.

Так, переважна більшість опитаних респондентів (98 %) мають інформацію про те, що в Інтернеті можна віднайти корисну інформацію з різноманітних галузей науки, включаючи філософію, мистецтвознавство, естетику, педагогіку, культурологію тощо, тобто базових складових сфер гуманітарної культури. До того ж майже усі опитувані використовували Інтернет-ресурси для здобуття інформації з

вищезазначених проблематик. Хоча при цьому 72 % опитуваних респондентів зізналися в тому, що пріоритетною метою здобуття знань з гуманітарних дисциплін було написання доповідей, рефератів та курсових робіт.

Слід зазначити, що враховуючи специфіку національного університету цивільного захисту, тобто його профільну технічну спрямованість, необхідно зауважити, що більшість курсантів та студентів все ж таки цікавляться гуманітарними питаннями, тобто формування гуманітарної культури молоді університету здійснюється на належному рівні. Велику роль у формуванні гуманітарної культури молоді здійснюють викладачі та куратори, які в своїй роботі також використовують можливості всесвітньої інформаційної мережі.

У контексті формування гуманітарної культури молоді використання літератури є також значущим. 98 відсотків опитуваних використовували друковану літературу для отримання інформації про надбання світової та української культури та мистецтва. Однак, близько 80 відсотків респондентів визнали, що метою отримання даної інформації є підготовка до занять. Серед жанрів художньої літератури найбільш популярними є фентезі, детектив, роман. На жаль, книги з історичним та мистецьким наповненням не мають популярності серед студентської молоді Харкова. Перегляд відеофільмів також свідчить про зниження інтересу студентів до документальних, наукових та науково-популярних фільмів. Серед пріоритетних жанрів є – фільми жахів, фентезі, бойовики. І хоча дослідження проводилося лише на базі одного ВНЗ Харкова, є можливість, із великою долею вірогідності, стверджувати, що подібні результати будуть отримані і в інших вищих навчальних закладах нашого міста.

Виходячи з отриманих результатів, можна прийти до деяких висновків. Інтернет набуває все більшої популярності, тому його використання для ефективного формування гуманітарної культури сучасного студентства є необхідним і вкрай важливим. На жаль, книги втрачають вплив на формування культури молоді людини, однак, просвітницька робота викладачів, кураторів, батьків, засобів масової інформації повинна проводитися в дусі необхідності

використання літератури взагалі, та художньої літератури зокрема. Тим більше, що з великою частиною надбань світової та української культури можна ознайомитися лише прочитавши книгу. Необхідно активніше впроваджувати в навчальний процес перегляд корисних та цікавих відеофільмів, які б змогли зацікавити студентів, дати поштовх до наступних творчих пошуків.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Гуманитарная культура личности – основа и цель современного образования: Монография. – СПб.: Изд-во «Союз», 2008. – 119 с.
  2. Фромм Э. Человек для себя. Иметь или быть? / Пер. с англ. А.А. Чернышевой. – Минск, 1997. – 215 с.
-

**Л.А. Чабак,**  
кандидат філософських наук,  
учений секретар Чернігівського центру  
перепідготовки та підвищення кваліфікації  
працівників органів державної влади,  
органів місцевого самоврядування,  
державних підприємств, установ і організацій

## **НАЦІОНАЛЬНЕ САМОУСВІДОМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Процеси, що відбуваються у сучасному світі, тісно пов'язані з явищем глобалізації, яка проявляється у багатьох вимірах: соціальному, культурному, політичному, економічному тощо.

Глобалізаційні процеси зумовлюють зміну всього соціального та культурного середовища. Зокрема, процес культурної інтеграції та уніфікації як один із проявів глобалізації, призводить до певної стандартизації культурних смаків, цінностей, модних тенденцій та уподобань, зумовлює зближення культур різних країн, а відтак, і призводить до розмивання національних культурних кордонів.

У той же час глобалізація спричиняє руйнацію значної кількості національно-традиційних форм, породжує неоднозначні зміни у соціально-культурному середовищі кожної окремої держави, території.

Як зазначає Ю. Половинчак, глобалізація сприяє утвердженню потужних цивілізаційних систем, які поступово відтісняють на задній план слабші системи, нав'язуючи їм власні цінності й закони розвитку. Глобалізаційні процеси несуть всесвітню уніфікацію, апіорно спрямовані на нівеляцію історичного підґрунтя через створення техноінфопростору [3, с. 247].

Тобто, глобалізація має як позитивні та і негативні наслідки. Зазначені тенденції змушують замислитися над питаннями співвідношення глобалізації та національного

розвитку, збереження та захисту національної самобутності, ідентичності, виховання національного самоусвідомлення.

Саме виховання покликане зберегти власну самобутність, оскільки багато зусиль у цьому напрямі залежить від державних інституцій, навчальних та виховних закладів, та власне, і традицій кожної сім'ї.

Отримавши вільний доступ до досягнень світової, зокрема, європейської цивілізації, українська держава сьогодні зіткнулася з цілою низкою проблем, а саме: втрати чи трансформації традиційних моральних цінностей, родинних традицій, традицій взаємодопомоги та солідарності, зростання відчуження між громадянами. Таке відчуження сьогодні спостерігається як на рівні жителів однієї території (будинку, села, міста), так і на рівні поколінь (молоді та людей більш дорослого віку).

На думку деяких науковців, сьогодні в Україні йдеться про наростання процесів соціокультурного відчуження, проявами якого є втрата національної ідентичності, смисложиттєвих компонентів, розповсюдження споживацької свідомості, які деформують ментальність в Україні насамперед молодого покоління [3, с. 248].

Зокрема, в умовах глобалізації зазнають значної трансформації світоглядні та соціокультурні орієнтири молоді, її національне самоусвідомлення. Адже саме молодь є тією категорією, яка найшвидше відповідає на будь-які виклики суспільства, є найбільш мобільною, але, водночас, найбільш схильною до будь-яких впливів, як позитивних, так і негативних.

Світогляд молодшої людини трансформується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, тобто, пов'язаних із певною моделлю виховання, навчання, вподобаннями, а також суспільними процесами, розвитком науково-технічного процесу й елементарною модою, певними пріоритетами, притаманними їй безпосередньому оточенню, та властивими їм моделями поведінки.

Молодь, яка народилася чи виросла в незалежній Україні, як правило, ідентифікує себе з громадянами України, але проблемою і надалі для частини молодих людей залишається національне самоусвідомлення, виховання почуття гордості за власну країну, патріотизму, а отже й

сповідування національних цінностей. Повага до національної символіки, знання слів національного гімну, дат національних свят, народних героїв – це далеко не повний перелік того, що є складовими усвідомлення себе як громадянина власної країни. І тут, на жаль, сьогодні спостерігається чимало проблем: від елементарного незнання до свідомого відчуження та неприйняття.

Хоча помітні й позитивні тенденції: частина молоді свідомо переходить на українську мову, захоплюється сучасною українською літературою, музикою, вболіває за зовнішню та внутрішньополітичний, соціальний та економічний розвиток держави.

У національному самоусвідомленні української молоді важливу роль відіграють соціальні інститути, починаючи від дитячого садка і завершуючи вищим навчальним закладом. Адже замало простого вивчення української історії, літератури, тощо. Важливим є виховний аспект, спрямований на ідентифікацію себе з українською нацією, її цінностями, виховання патріотизму та гордості за власну державу.

До речі, питання гордості з того, що громадянин України народився і виріс у цій державі, є одним з ключових моментів національного самоусвідомлення. Наприклад, доволі чітко це проявляється за кордоном, коли жителі України змушені представляти (офіційно чи неофіційно) власну державу.

Територіальна приналежність тісно пов'язується з національним самоусвідомленням. Як зазначає С. Бойко, соціальна значущість території, що усвідомлюється як «Рідна земля», «Рідний край», є ніби матеріальною основою формування етнічної самосвідомості [1]. Важливим у цьому контексті є усвідомлення молодим українцем себе як громадянина України та українця за національністю.

Інший важливий чинник національного самоусвідомлення – національне мистецтво. Як підкреслює П. Іванишин, художня література (ширше – мистецтво) є одним із основоположних елементів національного буття [2, с. 17]. Мистецтво здатне здійснювати ціннісно-зорієнтовуючий вплив на особистість, формувати її та виховувати. Специфіка виховного потенціалу творів

мистецтва полягає у формуванні певних настанов особистості, обумовлених соціальними факторами, а не лише її власною активністю.

Молоді люди, зважаючи на їх певний максималізм, можуть висловлювати і різко негативні чи абсолютно позитивні оцінки твору. В той само час, якщо літературний твір їм дійсно сподобався, то він може значно вплинути на думки, судження і навіть вчинки юнацтва, сформувані їх світоглядні уявлення, надихнути на патріотичні почуття, спонукати рідну мову, культуру та ін.

Тому вкрай важливим є розвиток національного книговидавання та окрема увага до національної літератури. Звичайно, сьогодні читання не відноситься до пріоритетних видів юнацької діяльності. Набагато більше його підміняє Інтернет, телебачення. І тут вступають в дію глобалізаційні процеси, пропагуючи універсальні культурні цінності. Але і тут є можливість розвитку національного.

Так чи інакше, молодь у своїх діях свідомо чи несвідомо орієнтується на більш дорослих товаришів. Тому і їх національне самоусвідомлення є віддзеркаленням того, що відбувається у «дорослому середовищі», щоправда, з похибкою на юнацький максималізм та рішучість.

Проблема національного самоусвідомлення українців не нова. Вона має своє глибоке коріння в українській історії. Але в ХХІ столітті зазначена проблема актуалізується під тиском глобалізаційних процесів, а також стимулюється відсутністю національно свідомої провідної суспільно-політичної верстви, поверховою розробкою змісту української національної ідеї, почасти байдужістю сучасного суспільства до своїх національних символів. Тому молодь у своєму національному самоусвідомленні потребує підтримки та дієвого прикладу більш дорослого покоління.

## **ЛІТЕРАТУРА**

1. Бойко С. Етнічна територія як чинник національного самоусвідомлення / С. Бойко // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. – К. : Українська

Видавнича Спілка, 2003. – 245 с. – [Інтернет ресурс]. – Режим доступу: <http://uaznavstvo.univ.kiev.ua/ua/Rudnys'kyj/Vojko.htm>

2. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) / П. Іванишин. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2005. – 308 с.

3. Половинчак Ю. Національний розвиток і національна свідомість на фоні активізації глобалізму / Ю. Половинчак // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2010. – С. 247-253.

---

**М.В. Чернявська**

кандидат педагогічних наук, доцент  
Харківського національного педагогічного  
університету імені Г. С. Сковороди

## **НАРОДНА ІГРАШКА У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ**

В умовах розвитку української державності актуальності набуває питання відродження, збереження та збагачення національних культурних традицій і загальнолюдських цінностей. Значну роль у цьому процесі відіграє національне виховання, яке сприяє розвитку культурного й духовно-творчого потенціалу українського народу. Формування національної самосвідомості важливо розпочинати у дошкільному віці, оскільки саме в цей період відбувається становлення особистості й закладаються всі передумови для її подальшого розвитку.

У зв'язку з цим важливого значення набуває створення умов для активного залучення дошкільників до народного традиційного мистецтва, яке є втіленням духовної

культури народу. Так, із метою розширення дитячих уявлень, естетичного світогляду, формування патріотичних й інтернаціональних почуттів необхідно оточувати дітей змалку витворами народного мистецтва. Одним із вагомих засобів ознайомлення дошкільників із українським національним мистецтвом має стати народна іграшка, в історію якої упродовж століть закладалось чимало цікавого та своєрідного. Сюжети іграшок запозичувались майстрами безпосередньо із життя народу та його фольклору.

Так, чільне місце у навчально-виховній роботі з дітьми має відводитись художнім та оригінальним іграшкам народних умільців із Косова на Івано-Франківщині, Опішні та Хомутця на Полтавщині, Ізюму й Нової Водолаги на Харківщині, Яворова та Старої Солі на Львівщині. Увагу дітей потрібно звертати на характерні ознаки певної культури, якими відрізняються витвори мистецтва, як, наприклад: притаманний опішнянським іграшковим тваринам грайливий розпис квітами, хвилястими лініями; косівським іграшкам – своєрідний, декоративний розпис рослинними візерунками, який зберігає традиційні для прикарпатської кераміки колір і характер орнаменту тощо.

Разом із цим дошкільників необхідно ознайомлювати і з глиняними забавками, виготовленими у Києві, Одесі, Хмельницькому. Незважаючи на відсутність розпису і глазури, даним виробам притаманні широта сюжетних задумів, сміливість композиційних вирішень, динамізм форми.

У процесі збагачення дітей естетичними враженнями особливий інтерес становить використання у навчально-виховному процесі дошкільного закладу дерев'яної іграшки яворівських народних майстрів. Її характерними рисами є простота, раціональна конструкція з мінімальною кількістю деталей. Декоративність коників, птахів, лялькових кошиків, меблів, посуду, візочків із одним і двома кониками та інше підсилює розпис, виконаний на природному тлі дерева з використанням трьох традиційних кольорів – червоного,

зеленого, жовтого. Такі забавки приваблюють дошкільників, збуджують фантазію, уявлення і сприяють розвитку в них естетичного сприймання. Ознайомлюючи із іграшковою продукцією народних умільців дуже важливо звертати увагу дітей на визначення характерних особливостей виробів, притаманних певній місцевості.

Таким чином, відродження народної іграшки як великої художньо-педагогічної спадщини, уважне її вивчення та активне впровадження у навчально-виховну практику вітчизняних дошкільних закладів освіти має стати одним із головних завдань вихователів.

Використання витворів народного мистецтва сприятиме вихованню в дошкільників почуття краси, любові до рідного краю, природи, формуванню в них художнього смаку, умінь оцінювати прекрасне, розвитку їхніх творчих здібностей.

**В.Е. Чубова,**  
магістр філології філологічного факультета  
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

**МИР ДОРОГИ  
В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ЖИТЕЛЕЙ РУССКИХ СЁЛ  
ХАРЬКОВЩИНЫ (НА МАТЕРИАЛЕ  
ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ).  
ЧАСТЬ 1**

Говоря о региональных особенностях традиционной культуры в условиях глобализации, следует отметить, что одной из отличительных особенностей нашего региона является двуязычие и соседство, а в ряде моментов даже и смешение двух культур русской и украинской. Наиболее ярко это проявляется в народных говорах и традициях. На территории Харьковской области размещаются как русские, так и украинские сёла. Русские сёла расположены дисперсно и «кустами» и находятся в окружении украинских. Так как русские диалекты и традиции Слобожанщины исследованы недостаточно, в данной статье предлагаем анализ одного из фрагментов традиционной культуры.

Тема дороги в говорах и представлениях жителей русских сёл Харьковщины также малоизученна и потому представляет для науки немалый интерес. Так как русские говоры и связанные с ними культурные традиции Харьковского региона являются переселенческими, их целесообразно сопоставить с материнскими. В русской культурно-концептуальной картине мира дорога предстаёт даже не просто как особое пространство. Это абсолютно иной мир, в котором действуют законы, совершенно отличные от законов мира физического; обитают нетелесные сущности, зачастую враждебные к людям и несущие им смертельную опасность.

Восприятие дороги как чего-то страшного, связанного с риском для жизни, отражено в языке и фольклоре: в русских пословицах (*не помолившись Богу, не ездѣ в дорогу* [3, с. 473]); в загадках (*дорога, да никто по ней не хаживал,*

никого за собою не важивал? Смерть [3, там же]); в народных обычаях (различные предосторожности, связанные с отправлением в путь: выворачивание одежды, использование различных амулетов, христианских молитв, магических заговоров, оберегов [2, с. 28, 95-100; 116-117; 229-230; 258]) и поверьях (встречи в пути нежелательны: встреченные женщина, кошка, свинья могут быть предвестниками неудачи или представителями нечистой силы [2, с. 155-156; 157-159]).

В мире дороги есть особые места, считающиеся в народе «страшными», характеризующиеся предельной концентрацией негативной энергии – это такие участки *пути*, как *перекрёстки*, *развилки*, *мосты* и *переправы*. Именно там, по народным поверьям, находят своё пристанище блуждающие души погибших неестественной смертью и обитают демоны низшей иерархии [2, с. 244-249; 3, с. 543]. Поэтому перекрёстки в материковой культуре традиционно используются для проведения черномагических ритуалов, наведения порчи и избавления от неё, выбрасывания заговорённых предметов, расплаты с inferнальными силами за помощь. В связи с этим в народе бытует запрет поднимать предметы, лежащие на перекрёстке – можно навлечь на себя несчастье или даже гибель, забрать на себя чужую болезнь или беду [2, с. 246].

Мосты и переправы также относятся в русском народном сознании к так называемым «гиблым зонам» [2, с. 247]. Там нередко происходят несчастные случаи, возможны встречи со сверхъестественными существами. По наблюдениям исследователей Т.Б. Щепанской и О.А. Черепановой, дорога прямо отождествляется в русской культуре с миром потусторонним [2, с. 43, 244; 1]. Так, в севернорусской традиции уходящий в дорогу как бы вычёркивается домочадцами до своего возвращения из мира живых, то есть ассоциируется с покойником. Поэтому проводы часто включают в себя элементы похоронного обряда: плач, причитания [2, с. 83-92]. Осмысление *пути*, *дороги* как пути души в иное измерение нашло выражение в русской лексике: в известном литературном языке фразеологизме *проводить в последний путь*, диалектизмах

*удорожить* – довести побоями до смерти [4, с. 523], *дорожник* – убитый в дороге.

В русской языковой картине мира прослеживается отождествление *дороги* со Вселенной: *Млечный путь* – название Галактики в литературном языке [9, с. 657]; *Батыева* [3, с. 473; 4, с. 523] / *Ботеева* / *Ботёва* / *Потеева* / *Потёва* [5, с. 3] *дорога, птичья дорога* [4, с. 523], *Иерусалимский путь* [3, с. 543] или *путь в Иерусалим* [4, с. 523], *дороги* [3, с. 473], *пути* [3, с. 543] – в русских диалектах.

Слова *путь, дорога* могут употребляться в русском языке в значениях «жизнь», «судьба»: *жизненный путь, путь художника* [9, с. 657; 8, с. 565] (и, следовательно, трактоваться как «выбор профессии», «направление деятельности»). *Дорога* может обозначать и течение времени в диалектном выражении *всю дорогу* [3, с. 473] (не исключено, что этот смысл связан с пониманием дороги как течения жизни в целом, то есть времени пребывания человека в физическом мире: *всю дорогу* – всю жизнь, всегда, постоянно).

Лексема *путь* может иметь значение прока, пользы. Литературному языку это значение известно, но является устаревшим; активнее используется в русских говорах в основном в составе фразеологизмов и производных от *путь*: *путно* – правильно [7, с. 94; 3, с. 543]; *путний* [6, с. 154], *путявый* [7, с. 94], *путячий* [5, с. 3], *путячный* [7, там же], *путящий* [3, с. 543] – дельный, полезный; *без пути* [3, там же] / *путя* [6, с. 159] – без толку, без смысла, без цели. Может употребляться в смысле «мышление», «ум», «талант»: *взять в путь* – подумать [6, с. 154]; *путний* – умный, толковый, дельный [6, с. 158-159], *беспутний* – неумный, бессмысленный [6, там же]. Здесь обнаруживается, что понятие *ума* в народном сознании сливается с понятием «толка», «пользы».

В русском мире дороги немаловажен и моральный аспект: понимание *пути* как нравственного выбора: *избрать неверный путь, пойти по ложному пути* [9, с. 657] – сделать неправильный выбор, согрешить против правды – в литературном языке; *пути Господа, пути истины, пути*

*праведников, пути грешников* [3, с. 543]; в диалектах: *путний* [6, с. 154], *путный* [3, там же], *путящий* [3, там же] – нравственный, порядочный; *беспутный* [6, там же] – аморальный, безнравственный.

На бытовом уровне Т.Б. Щепанская фиксирует две диаметрально противоположных моральных установки поведения в дороге в севернорусских сёлах: 1. Полная табуизация сексуальной жизни или, как минимум, ограничение её, с соблюдением множества предосторожностей, так как встреченный в пути потенциальный партнёр может оказаться представителем нечистой силы [2, с. 196-200]; 2. Абсолютное освобождение от законов сексуальной морали, господствующих в мире домашнем [2, с. 194-195]. *Не исключено, что именно с осмыслением дороги как зоны сексуальной свободы (а не только по месту деятельности) связаны такие названия женщин лёгкого поведения, как: дорожная, коленная (возможно, от «колея»), плечевая (возможно, от «плечо» – часть дороги).*

Мир дороги жителей русских сёл Слобожанщины во многом схож с миром дороги носителей материковых диалектов, но в чём-то и существенно отличен от него. Так, присущее русской культурной традиции восприятие *дороги* как мира иного, чуждого и враждебного человеку, несущего ему гибель, населённого сверхъестественными существами, – фактически мира потустороннего, – мы наблюдаем и в исследованных нами русских сёлах Харьковщины Староверовка -1 и Охочее Нововодолажского района. В с. Староверовка -1 существует легенда о ведьме, якобы бродящей ночью по дорогам и стремящейся утащить одинокого путника. Бытуют также поверья, согласно которым, если мужчина поднимет лежащее на дороге кольцо, он никогда не женится; если же это кольцо поднимет женщина, то она никогда не выйдет замуж [1.1]. Найденные на дороге деньги присвоить можно, но их необходимо тут же потратить, иначе в три раза больше уйдёт. (Здесь несколько расходится с представлениями жителей материковой зоны, согласно которым поднимать что-либо с дороги вообще нельзя) [2].

В с. Охочее в возможность встречи на дороге с ведьмой или какой-либо другой inferнальной сущностью не верят, но считается, что подбирать вещи, деньги, оставленные на дороге нельзя, – это может быть порча [1.2]. Интересно сопоставить представления, бытующие в материковой зоне с представлениями населения с. Терновая Чугуевского района, так как жители данного села, по сведениям одной из информанток, ведут род от переселенцев из Сибири (в основе местного наречия лежат курские говоры), где, по бытующему здесь преданию, во времена крепостничества, было село Терновая. Потом помещик, владевший этим селом, выменял живущих там крестьян на лошадей. Обменённых людей перевезли на Слобожанщину, где они основали деревню, назвав её в честь покинутой родины [1.3]. Здесь, по свидетельству жительницы села, не уроженки, среди местных бытует запрет поднимать вещи, деньги, лежащие на дороге. С чем он связан, неизвестно [1.4]. Старожилы, коренные жители села утверждают обратное: «Порчи у нас никогда не наводили. В этом Терновая наша чистая. ...Колдовство, магия у нас не принято» [1.3].

В книге Т.Б. Щепанской отмечено, что нельзя оправляться и выбрасывать на дорогу мусор, а также раскладывать на дороге пищу, так как в русских поверьях дорога осмысляется как стол лешего [2, с. 201-204]. В указанных нами сёлах Харьковской области действуют аналогичные запреты, ограничивающие перечисленные проявления жизнедеятельности.

В с. Староверовка -1 Нововодолажского района считается, что тому, кто справляет нужду и выбрасывает мусор на дорогу, лучше в том месте не ходить (чем это грозит, не объясняют) [1.1]. У жителей с. Охочее есть убеждение, что подобные действия и прочие манипуляции с дорогой, скорее всего, имеют отношение к некоей вредоносной магии: «Думаю, те, кто это делает, делает так с нехорошим умыслом: навести порчу, навредить кому-то» [1.2]. (Любопытно, что, по наблюдениям Т.Б. Щепанской, на р. Ваге отправление большой нужды на дороге с произнесением соответствующего заговора действительно используется в любовной магии как средство от тоски по умершему или уехавшему надолго человеку [2, с. 204]).

Данный факт свидетельствует о том, что в сознании охочан дорога осмысливается как нечистое место, пригодное для совершения магических ритуалов, а так как магия в народе и в церковных традициях считается делом небогоугодным, соглашением с Сатаной (по сути, магия есть не что иное, как обращение к помощи мира запредельного; чёрная магия подразумевает под собой контакт с демоническими астральными сущностями), то можно предположить, что когда-то в представлениях жителей с. Охочего дорога населялась различной нежитью, отождествлялась с миром иным, с зоной небытия.

В с. Терновая Чугуевского района если топили печь, на дорогу выносили «жужанку» (золу) [1.5]. И в с. Староверовка -1, и в с. Охочее считается, что раскладывать еду на дороге нельзя [1.1; 1.2]. С чем это связано, не помнят. «На травке расстилают. Покрошить на дорогу можно птичкам» [1.2]. Не приветствуется принятие пищи на дороге и в с. Терновая, но не в связи с какими-то сверхъестественными явлениями, а из этических соображений. Т.Б. Щепанская фиксирует бытующий в севернорусских сёлах запрет рубить деревья, растущие у дорог [3, с. 207].

Подобных табу не обнаружено ни в с. Староверовка -1, ни в с. Охочее. В с. Терновая как бы осуждается вырубка деревьев вообще, не только растущих у дорог, но это связано не с расположением дерева, а с очеловечиванием деревьев в картине мира жителей села, с восприятием деревьев как живых существ, которые человек убивает, когда рубит. В основном такое отношение к деревьям проявляется в местном фольклоре: «Дерево жалуется: «Я росла, а меня рубят» [1.5]. Возможно, здесь есть пережитки тотемизма. Однако, несмотря на осуждение на бытовом уровне, в случае необходимости, деревья рубили: «Надо – рубили и у дороги» [1.5]. Данные приметы и верования свидетельствуют о понимании дороги и всего, что с ней связано, в указанных русских сёлах Слобожанщины как чего-то опасного для жизни и здоровья человека.

Таким образом, мы видим, что в русских переселенческих сёлах Харьковщины сохранились многие представления, характерные для зон – источников

переселения. С другой стороны, наблюдаются и специфические особенности, обусловленные, скорее всего, ситуацией окружённости украинскими сёлами. Исследование говоров и культурных традиций русских сёл Слобожанщины следует продолжать.

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Черепанова О.А. Путь и дорога в русской ментальности и в древних текстах // Мастер и народная художественная традиция русского Севера (доклады 111 научной конференции «Рябининские чтения 99». Сборник научных докладов). Петрозаводск, 2000 – С. 33-38.

2. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX – XX вв. – М.: Индрик, 2003. – 528 с.

## **СЛОВАРИ**

3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. – М.: Рус. яз. – Медиа. – 2003. Т. I – IV.

4. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. – М.: ООО Издательство «Отчий дом». – 2002.

5. Словарь русских донских говоров. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1975. Т. I-III.

6. Словарь русских народных говоров. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – Вып. 33.

7. Словарь русских старожильческих говоров средней части бассейна р. Оби / Под ред. В.В. Палагиной. – Томск: Издательство Томского университета, 1964-1967. Т. I-III.

8. Словарь русского языка. В 4-х томах / РАН, Институт лингвистических исследований. 4-е изд. – М.: Русский язык, Полиграфресурсы, 1972. Т. 3.

9. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – М.: Ридерз Дайджест, 2004.

## **ИНФОРМАНТЫ**

### **СТАРОВЕРОВКА-1, НОВОВОДОЛАЖСКИЙ РАЙОН**

1.1. Наталья 1964.

**ОХОЧЕЕ, НОВОВОДОЛАЖСКИЙ РАЙОН**

- 1.2. Воронина Анна Ивановна, 1940, учитель русского языка.

**ТЕРНОВАЯ, ЧУГУЕВСКИЙ РАЙОН**

- 1.3. Безродная Татьяна Ефимовна, 1926.  
1.4. Дягилева Людмила, 1951.  
1.5. Истомин Фёдор Миронович, 1927.
-

## **ЗМІСТ**

### **А.А. Агишева**

|                                                                                                                      |   |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| Развитие туризма на примере трудовой деятельности<br>Народного архитектора Украины Тамары Федотовны<br>Панченко..... | 3 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|

### **Н.Л. Акімова**

|                                                                                                                                                             |   |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| Декоративний розпис майстра традиційного народного<br>мистецтва України, Члена Національної спілки<br>майстрів народного мистецтва України Н.М. Гурової.... | 6 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|

### **Д.В. Бадаев**

|                                                |    |
|------------------------------------------------|----|
| Исторический фестиваль «Игорев полк-2013»..... | 12 |
|------------------------------------------------|----|

### **Д.В. Богданов**

|                                                         |    |
|---------------------------------------------------------|----|
| Музеї м. Харкова як складові туристичної індустрії..... | 19 |
|---------------------------------------------------------|----|

### **С.В. Виткалов, Ф.Ф. Васечко, В.Г. Виткалов**

|                                                                                                      |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Особливості збереження традиційної культури<br>Рівненщини в умовах дії глобалізаційних чинників..... | 22 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

### **О.Ю. Волох**

|                                                                                                                                                                                                                                                                                  |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Грані глобалізації освіти в контексті взаємодії<br>регіональних культур: особливості естетичного<br>виховання іноземних студентів середньоазійського<br>регіону на базі українських ВНЗ (філософсько-<br>педагогічні аспекти) за матеріалами розробки<br>держбюджетної теми..... | 29 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

### **О.І. Гвалтюк**

|                                                                                                                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Аксіологічний вимір розвитку традиційної культури<br>регіонів як базисного консолідуючого фактору<br>суспільної свідомості (філософсько-педагогічні<br>аспекти)..... | 36 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

### **Л.В. Герасименко**

|                                                                                                 |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Прогресивні ідеї П. Каптерева щодо збереження та<br>примноження культурного спадку людства..... | 41 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

**Л.Ю. Глазкова**

Деякі аспекти становлення і розвитку туризму в Харкові та регіоні..... 44

**О.С Гулая**

Різдвяно-новорічна обрядовість як провідний елемент традиційної культури греків України..... 51

**Ю. В. Доля, С. М. Смоленський**

Регіональні проблеми розвитку науки і освіти..... 57

**Г.В. Друзенко, Н.П. Бунда**

Луцьк очолив похід «Шляхом Гедиміновичів»..... 63

**Г.Н. Карнаушенко**

Словарь свадебной лексики русских говоров Слобожанщины как форма сохранения традиционной народной культуры региона..... 69

**О.В. Коваль**

Формування національного самоусвідомлення дітей та молоді на краєзнавчих засадах..... 77

**О.В. Кравченко**

«Схід» як культурно-політичний концепт в українській регіоналістиці..... 80

**М.М. Красиков**

«Слобожанський світ» як реалія і як видавничий проект 87

**В.А. Круковська, О.Ю. Волох**

Соціальні девіації в контексті процесів культурної глобалізації..... 95

**С.М. Куделко, М.В. Проценко**

Гостиничное хозяйство Харькова – от традиционных форм к современной multifunctionality..... 103

**І.Р. Куровська**

Творчі та наукові регіональні заходи як засіб виховання національної свідомості в умовах глобалізації суспільства..... 108

**І.О. Ларіна**

Роль фольклорно-етнографічних матеріалів П. Іванова в професійній підготовці майбутніх вихователів..... 113

**В.А. Личковах**

Культурологічна регіоніка в мистецьких і туристичних проектах Чернігівщини..... 115

**О.В. Ліманська**

До вивчення образно-пластичної семантики поховальної обрядовості Слобожан..... 122

**Ю.І. Лошков**

Фестивально-конкурсні заходи в культурі міста..... 126

**Л.Ю. Мельничук**

Традиції мистецького музейництва Слобожанщини..... 128

**М.М. Міщенко**

Харків як територія культурного прикордоння: виклики глобалізації..... 134

**Л.І. Новикова**

Фольклор і фольклоризм як складові культурного тезауруса сучасності ..... 137

**Т.Ф. Новикова**

Топонимические мифы Белгородщины..... 142

**В.М. Осадча, Т.В. Большакова**

Взаємодія аматорського руху та професійного виконавства в розвитку народно-оркестрового мистецтва на Харківщині..... 149

**Л.О. Панасенко, Г.Н. Карнаушенко**

Стан, проблеми і перспективи рецепції праць  
О.О.Потебні, дотичних до етнолінгвістики, в західній і  
вітчизняній науці..... 159

**О.М. Пантєлей**

Актуалізація етнографічного спадку в умовах швидких  
глобалізаційних процесів..... 165

**А.Ю. Парфіненко**

Розвиток туризму як чинник капіталізації культурної  
спадщини регіону..... 168

**М. Пасенко, Д. Титарчук**

Динаміка перспективи розвитку рекреаційно-  
туристичної діяльності в Запорізькій області..... 173

**І.С. Посохов**

Шлях до туристичних об'єктів України: цілі та  
показники..... 176

**С.И. Посохов**

Символические действия и ритуалы в контексте  
развития современных культурных практик и  
регионального туризма на Харьковщине..... 181

**Н.М. Роман**

Особливості розвитку ансамблів народної пісні в  
зкладах культури мегаполісу..... 186

**В.С. Романовський**

Мандрівники про культурну спадщину Слобожанщини. 18989

**В.Г. Рябчинский**

Дома культуры Молдовы в новых экономических  
условиях..... 199

**Д.С. Сало**

|                                                                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Язык обрядового текста во взаимодействии с<br>обыденным языком (на материале русских говоров<br>Слобожанщины)..... | 204 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

**М.О. Семенова**

|                                                                                 |     |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Проблеми збереження традиційної культурної<br>спадщини: освітній контекст ..... | 210 |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----|

**О.О. Славич**

|                                                                                  |     |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Вплив регіонального маркетингу на формування<br>туристичного іміджу регіону..... | 217 |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|

**Ю.О. Соловйова**

|                                                                     |     |
|---------------------------------------------------------------------|-----|
| Формування національної самосвідомості майбутнього<br>педагога..... | 222 |
|---------------------------------------------------------------------|-----|

**В.А. Сушко**

|                                                                                                                                  |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Насправді, всі люди – харків'яни, але чомусь це<br>приховують...(відгук на книгу І.Ю. Можейко<br>«Харьков: пульс прошлого»)..... | 224 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

**О.В. Тюрикова**

|                                                                                                   |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Фольклорна традиція і масова культура: жанрово-<br>стильові перетини у пісенному виконавстві..... | 228 |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

**Г.С. Файзулліна**

|                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------|-----|
| Архетипи краю в романі-епопеї В. Дрозда «Листя<br>землі»..... | 233 |
|---------------------------------------------------------------|-----|

**Г.Г. Фесенко**

|                                                        |     |
|--------------------------------------------------------|-----|
| Традиційна культура в соціопросторі сучасного міста... | 238 |
|--------------------------------------------------------|-----|

**О.М. Філіпова**

|                                                                                                      |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Педагогічні аспекти національного самоусвідомлення в<br>роботі з дитячим ансамблем бандуристів ..... | 243 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

**М.І. Харламов**

|                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------|-----|
| Формування гуманітарної культури студентів міста<br>Харкова..... | 246 |
|------------------------------------------------------------------|-----|

**Л.А. Чабак**

Національне самоусвідомлення української молоді в  
умовах глобалізації..... 250

**М.В. Чернявська**

Народна іграшка у навчально-виховному процесі  
дошкільних закладів освіти..... 254

**В.Е. Чубова**

Мир дороги в представлениях жителей русских сёл  
Харьковщины (на материале этнолингвистической  
экспедиции). Часть 1..... 257

*Наукове видання*

**ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:  
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ**

*Матеріали науково-практичної конференції  
24-25 травня 2013 року*

(Українською та російською мовами)

**Матеріали подаються в авторській редакції**

Відповідальна за випуск О.Г. Бугайченко  
Комп'ютерна верстка В.Г Шепілова.